

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

İSLAM EKONOMİSİNDE GELİR DAĞILIMI

”Ücret Kira Kâr ve Gayri Meşru Gelirlerin
Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi”

Osman ESKİCİOĞLU

İZMİR-1979

İçindekiler

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	11
GELİR VE GELİR DAĞILIMI	11
I - MODERN EKONOMİDE GELİR DAĞILIMI.....	12
1- Gelir ve Çeşitleri	12
a) Milli Gelir	12
b) Ferdi Gelir	12
2- Gelir Dağılımı	12
a) Dağılımın Zarureti	13
b) Dağılımın özellikleri	13
3- Ekonomik Sistemlere Göre Gelir Dağılımı	14
a) Üretim Vasıtaları ve Payları	14
b) Kapitalizmde Gelir Dağılımı	14
c) Sosyalizm ve Kominizmde Gelir Dağılımı.....	14
II- İSLAM EKONOMİSİNDE GELİR DAĞILIMI	14
1- Gelir Dağılımının Önemi	14
2- Gelirin Dağılıması.....	15
3- Üretime Katılanlar Açısından Gelir Dağılımı	16
4- Üretime Katılmayanlar Açısından Gelir Dağılımı	18
III- ZEKÂT GELİRİNİN DAĞILIMI	22
1- Fukara ve Mesakin.....	22
2- Âmilîn.....	22
3- Müellefetu'l-Kulûb.....	23
4- Rikab	23
5- Ğarimîn	24
6- Fî Sebîli'llâh.....	24
7- İbn Sebîl	24
IV- MİRAS GELİRİNİN DAĞILIMI	25
1- Mirasın Sebebi	25
2- Mirasçılar	25
3- Payların Miktarına Göre Mirasın Dağılımı	26
V- GANİMET VE FEY GELİRLERİNİN DAĞILIMI.....	28

1- Ganimet Gelirlerinin Dağılımı	28
2- Ganimet Gelirleri Şu Sınıflar Arasında Dağılır	30
a) Allah	30
b) Rasûl	31
c) Zî'l-Kurbâ	32
d) Yetimler	32
e) Yoksullar	32
f) Yolcular	32
3- Fey Gelirlerinin Dağılımı	32
VI- DİĞER GELİRLERİN DAĞILIMI.....	34
1- Nafaka.....	34
2- Keffaretler.....	35
BİRİNCİ BÖLÜM	37
ÜCRET	37
I- ÜCRETİN TARİFİ VE MAHİYETİ	38
II- DİĞER SİSTEMLERE GÖRE ÜCRET	39
1- Tunç Kanunu Nazariyesi	39
2- Ücret Fonu Nazariyesi.....	40
3- Kıymet Fazlası Nazariyesi.....	40
4- Marjinal Müstahsiliyat Nazariyesi	40
5- Pazarlık Gücü Nazariyesi.....	40
6- Karşılaştırma	41
III- ÜCRETİN DAYANDIĞI DELİLLER.....	41
1- Kitab.....	41
2- Sünnet	42
3- İcma'	43
4- Kıyas.....	44
IV- ÜCRET AKDİNİN TARİFİ VE ŞARTLARI.....	45
1- Akdin Tarifi.....	45
2- Akdin Şartları	46
a) Âkidlerin Ehliyetli Olması.....	46
b) Âkidlerin Serbest Olması	46
c) Akdin İşveren, Vekili Veya Velisi Tarafından Yapılması	47
d) Ücretin Belli Olması	47

e) İş Süresinin Belirlenmesi.....	48
V- ÜCRETLERİN MİKTARI	48
1- İslâm'da Ücretin Miktarı	49
a) Emek Bakımından	49
b) İş Bakımından	50
c) İşveren Bakımından	50
d) Örf ve Adet Bakımından	51
e) Elde Edilen Menfaat Bakımından	51
2- Diğer Sistemlere Göre Ücretin Miktarı	52
VI- ÜCRETİN TAHAKKUKU	53
VII- ÜCRETİN EVSAFI MAL VEYA PARA OLMASI	58
1- Ücretlerin Nakdi Olması	58
2- Ücretlerin Aynî Olması.....	59
3- Ücretlerin Menfaat Olması.....	60
4- Ücretlerin Ödenmesinde Zaman	60
VIII- MEŞRU OLAN VE OLMAYAN ÜCRETLER.....	61
İKİNCİ BÖLÜM.....	67
KÂR	67
I- KÂRIN TARİFİ VE MAHİYETİ.....	68
1- Fıkıhçılara Göre Kâr	68
2- İktisatçılara Göre Kâr,	68
3- Karşılaştırma	69
4- Kar-Zarar Dengesi	69
5- Kâr-Faiz Farkı	70
6- Kâr ve Ticaret.....	70
II- KÂRIN DAYANDIĞI DELİLLER	71
1- Kitab.....	71
2- Sünnet	71
3- İcmâ'	71
4- Kâr Aklen de Meşrûdur.....	71
III- KÂR VE MURÂBAHA ALIŞ VERİŞİ.....	72
IV- KÂR İLE İLGİLİ OLAN HUSUSLAR.....	74
1- Rızâ	74
2- Yemin Etmek.....	75

3-	Müşteri Kızıştırmak.....	76
4-	Malın Değerini Düşürmek.....	76
5-	Kârın Tazmîn ve Tekeffül Edilmesi.....	77
V-	KÂR VE DEVLETİN FİYATLARA MÜDAHALESİ	78
1-	Fiyat Koyma Hakkındaki Deliller	78
2-	Fiyat Koymanın Caiz Olmayan Tarafı	80
3-	Fiyat Koymanın Caiz Olan Tarafı	81
4-	Fiyat Koymanın Zararları.....	82
VI-	KÂR VE FİYATLARIN TEŞEKKÜLÜ	83
1-	Fiyatın Teşekkülündeki Esaslar	83
a)	Selef ve Bey' Alış Verişi.....	84
b)	Bir Alış Verişte İki Şart Koşmak.....	85
c)	Ticaret Mallarının Yolsa Karşılanması.....	86
d)	Yerlilerin, Yabancılar Namına Mallarını Satması.....	86
e)	Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmak.....	88
VII-	KÂR HADDİ VE AŞIRI KÂR	92
1-	Ayete Göre Kâr Haddi	93
2-	Hadise Göre Kâr Haddi	93
3-	Kâr – Sermaye Münasebeti	94
4-	Kâr Miktarı ve Mürâbaha Alış Verişi	94
5-	Aşırı Kâr Veya Ğabn-ı Fâhiş.....	96
6-	Netice	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		100
K İ R A.....		100
I-	KİRÂNIN TARİFİ VE MAHİYETİ	101
1-	Kirânın Kelime ve İstılah Manası.....	101
2-	Kiranın Meşruiyeti	101
3-	Kira ve Rant.....	102
4-	Mal ve Menfaat	103
5-	Kira Sözleşmeleri	105
II-	KİRANIN TAHAKKUKU	106
III-	MEŞRU KİRALAR	107
1-	Toprak Kirası	107
2-	Ev Kirası.....	110

3-	Hayvan Kirası	110
4-	Emtia Kiraları	111
IV-	GAYR-İ MEŞRU KİRALAR	111
1-	Menfaatı Kendisinden Ayrılmayan Malın Kirası	111
2-	Meçhul Menfaatin Kirası	112
3-	Dinen İtaat ve Masiyet Sayılan Şeylerin Kirası.....	113
4-	Yerinde Kullanılmayan Menfaatin Kirası	113
	DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	115
	GAYR-İ MEŞRU GELİRLER VE BUNLARIN	115
	EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	115
I-	GAYR-İ MEŞRU GELİRLER	116
1-	Hırsızlık (es-Sirkat)	116
2-	Yol Kesme (Kat'ut'-Tarîk)	118
3-	Gasb (el-Ğasbu)	119
4-	Faiz (el-Ribâ)	120
5-	Kumar Oyunu (el-Meysir)	122
6-	Rüşvet (el-Rüşvetü).....	123
7-	Diğer Gayr-i Meşru Gelirler	125
II-	GAYR-İ MEŞRU GELİRLERİN EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ	126
1-	Üretim Yönünden	126
2-	Tüketim Yönünden	130
3-	Mübadale Yönünden	134
	NETİCE	139
	BİBLİYOGRAFYA	143

ÖNSÖZ

Gelir dağılımı, öğretim biçimi ile, ticari hayat ve genel ekonomik düzenle ilgili bir husustur. Bu günün ekonomilerinde uygulanmakta olan üretim biçimi ve ticaret anlayışı, gelir dağılımı problemini ortaya çıkarmıştır. O yüzden işçiler, daha fazla ücret alabilmek için, sendikaları vasıtası ile; esnaf ve ticaret erbabı da daha çok kâa sahip olabilmek için, dernekleri sayesinde durmadan mücadele etmektedirler. Bu sebeple, üretimin elemanları olan emek ve sermaye karşı karşıya getirilmekte, grev ve lokavtlar yapılmakta ve hatta bazen ülke çapında işe boykot teşebbüslerine girişilmektedir. Bütün bunların neticesi olarak, üretici ve tüketici milli gelir açısından zarar etmekte ve böylece ekonomi düzeni de etkilemektedir.

Diğer sistemlerin yanında İslam'ın da bu konudaki görüşlerini araştırmakta fayda vardır. İşte bu çalışmada İslam'da gelir dağılımı üzerinde durulacak; ücret, kira ve kâr hakkında getirilen esaslar araştırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca haksız iktisab sayılan gayr-i meşru gelirler de gözden geçirilip bunlar ekonomik yönden değerlendirilecektir.

Kaynaklarda¹ İslam'daki kesb (gelir) yollarının şöyle bir tasnifi yapılmaktadır.

- a) Kazanç yani gelir, insan iradesinin dışında, onun müdahalesi olmadan elde edilir. Mesela miras gelirinin dağılımında olduğu gibi.
- b) İradeli olarak elde edilen gelir; sahipli veya sahipsiz mallar üzerinde yapılan tasarruflardan hasıl olan gelirlerdir.

Sahipsiz mallar, ihraz veya işgal edilmek suretiyle elde edilirler. Sahipli mallar ise, zorla ve rıza ile olmak üzere yine iki yoldan elde edilir. Savaş neticesinde mülkiyet haklarını korumaktan aciz kalanların malları ellerinden zorla ganimet olarak alınır. Mükellefleri zekât ve nafak borçlarını tediye etmekten kaçındıkları zaman, bu borçlarını ödeyecek malları ellerinden hak sahipleri için yine zorla alınır. Rızaya dayanan gelirler de bedelli ve bedelsiz gelirler olarak olmak üzere ikiye ayrılır.

Bedel karşılığında olan ivazlı gelirler; ücret, kira, kâr ve mehir gibi olan gelirlerdir. Bedelsiz-ivazsız olan gelirler ise, hibe ve vasiyet gibi olanlardır.

¹ Gazali, İhya, c.2, s.93; er-Râzi, c.5, s.118; Yazır, c.1, s.678.

Konumuz, giriş kısmından sonra dört bölüm halinde açıklanmaya çalışıldı. Giriş bölümünde gelir ve gelir dağılımı hakkında bilgi verildikten sonra İslam'daki gelir dağılımı izah edildi. Üretime katılanlar ve katılmayanlar açısından nasıl bir gelir dağılımı yapıldığı anlatıldı. Zekât, miras, ganimet, fey ve nafaka gelirlerinin ve kefarete mallarının dağılımı üzerinde duruldu.

Birinci bölümde ücret, ikinci bölümde kâr, üçüncü bölümde ise kira konuları izah edilmeye çalışıldı. Dördüncü bölümde de gayr-i meşru gelir yollarının neler olduğu açıklanmak istendi. Ve bu gayr-i meşru gelirlerin ekonomik yönden değerlendirilmesi denendi.

Çalışmamızda Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Ancak devletin fiyatlara müdahalesi ve narh meseleleri gibi önemli konularda diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Bir mezhebin görüşü söylenirken onun hangi mezhebe ait olduğu ismen zikredilmiş, ayrı ayrı usûle sahip olan mezheplerin fikirleri birbirine karıştırılmamıştır. Aynı görüşte olan mezhepler ise dipnotlarda kendi kaynaklarına atıf yapılmakla yetinilmiştir.

Ücret, kira ve kâr gibi gelirlerin meşruluğu ayet, hadis, icma' ve kıyasla sabit olduğundan, bu ayet ve hadisler de zikredilmiştir. Kıyas ve icma' ile sabit olan meseleler yine kaynaklara dayanılarak açıklanmıştır.

Konumuzla ilgili ayetlerin tefsirinde, Hanefî mezhebinin yanı sıra diğer mezheplerimize mensub müelliflerden de faydalanılmıştır.

Ayetlerin tercümelerinde genellikle merhum Elmalılı Muhammed Yazır'ın Hak Dini'nden ve Hasan Basri Çantay'ın Meâl-i Kerîm'inden yararlanılmıştır.

Hadisler, bazen şerhlerine bakılarak, meâlen tercüme edilmiş ve bu konuda Kamil Miras'ın Tecrid-i Sarih'inden de faydalanılmıştır.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cild
çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Krş.	: Karşılaştırınız
Mad.	: Madde
M.	: Miladi
s.	: Sayfa
say.	: Sayı
V.	: Vefatı
V.b.	: Ve bunun gibi

Not: Dip notlarda adı geçen yazarların eserleri için bibliyografyaya bakılmalıdır.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ğ	: غ
h	: ح
<u>h</u>	: خ
<u>k</u>	: ق
z	: ز
<u>s</u>	: س
<u>s</u>	: ص
<u>s</u>	: ث
<u>z</u>	: ظ
t	: ط
z	: ض
<u>z</u>	: ذ
'a	: غ
'ı	: ع
'u	: ع
a'	: ء
i'	: ِء
u'	: ؤ
---	: ا
---	: و
---	: ي

GİRİŞ

GELİR VE GELİR DAĞILIMI

I - MODERN EKONOMİDE GELİR DAĞILIMI

1- Gelir ve Çeşitleri

Bir ekonomik birimin kazandığı bedele, gelir denir.² Gelirlerin miktarı, azlığı veya çokluğu ekonomik düzenle ilgilidir. Fiyatlara tesir edecek hareket ve davranışlar yapıldığı zaman gelirler de buna göre ya azalır veya çoğalır. Çünkü gelir, reel üretimle fiyat seviyesinin çarpımından meydana gelir.³

Masraf ve vergiler çıkarılmadan göz önüne alınan gelire brüt gelir, bunlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan saf gelire net gelir denir. Net gelir, bir ekonomik birimin satın alma gücünü gösterir.⁴

a) Milli Gelir

Milli gelir ile milli serveti karıştırmamak gerekir. Milli servet, üretim ve tüketim mallarımızın tamamına verilen bir isimdir.⁵ Bir ekonomideki üretim ve hizmetlerin yıllık tutarı, gayri safi milli geliri verir. Sermaye tüketimini gayri safi milli gelirden çıkaracak olursak, geriye kalan miktar, net milli gelirdir.⁶ Milli gelir muayyen bir devrede milletçe meydana getirilen ve para ile ifade olunan mal ve hizmetlerin topuna birden verilen bir isimdir.⁷

b) Ferdi Gelir

Fertlerin veya ailelerin yahut harcama birimlerinin belirli bir dönemde, genellikle, bir yıl içinde, elde ettikleri gelire ferdi gelir denir.⁸ Bir fert, üretimin bütün elemanlarını elinde bulundursa, şahsi gelir ile fonksiyonel (üretim vasıtalarına ait) olan gelir birleşmiş olur. Şu halde üretim faaliyetine katılmış olan unsurlar, mülkiyet bakımından birbirinden ayrıldıkça, gelirin şahsi dağılışı ile fonksiyon bakımından dağılışı meselesi ortaya çıkar.⁹

2- Gelir Dağılımı

Ekonomik faaliyet, ictimai faaliyetlerdendir; mübadele esasına dayanan cemiyetlerde üretim, iş bölümü, iş birliği ve çeşitli unsurların iştiraki ile yapılır. Müşterek üretimin hasılasının paylaşılmasına gelir dağılımı; inkısam denir.¹⁰ “Gelir dağılımı, bir ülkede belirli

² Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, 2. Baskı, İSTANBUL - 1976, s.83.

³ Akın İlkin, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul - 1973, c.1, s.342.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, s.83.

⁵ Mahmut Koloğlu, Ekonomi Dersleri, Ankara - 1954, c.2, s.179.

⁶ Feridun Ergün, İktisat, İstanbul - 1964, s.372.

⁷ Mahmut Koloğlu, Ekonomi Dersleri, c.2, s.179.

⁸ Ömer Celal Sarc, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.1, s.305.

⁹ Kazım Atıf Kuyucak, İktisat Dersleri, İstanbul - 1960, s.665.

¹⁰ Koloğlu, a.g.e. c.2, s.179S

dönemler içinde yaratılan milli hasıla veya gelirin; fertler, fertlerden mürekkep gruplar veya üretim faktörleri arasında bölünmesidir.¹¹

a) Dağılımın Zarureti

İnsanoğlunun dünya ve ahret refah ve saadetini kazanabilmesi, onun ancak toplum halinde yaşayıp aralarında yardımlaşarak, birlik ve beraberliği sağlayabilmeleri ile mümkündür. Bu yardımlaşma faydalı olan şeyleri yapmak, zararlı olan şeyleri ise cemiyetten uzaklaştırmak şeklinde olur. İşte bu yüzdendir ki, insan medeni yaratılışı, sosyal bir varlıktır denilir.¹² Bunun için ekonomik hayatın insanlıkla ilgili bir hadise olduğu, hayvan topluluklarında ekonomik olayların insanlardaki şekliyle cereyan etmediği bir gerçektir.¹³ İşte toplum halinde yaşayan insanların, bu medeni özelliklerinin icabı olarak, yaptıkları müşterek üretimin hasılasını aralarında adil bir şekilde dağıtmaları refahın sağlanması için zaruri bir hadisedir.

b) Dağılımın özellikleri

Kapalı ekonomide, aile ekonomisinde, müşterek mülkiyet rejiminde gelir dağılımı meselesi basit olup büyük önem taşımazlar. Üretim ve gelir dağılımı, aile veya kabile şefi tarafından belirli ve sınırlı ihtiyaçlara göre tanzim edilir ve müşterek üretimin hasılası da ihtiyaçlara ve adete göre aile ve kabile fertleri arasında taksim olunur. Özel mülkiyet rejiminde ise payların ayrılması üretime katılma oranında yapılır.¹⁴

Gelir dağılımı meselesi hukuki, ekonomik ve sosyal müesseselere sıkı bir surette bağlıdır.¹⁵ Ayrıca üretim şekli ile de ilgilidir. Basit teşebbüste, müstakil üretim tipinde emek ve sermaye müteşebbise aittir. Üretim tarzı değiştikçe, teşebbüs büyüdükçe, gelir dağılımı meseleleri de önem kazanır. Büyük teşebbüste üretim müşterektir; emek ve sermaye sözleşme ile dışarıdan temin edilir. Üretilen malların bedelinden emeğe ve sermayeye, emek ve sermayeyi temin etmek suretiyle üretimin neticelerini üzerine alan müteşebbise ve devlete gelirden pay ayırmak icap eder.¹⁶

¹¹ Erdoğan Alkin, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.1, s.339

¹² Takiyyü'd-Din, Ahmet İbn Teymiyye, el-Hisbetü Fi'l-İslam, Kahire - 1387, s.4

¹³ Gaetan Pırou, İktisada Giriş (Çev: Turhan Feyzioğlu), İstanbul - 1945, s.73

¹⁴ Koloğlu, a.g.e. c.2, s.179.

¹⁵ Koloğlu, a.g.e. c.2, s.179.

¹⁶ Koloğlu, a.g.e. c.2, s.179; Krş. Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, İzmir - 1960, s.239.

3- Ekonomik Sistemlere Göre Gelir Dağılımı

a) Üretim Vasıtaları ve Payları

Avrupalı bilginlere göre üretim vasıtaları; tabiat, emek, sermaye ve teşebbüs olmak üzere dördtür.¹⁷ Bunlardan emeğin gelirine ücret, sermayenin gelirine faiz, toprak sahibinin gelirine kira (rant), müteşebbisin muhtemel gelirine de temettü kar adı verilir.¹⁸

b) Kapitalizmde Gelir Dağılımı

Kapitalizmin gelir dağılımında bir dengesizlik olduğu konusu, çok eskiden beri ileri sürülen bir husustur. Gelirin dağılım meselesi sadece üretim yönü ile ele alındığı için, üretim vasıtaları açısından yani fonksiyon itibariyle gelir dağılımında bir eşitsizliğe rastlanmadığı, olsa olsa bunun şahsi gelir dağılımında olabileceği söylenmektedir.¹⁹

Gelir dağılımındaki eşitsizliğin sebepleri araştırılırken, memleketin tabii ve coğrafi şartları, muhtelif üretim ve gelir sahalarında sermayenin verimi, insanlar arasındaki ayırıcı vasıflar, sosyal düzen, hukuki bünye ve daha birçok şeyler zikredilmektedir.²⁰

c) Sosyalizm ve Kominizmde Gelir Dağılımı

Sosyalizm sisteminde gelir dağılımı tahmini bir unsura dayanır. Maddi üretim vasıtalarına sahip olma neticesinde elde edilen faiz ve ranttan veyahut üretim ünitelerinden gelen kardan meydana gelen amme geliri, tamamıyla sermaye birikimi maksatları için kullanılmayabilir. Bu hususta birçok tahmini kararlar almak mümkündür.²¹

Komünist toplumlarda özel mülkiyet hakkı tanımadığı için, gelir dağılımının gerçekleşmesi yani paylaşma daha basit olup üretim ve üretime katılanların payı devlet tarafından tespit edilir. Kar söz konusu değildir.²²

II- İSLAM EKONOMİSİNDE GELİR DAĞILIMI

1- Gelir Dağılımının Önemi

İslam ekonomik düzeninin, bugünkü ekonomik düzenlerden hiç birine benzemeyip kendisine mahsus bir sistemi olması dolayısıyla²³ ve hem ferdi, hem de toplumu aynı derece

¹⁷ Hazım Atıf Kuyucak, İktisat Dersleri, s.274.

¹⁸ Koloğlu, a.g.e. c.2, s.180.

¹⁹ Hazım Atıf Kuyucak, İktisat Dersleri, s.665.

²⁰ Feridun Ergin, İktisat, s.386.

²¹ Kuyucak, a.g.e. s.677.

²² Koloğlu, a.g.e. c.2, s.180.

²³ Afif 'Abdu'l-Fettah et-Tabbera, Ruhu'd-Dini'l-İslami, 10. Baskı, Beyrut-1973, s.319, İhsanullah Han, İslamiyet ve Komünizm Birbirine zıttır. (Çev. Ahmet Hamdi Hatipoğlu), İstanbul-1962, s.3.

tutması sebebiyle,²⁴ diğerlerinde benzemeyen bir gelir dağılımı usulüne sahip olması tabiidir. İslam'da fertlerin hayatları, karşılıksız olarak, devletin teminatı altındadır.²⁵ Hiç şüphesiz gelir dağılımının da buna göre ayarlanması gerekir. Gelir dağılımının önemi büyüktür. Bu konuda merhum Muhammed Hamdi Yazır şöyle der: Dünyada insanı en çok düşündüren, yoran, boğuşturup çarpıştıran, kamplara bölen kavgaların kökü, infak, yani yeme, içme ve gelir dağılımı meselesidir. Kendileri patlayıncaya kadar yiyip de Allah için yedirmekten, vergi vermekten kaçınan, toplumdaki muhtaçların ihtiyacını düşünmeyen harisler, insanlıkla ilgisi olmayan zavallılardan başka bir şey değildiler. Bütün bunlar, ben yiyeyim, sen yeme diye kavga ederler. Böylelerinin yüzündendirki, yeryüzü fitneye verilir, kin ve düşmanlık artar, insanlar birbirine kıyarlar.²⁶

Gelir dağılımı konusunda bugünkü sistemlerin hemen hemen hepsinin ortak bir özelliği, geliri sadece üretime katılımlar arasında bölüştürmeleridir. Ürün yalnız üretim vasıtaları arasında paylaşılırken, kara sadece üretim faktörleri sahip olmakta, herhangi bir sebepten dolayı, üretim faaliyetine katılmayanlar mahrum edilmektedir. İslam ekonomisinde ise az sonra anlatacağımız gibi, devlete verilen vergiden kendilerine bizzat hisse ayrılan muhtelif sınıflar vardır. Fey mallarının dağılımını anlatan ayette, bu malların sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması gerektiği ve bu sebeple de adı zikredilen bu gruplar arasında bölüştürüldüğü bildirilmektedir. “Allah’ın (fethedilen) memleketler halkının mallarından Peygamberine verdiği fey’i, Allah’a, Peygamberine, hısımlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir. Ta ki, (bu mallar), içinizden (yalnız zenginler) arasında dolaşan bir devlet olmasın...”²⁷

2- Gelirin Dağılımı

İslam ekonomisinde gelir, üretime katılan ve katılmayan olmak üzere iki sınıf arasında paylaşılmaktadır.²⁸ Bu şekildeki bir bölüştürme, kendisini Allah (c.c)’ın bir emir ve iradesi olarak göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) bile bu konuda herhangi bir yetkiye sahip olmadığını açıklamaktadır.²⁹ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyruluyor: “Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil) biz

²⁴ Maruf Devabibi, Marsizm ve Komünizm Karşısında İslam (Çev. Sadık Özek), s.31.

²⁵ Abdu’l-Kerim Zeydan, İslam Hukukunda Fert ve Devlet, (Çev. Cemal Arzu) İstanbul-1969, s.83; Muhammed Fazlurrahman el-Ensari, Komünizme Karşı İslam, (Çev. Kemal Kuşçu) İstanbul-1961,s.24.

²⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, İstanbul-1935, c.I, s.949, c.VI, s.5014.

²⁷ Kur’an-ı Kerim, el-Haşr Suresi 59/7.

²⁸ Ahmet Salebi, es-Siyasetu ve’l-İktisadü fi’t-Tefkiri’l-İslami, Kahire-1964, s.190.

²⁹ Bkz. Ebu Yusuf Yakup b. İbrahim, Kitabu’l-Harac, 5.Baskı, Kahire-1396, s.53; Ebu Davut Süleyman b. El-Eş’as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, Kitabu’s-Sunen (Basım yer ve tarihi yok) c.III, s.135, No: 2949.

taksim ettik. Kimini derece derece diğer kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin. Rabbinin rahmeti onların toplayageldiklerinden daha hayırlıdır.”³⁰

Burada dünya hayatında insanların geçinecek gelirlerini Allah’ın taksim ettiği,³¹ çalışıp kazanma düzeninin kurulabilmesi için özel mülkiyette farklı derecelerin olabileceği,³² insanların arasında farklılıkların bulunması yüzünden ve bir kısmının zengin, bir kısmının da fakir olması sebebiyle çalışıp kazandıkları beyan edilmektedir.³³

Ayette geçen سخرى kelimesi masdar olarak bir adamı gündelikçi tutmak, bir iş teklif etmek manasındadır.³⁴ İsim olarak ise genelekçi, işçi demek olur. Sarahsi, bu ayeti icare bahsinde, ücretle işçi tutmaktan bahseden bölümde zikreder.³⁵ Eğer insanlar zayıflık ve kuvvetlikte, ilim ve cehalette, zekilik ve bönlükte aynı derecede olsaydı, birbirine hizmet etmez, işçilik yapmazdı.³⁶ Zengin ve fakir olacak ki, iş bölümü gerçekleşebilsin ve cemiyette iş hayatı kurulabilsin. Ancak bu günkü gibi, işçi ve işveren düşman iki sınıf olarak ortaya çıkarsa, şüphesiz zararlı olur. Fakir zenginin malına muhtaç ise zengin de fakirin çalışmasına, onun emeğine muhtaçtır.³⁷ Bu sebeple zengin-fakir, işçi-işveren birbirini tamamlayan iki unsur gibi görülmelidir. Bugünkü işçilik problemlerinin doğmasına sebep olan en önemli amil, işverenlerin servet yığmadaki ihtirasları, maddeyi kutsallaştırma hususunda ifrata kaçmaları ve dini ahlaki kaide ve kurallardan uzaklaşmalarıdır.³⁸

Bu konuda Peygamberimiz (s.a.v) de şöyle buyurur. “... Allah’a yemin ederim ki, ben size kendiliğimden ne bir şey verebilirim ve ne de men edebilirim. Ben sadece bir hazinedarım; işleri emrolduğum şekilde yaparım, ihsan eden ise Allah’tır.”³⁹

3- Üretime Katılanlar Açısından Gelir Dağılımı

Üretime katılanlar, gelirin paylaşılmasını aralarında serbestçe anlaşmak suretiyle yapabilir; sermaye ve emeğin hakkını tespit edebilirler. Ücret, kira ve kar konuları geldiğinde

³⁰ ez-Zuhuf 43/32

³¹ Eb Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu’l-Beyan ‘An Te’vili Ayi’l-Kur’an, 8. Baskı, Mısır-1377/1954 c25, s.66-67.

³² Ahmet Salebi, es-Siyasetu ve’l-İktisadü fi’t-Tefkiri’l-İslami, s.181.

³³ Eb Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu’l-Beyan ‘An Te’vili Ayi’l-Kur’an, c25, s.66-67; Ebu Abdullahe’l-Kurtubi, el-Cami Li Ehkami’l-Kur’an, 3. Baskı Mısır-1387/1967, c.16, s.83; İbn Kesir Ebu’l-Fîda İsmail b. Umer, Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim, Mısır-Tarihsiz, c.4, s.127.

³⁴ Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercemesi, İstanbul 1304, 1305, c.2, s.385.

³⁵ Şemsu’d-Din Ebu Bekr Muhammed b. Ebi’s-Sehl Ahmet es-Sarahsi, el-Mebcut, 2. Baskı, Beyrut-Tarihsiz, c.15, s.74.

³⁶ Muhammed Fehru’d-Din er-Razi, et-Tefsiru’l-Kebir, Mısır-Tarihsiz, c.27, s.209.

³⁷ es-Sarahsi, el-Mebcut, c.15, s.75.

³⁸ Muhammed Fehr Şakfe, İş Ahkâmı ve İşçi Hakları, (Çev.İhsan Toksarı), İstanbul-1968, s.15.

³⁹ Ebu Yusuf, Kitabu’l-Harac, s.53; Ebu Davut, c.3, s.135, No:2949. Bkz. İbn Teymiyye, es-Siyasetu’ş-Şer’iyye Fi İslahi’r-Rai ve’r-Raiyyeh, Bağdat-Tarihsiz, s.30.

bu husustaki esaslar tespit edilecektir. Ancak şu kadar söyleyelim ki, sermaye ve emeğin gelirini tespit etme konusunda fıkhıdaki şirket-i mudarebe bahsinden faydanlanmak mümkündür.

Az önce özel mülkiyet açısından insanlar arasında farklı derecelerinin bulunmasının tabii olduğunu söylemiştik.⁴⁰ İnsanların bazısının zengin, bazısının fakir; bir kısmının işçi, bir kısmının da işveren olması bir nimettir. Rızıkta üstün olanlar, zengin ve işverenler, kendi rızıklarını emirleri altında çalıştırdıkları kimselere vermezler. Herkesin kendi rızık vardır; rızıkları Allah (c.c) verir.⁴¹ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır. “Allah rızık hakkında bir kısmınızı, bir kısmınızdaki üstün kıldı. Kendilerine rızık verilenler de, rızıklarını, elleri altında bulunanlara vermiyorlar ki, onda müsavi olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetini mi inkar ediyorlar?”⁴² Kur’ân’ı Kerimde bu hususta başka ayetler de vardır.⁴³

Her nimet bir külfet karşılığıdır.⁴⁴ Fazla rızık sahibi olanlar, buna çok çalışmak suretiyle ulaşmışlardır. İslamın malı elde etmek için meşru tanıdığı yollardan birisi çalışmaktır.⁴⁵ Çalışma hakkında birçok ayetler vardır.⁴⁶ Çalışan herkese çalıştığı karşılığı verilecektir.⁴⁷ “muhakkak ki, ben sizden erkek veya dişi hiçbir çalışanın çalışmasını zayi etmem...”⁴⁸ burada erkek olsun, kadın olsun, çalışanların çalışmalarının asla kayba uğramıyacağından bahsedilmektedir. Kadın ve erkek yaptıklarının karşılığını lam bakımından müsavi olup aralarında bir fark yoktur.⁴⁹ Çünkü ücret ve karşılık, yapılan işe göredir. Çalışıp iş yapan kimse kadın veya erkek olabilir. Yine bir şey değişmez. Çünkü kadın erkekten, erkek de kadındandır.⁵⁰

“Allah’ın bazınıza, diğerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin. Erkeklerin kendi kazandıklarından bir payı var, kadınların da kendi kazandıklarından bir payı vardır. İsteklerinizi Allah’ın fazlından ve kereminden isteyin. Gerçekten Allah her şeyi hakkiyle bilendir.”⁵¹ Ümmü Seleme (r.a), “Ya Resulullah,” dedi. “Erkeklerle savaşıyor, biz savaşıyoruz; erkekler zikrediliyor, biz zikredilmiyoruz. Biz. Mirasta yarım alıyoruz,”

⁴⁰ Bkz. Yukarıda, s.7; Ahmed Şelebi, s.181

⁴¹ er-Razi, c.20, s.79; Abdulkadir Udeh, el-Malu ve’l-Hukmu Fi’l-İslam, 4. Baskı, Beyrut-1971, s.44.

⁴² En-Nahl 16/71

⁴³ Bkz. Er-Ra’d 13/26, eş-Şura 43/12, Ali İmran 3/37, el-Bakara 2/212, el-İsra 17/30.

⁴⁴ Mecelle, 88. Madde.

⁴⁵ Ahmet Şelebi, s.179.

⁴⁶ El-Kasas 28/7, en-Necm 53/39, el-Cuma 62/10, el-Mülk 67/15, el-Müzzemmil 73/20.

⁴⁷ El-Hud 11/3; Mehmet Vehbi, Hülasetu’l-Beyan Fi Tefsiri’l-Kur’an, 4. Baskı, İstanbul-1968, c.6, s.2283.

⁴⁸ Ali İmran 3/195.

⁴⁹ Et-Taberi, c.4, s.215; Mehmet Vehbi, Hülasetu’l-Beyan, c.5., s.815.

⁵⁰ Muhammed Reşid Rıza, Tefsiri’l-Kur’ani’l-Hekim (Tefsiri’l-Menar), 4. Baskı, Mısır-1960, c.4, s.306.

⁵¹ En-Nisa 4/32.

diyerek düşündüklerini söylediği zaman bu ayet geldi.⁵² Allah (c.c) bu ayetle, birimizi diğerinden üstün kıldığı şeyi istemekten nehyetmektedir. Çünkü Allah (c.c.), ona daha çok vermeyi faydalı bulsaydı, verirdi. Buradaki yasak temenni, haset ve kskançlıktan dolayı olan temenni olup başkasında bulunan bir nimetin zevalini istemeyi de içerisine almaktadır. Ancak “Allah bana da versin, ben de o zengin adam gibi olayım” diye, iyi niyetle istekte bulunmak yasak değildir.⁵³

Bu ayette erkek ve kadınların çalışabilecekleri emek ve çalıştıklarının ücret ve karşılığını alacakları bildirilmektedir. Fakat ürettikleri şeyin hepsine sahip olmayıp sadece bir kısmını almaktadırlar. Ayetin aslında “min” harfi kullanılmakla, tüm kazandıklarına sahip olamadıkları, geriye bir şey kaldığı anlaşılır ki,⁵⁴ bu da gelir dağılımında devlete giden, katma değer bir kısmı olsa gerektir.

Kur’ân’ı Kerimde “Onlar birer ümmetdi, geldi geçti, onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizin; ve siz onların yaptıklarından mes’ul tutulmazsınız,”⁵⁵ buyrulmaktadır. Burada herkesin ve her topluluğun kazandıklarının kendilerine nispet edildiği, hayırlı işlerin Allah’ın fazlıyla, şer olanların ise adaletiyle meydana geldiği, fakat buna razı olmadığı,⁵⁶ bildirilmektedir.⁵⁷ Ayrıca bu ayetten, ümmet, cemaat yani toplum manasına geldiğinden,⁵⁸ her milletin kazancının kendisinin olduğu, gelirin bir de milli yönü bulunup fert gelirin milli gelirin içerisinde oluştuğunu anlamak mümkündür.

4- Üretime Katılmayanlar Açısından Gelir Dağılımı

Üretime bizzat katılmayıp fakat milli gelirden hissealanlara gelince; bunları, kazai-hukuki pay sahipleri ve dini-ahlaki pay sahipleri olmak üzere iki sınıfta toplamak mümkündür. Peygamberimizin (s.a.v.) aynı konuda zıt gibi görünen iki hadisi, bize meseleyi aydınlatacaktır. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisinde “Malda zekattan başka bir hak yoktur,” derken,⁵⁹ diğer bir hadisinde ise “Gerçekten malda zekattan başka bir hak vardır”⁶⁰ buyuruyor. Zekattan başka bir hak olmadığını bildiren hadis, verilmesi zekat gibi farz, hukuki ve mecburi olan bir vergi bulunmadığını bildirir. Zekattan başka bir hak olduğunu bildiren

⁵² Et-Taberi, c.5, s.47; Ebu Bekir Ahmet b. Ali el-Razi el-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, Beyrut-1335, c.2, s.183.

⁵³ Et-Taberi, c.5, s.47; Ebu Bekir Ahmet b. Ali el-Razi el-Cessas, Ahkamu’l-Kur’an, c.2, s.183.

⁵⁴ Marksizm ve İslamiyet, (Hazırlatıcı: Vezaretu’l-İ’lami’s-Su’udiyye, Çev. Yusuf Uralgiray) Ankara-1977, s.28.

⁵⁵ El-Bakara 2/134, 141.

⁵⁶ Ez-Zumer 39/7.

⁵⁷ El-Kurtubi, el-Cami Li Ahkami’l-Kur’an, c.2, s.139.

⁵⁸ Et-Taberi, c.1, s.576.

⁵⁹ İbn Mâce Ebu Abdi’llah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, es-Sünen, (Basım yeri yok)-1372/1952, c.1, s.570, No:1789.

⁶⁰ Et-Tirmizi Muhammed b. İsa, el-Camiu’s-Sahih, (Basım Yeri ve Tarihi Yok), c.3, s.48, No: 659.

hadis ise, verilmesi mecburi olmayan fakat verilmesi dini-ahlaki-viddani bir vecibe olan sadakanın varlığına işaret eder. Yani birincisi; zekat ve zekat gibi olan mali görevler, kazâ-hukûkî ve mecburi bir vazifedir. İkincisi ise daha çok dinî-ahlâkî ve viddânî olan hükümdür, diyebiliriz. Bu hususta ayetler de vardır. “Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe, siz, Cennete (bire) eremezsiniz. Allah yolunda her ne harcarsanız muhakkak Allah onu bilendir.”⁶¹ Onlar ki mallarında hem dilenen, hem de iffetinden dilenemeyen için belirli bir hak vardır.”⁶² Ayetleri gibi, peygamberimizin (s.a.v.) de at üzerinde gelse bile, isteyiciye hakkının verilmesi hususunda bir hadisi vardır.⁶³

“Ey iman edenler, kazandıklarınız ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerin helal ve iyisinden Allah yolunda harcayın,”⁶⁴ ayeti mallarınızı sadaka olarak verin, Allah (c.c.) yolunda harcayın ve böylece Allah yolunda gazi ve mücahid olanları takviye edin ve bundan başka Allah’a (c.c.) harcayın demek olur.⁶⁵

Keza “Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz, hayır ve itaat değildir. Fakat hayır ve ibadet, Allah’a, ahrete, meleklere, Allah’ın indirdiği kitaplara ve peygamberlere iman edenin ibadetidir. Mala olan sevgisine rağmen onu akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere, köle ve esirlere harcayın, namazı gereği üzere kılan ve zekatı veren kimsenin... hayırdır.”⁶⁶ buyrulmaktadır. Ayette adı geçen altı sınıf, birer sınıf olsa gerektir. Hem bunlara malı vermekten bahsediliyor, hem de ayrıca zekat vermektan bahsediliyor. Öyleyse bunlar ayrı ayrı şeylerdir.⁶⁷

Zekatın mecburi olduğu malumdur. Ayetin sonundan, bu sınıflara yardım etmenin de mecburi olduğu anlaşılmalıdır. Râzi, ayete “mecburiyet” manası vermiştir.⁶⁸

Üretime katılmadığı halde Kur’ân’i Kerim’de gerek mecburi, gerekse ihtiyari olarak, kendisine gelirden pay ayrılan birtakım kimseler zikredilmektedir.⁶⁹ Bunlar, Allah, Resul, akrabalar, yetimler, yoksullar, yolcular, fakirler, amiller, müellefler, köleler, borçlular, Allah yolu, anne-babalar, dilenenler, yakın komşu, uzak komşu ve yakın arkadaş gibi. Bunlar

⁶¹ Ali İmran 3/92.

⁶² Meâric 70/24; 25.

⁶³ Bkz. Ebu Davut, c.2, s.126, No: 1665-1667.

⁶⁴ El-Bakara 2/267.

⁶⁵ Bkz. Et-Taberi, c.3, s.68-69.

⁶⁶ El-Bakara 2/177.

⁶⁷ Ahmet Şelebi, s.190.

⁶⁸ Er-Râzi, c.5, s.40.

⁶⁹ Bkz. El-Bakara 2/83;177;215, en-Nisa 4/36, el-Enfal 8/41, et-Tevbe 9/60, el-Haşr 59/7.

arasında zekat,⁷⁰ ganimet⁷¹ ve fey⁷² ayetlerinde geçen sınıfların payları kendilerine, mecburi olarak verilir. Diğer geri kalanlar ise, Müslüman halkın kendiliğinden yapacağı bağış ve vereceği hayır nispetinde kendilerine düşen haklarını almış olurlar.

İslam hukukunda sadaka zekat; zekat da sadaka manasına gelir.⁷³ Zekatta, Allah'a (c.c.) olan sadakati gösterdiği için sadaka adı verilir.⁷⁴ Kur'ân'ı Kerim'de sadakaların dağılımı yapılan ayette⁷⁵ şu sekiz sınıf zikredilmektedir. Fakirler, miskinler, amiller, müellefler, köleler, borçlular, Allah yolu ve yolcular. Bu sınıfların tümü İslam ekonomisinde bütçenin giderler faslını teşkil eder.⁷⁶ İslamda bütçenin temeli gelirdir; harcanacak miktarı gelir tayin eder.⁷⁷ Bu yüzden bu sınıfların paylarına düşen miktar, mali gelirin artıp eksilmesiyle, yıldan yıla farklı olabilir.

Bu sadakaların, hak sahipleri arasında hangi oranda dağılacağı hususunda birkaç görüş ileri sürülmüştür. Mesela amiller sınıfının payı sekizde birdir, diyenler olduğu gibi, ihtiyaçlarına göre alırlar, diyenler de vardır. Üçüncü bir görüş de bunların ücretlerinin Beytu'l-Mal'dan ödenmesini tavsiye ederler.⁷⁸ Böylece bu sınıfa sekizde bir verilir, hizmetleri kadar verilir, hizmetleri kadar ecr-i misil verilir, şeklinde açıklamalar yapılmıştır.⁷⁹ Hanefi eserlerde, bu sınıfa yaptıkları hizmet kadar verileceği söylenmektedir.⁸⁰

Sekizde bir verilir fikrini Mücahid ve Şafii savunur. İbn Ömer, Malik ve Ebu Hanife ise hizmeti kadar ücret alabileceklerini ileri sürerler.⁸¹ Bu dağılım konusunda Hanefiler, ihtiyacı esas alırlar. Zaten amiller sınıfının dışındaki her bir sınıf, ihtiyacından dolayı, hisse sahibi olmaktadır. Amiller ise zekatın toplanıp dağılmasında hizmet ettikleri için pay almaya hak kazanmış olurlar.⁸²

⁷⁰ Et-Tevbe 9/60.

⁷¹ El-Enfal 8/41.

⁷² El-Haşr 59/7

⁷³ El-Maverdi Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasan, el-Ahkamu's-Sultaniyye, 2. Baskı, Mısır-1966, s.113.

⁷⁴ Yazır Elamalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, c.3, s.2572.

⁷⁵ Et-Tevbe 9/60.

⁷⁶ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi Hayatı ve Eseri, (Çev. M.Sait Mutlu-Salih Tuğ), İstanbul-1969, c.2, s.220.

⁷⁷ Selim A. Siddikî, İslam Devletinde Mali Yapı (Çev. Rasim Özdenören), İstanbul-1972, s.157.

⁷⁸ El-Kurtubi c.8, s.177-178.

⁷⁹ Et-Taberi, c.10, s.160.

⁸⁰ Muhammed b. Ahmet Ebu'l-Hasan el-Kudûrî, Kitabu'l-Kudûrî (Basım Yer ve Tarihi Yok), s.32; el-Kasânî Alau'd-Dîn Ebu Bekr b. Mes'ud Bedayiu's-Sana'i Fi Tertibi's-Şera'i, 2. Baskı, Beyrut-1974, c.2, s.44; el-Merğînânî Ali b. Ebu Bekr, el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedî, Mısır-1937, c.1, s.80; el-Halebi İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, Mülteke'l-Ebhur, İstanbul-1319, s.26; Molla Hüsrev Mehmet b. Firâmurz b. Ali, Düreru'l-Hukkam Fi Şerhi Ğureri'l-Ahkam, İstanbul-1973, c.1, s.188.

⁸¹ El-Kurtubi, c.8, 177-178.

⁸² El-Kasani, 'Alaud'd-Din Ebu Bekr b. Mesud, Bedayiu's-Sana'i, c.2, s.43.

Bazıları borçluya borcu kadar, fakir ve miskine ise kendilerine ve ehl-i iyâline yetecek kadar verilir, derler. Bazıları da, bu konuda herhangi bir sınır yoktur, başkanı kendi görüşüne göre verir, derler.⁸³

Hisselerin bir sınıftan başka bir sınıfa nakli konusunda da ayrı görüşler vardır. Hisseler, birbirinden diğerine, sınıflar arasında veya bir başka yere nakledilemez, fikrinin yanı sıra, fakir ve miskinlerin hisseleri kendilerine verilir, diğer hisseler ise başkanın görüşüne göre, uygun yerlere harcanır, görüşü de vardır. Şafîî'ye göre, gelirlerin hepsi bu sekiz sınıf arasında eşit olarak taksim edilir. Ebu Hanife ise bir fasıldan diğer fasıla aktarma yapılabileceği görüşündedir.⁸⁴ Bazı bölgelerin şiddetli bir ihtiyaç içerisinde oldukları başkana haber verilirse, sadakaların bir kısmını oralara nakletmek de caizdir, denilmektedir.⁸⁵ Ebu Hanife'ye göre zekât, bir beldeden başka bir beldeye ancak akrabalar bulunduğu zaman gönderilebilir.⁸⁶

Nisaba malik olan bir kimsenin zekât mallarından alıp alınmayacağı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Maliki alimlerine göre böyleleri zengin olduklarından zekât alamazlar; bilakis kendilerinin zekât vermesi gerekir. Bazıları da Peygamberin (s.a.v.), isteyen bir kimseye verdiğini delil getirerek, nisaba malik olan kimselere zekât malından verilebileceği görüşünü savunurlar. Yine Malikî ve Şafîî'ye göre nisabtan az olsa bile, kendisine yetecek kadar bir malı bulunan kimse zengin sayılır. İhtiyacını tatmin edecek ve kendinse yetecek kadar bir mala sahip olmadığı zaman, nisabın üstünde olsa bile, o kimse zengin sayılmaz, binâenaleyh zekât alabilir.⁸⁷

Burada kendilerine verildiği zaman zenginler sınıfına geçecek olan kimselerin durumu ortaya çıkıyor. Acaba bunlara zekât verilecek mi, verilmeyecek mi, bu konuda ihtilaf edilmiştir. Bi kimseye iki yüz dirhem zekât vermek mekruhtur. Ebu Hanife, zekât nisabını aşacak bir şekilde vermeyi doğru bulmaz.⁸⁸

⁸³ El-Kurtubi, c.8, 190.

⁸⁴ El-Kurtubi, c.8, s.170; İbn Rüşd Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid, 2. Baskı, Mısır-1960, c.1, s.275-278.

⁸⁵ El-Kurtubi, c.8, s.175;

⁸⁶ Es-Sarahsi, el-Mebhut, c.3, s.18.

⁸⁷ İbnu'l-Arabi Ebu Bekr Muhammed b. Abdilllah, Ahkamu'l-Kur'an, Mısır-1972, c.2, s.973.

⁸⁸ Bkz. Es-Sarahsi, c.3, s.13; el-Kurtubi, c.8, s.170; İbn Rüşd Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, Bidayetü'l-Müctehid, c.1, s.278.

III- ZEKÂT GELİRİNİN DAĞILIMI

Kendilerin zekâttan pay düşen hisse sahiplerini kısaca şöyle açıklayabiliriz.

1- Fukara ve Mesakin⁸⁹

Dil bilginleri ve fakihler, fakir ve mesakinin tanımında, sadaka alması caiz olan fakirin derecesi hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁹⁰ Zekât mallından hisse alması caiz olan kimsenin fakirlik haddi, kendisinin müstağni kalamayacağı bir evi ve bir hizmetçisi bulunan kimse zekât alabilir. Malik'e göre eğer ev ve hizmetçi ihtiyacından fazla ise alamaz. Ebu Hanife'ye göre yirmi dinar veya iki yüz dirheme sahip olan kimse zekât alamaz, mekruhtur.⁹¹

Fakir, muhtaç olup iffetinden ötürü dilenmeyen; miskin ise dilenen kimsedir.⁹² Fakir biraz fakir, miskin ise çok fakir olan kimsedir.⁹³ Fakir, dilenen zayıf misedir; miskin ise dilenmeyen kimsedir.⁹⁴ Fakir, evinde oturan; miskin ise çalışan kimsedir. Fakir, dışarıda dolaşanlar; miskin ise Müslüman fakirdir. Fakirler, muhacir fakirler; miskinler ise hicret etmemiş olan fakirlerdir. Fakirler, ihtiyaç sahibi olan müzmin hastalar; miskinler ise vücudu sağlam olan fakirlerdir. Fakirler, Müslüman fakirler; miskinler ise gayr-i Müslim fakirlerdir,⁹⁵ şeklinde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Hanefî kaynaklarda fakir, nisabın altında az bir mala sahip olan; miskin ise hiçbir şeyi bulunmayan kimsedir, diye tarif edilir.⁹⁶

2- Âmilîn

Bunlar, imamın (başkanın) vergi toplayana tevkil etmiş olduğu kimselerdir.⁹⁷ Zekat mallarını mükelleflerden alıp hak sahiplerine dağıtmada çalışırlar. İster fakir, ister zengin olsunlar, kendilerine düşen payı alırlar.⁹⁸

Yukarıda geçtiği gibi, amilin hakkında, toplanan zekât mallarının sekizde birini alır veya çalışmalarının karşılığı olarak, kendilerine ve ehl-i iyâline yetecek kadar bir hak alacaklarını savunurlar.⁹⁹

⁸⁹ Biz bu hak sahiplerini ifade eden terimleri ayetin aslında geçen şekliyle yazmaya uygun bulduk.

⁹⁰ El-Kasani, c.2, s.43; Hasan İbrahim, Ali İbrahim, en-Nüzümü'l-İslamiyye, Kahire-1970, s.250.

⁹¹ Bkz. El-Kurtubi, c.8, s.170; es-Suyuti, c.3, s.13; İbn Ruşt, c.1, s.278.

⁹² El-Cessas, c.3, s.122; el-Kasani, c.2, s.43; el-Kurtubi, c.8, s.170.

⁹³ El-kudûrî, s.32; et-Taberi, c.10, s.158-160; el-Merğınani, c.1, s.80.

⁹⁴ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabu'l-Emval, Kahire-1969, s. 792, No: 1942.

⁹⁵ El-Kurtubi, c.8, s.170-171.

⁹⁶ El-Kudûrî, s.32; el-Kasani, c.2, s.43; el-Merğınani, c1, s.80; İbnu'l-Humam, c.2, s.15; Molla Hüsvrev, c.1, s.188; el-Halebi, s.26; İbn Abidin Muhammed Emin b. Ömer b. El-Aziz b. Abidin, Reddu'l-Muhtar, Beyrut-tarihsiz, c.2, s.58.

⁹⁷ El-Kasani, c.2, s.44; el-Kurtubi, c.8, s.170; el-Alusi, Şihabu'd-Din Mahmud, Ruhü'l-Meani, Fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebu'l-Mesani, Beyrut (Tarihsiz), c.10, s.121.

⁹⁸ Et-Taberi, c.10, s.160; el-Ceziri, Abdurrahman, Kitabu'l-Fıkıh, Ala'l-Mezahibi'l-Erba'ati, 2. Baskı, Kahire (tarihsiz) c.1, s.121.

Hanefiler, amillerin, zekatta hakları olduğu için değil, ancak çalışmalarının karşılığı olarak, kendilerine ve ehl-i iyâline yetecek kadar bir hak alacaklarını savunurlar.¹⁰⁰

3- Müellefetu'l-Kulûb

Bu sınıfın katlğını veya yürürlükte olduğunu savunan iki ayrı görüş vardır.¹⁰¹ Şafii, başkan istediği takdirde, bu sınıfın her zaman yürürlükte olduğu görüşündedir.¹⁰² Allah (c.c.), zekâtı Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek ve İslâm'a yardım ve takviye etmek gibi, iki ayrı sebep yüzünden farz kılmıştır. Hz. Ömer, Hasan, Amir, Şa'bi, ve diğer şahıslar, artık İslâm'ın güçlenip kuvvetlendiğini, binaenaleyh bunlara ihtiyaç kalmadığını savunurlar. Bir gün "Uyeyne b. Hasen, Hz. Ömer'e (r.a.) "müellefetu'l-kulub"tan hisse istemeye geldi. Hz. Ömer (r.a.) "Hak Rabbinizdedir. Artık dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun,"¹⁰³ ayetini okuyarak cevap verdi ve bu sınıfın düştüğünü söyledi.¹⁰⁴

Hanefiler, bu sınıfın kaldırıldığını ve bunun üzerinde icma' meydana geldiği söylerler. Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zekâtta bunlara hiçbir şey vermemiş; sahabeden hiçbir kimse de bu davranışı yadırgamamıştır.¹⁰⁵

Bunlar zengin olsun, fakir olsun, hisselerini alırlar. Zührî, bunlar Müslüman olmuş Yahudi ve hristiyanlardır, der. Bazıları, bunlar kafirlerdir, atıye ve ihsan sayesinde Müslüman olmuş kimselerdir, der.¹⁰⁶

Bu sınıfın düştüğü kabul edilirse, hisseleri ya diğer sınıflar arasında dağıtılır veya istediği yerde kullanmak üzere imamın (başkanın) görüşüne bırakılır. Zührî, bu payın yarısının mescitlerin imarında kullanılmasını ister.¹⁰⁷

4- Rikab

Bu kelime, her türlü köleyi ifade eder.¹⁰⁸ İbn Abbas ve İbn Ömer'e (r.a) göre, imam, azat etmek için Müslümanlardan köle alır. Artık onların velisi İslam cemaati olmuş olur.¹⁰⁹

⁹⁹ Et-Taberi, c.10, s.160; el-Cessas, c.3, s.123; el-Kasani, c.2, s.44.

¹⁰⁰ Bkz. El-Kudûrî, s.32; el-Kasani, c.2, s.44; el-Merğınani, c.1, s.60; Molla Hüsrev Mehmet b. Fıramurz b. Ali, Düreru'l-Hukkam Fi Şerhi Ğureri'l-Ahkam, c.1, s.188; İbnu'l-Humam Kemalü'd-Din Muhammed b. Abdulvahid, Şerh Fethu'l-Kadir, 1. Baskı, Mısır-1316, c.2, s.15-17; İbrahim el-Halebi, Mülteke'l-Ebhur, s.26; İbn Abidin, Reddu'l-Muhtar, c.2, s.59.

¹⁰¹ Et-Taberi, c.10, s.163; el-Cessas, c.3, s.123; el-Kurtubi, c.8, s.180.

¹⁰² Bkz. El-Kasani, c.2, s.45; İbn Rüş, c.1, s.275.

¹⁰³ El-Kehf 18/29.

¹⁰⁴ Et-Taberi, c.10, s.163; el-Kurtubi, c.8, s.180.

¹⁰⁵ El-Kuduri, s.32; el-Kasani, c.2, s.45; el-Merğınani, c.1, s.80; İbnu'l-Hümam, c.2, s.15.

¹⁰⁶ Et-Taberi, c.10, s.163.

¹⁰⁷ El-Kurtubi, c.8, s.181.

¹⁰⁸ Seyyid Sabık, Fıkhı's-Sunen, Beyrut-1971, c.1, s391.

Bunlar mükateb kölelerdir,¹¹⁰ diyenler olduğu gibi, mükatebler bu fasıldan faydalanmaz, diyenler de vardır. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilir ki, Allah'ın (c.c.) bu rekabeden maksadı, kamil bi azadır. Halbuki mükateb köle, ğarimin (borçlular) sınıfına girer, rikab (köleler) sınıfına girmez. İbn Vehb, Şafii, Leys, Nahai ve diğerleri, mükateb kölelerin bu fondan faydalanabilecekleri görüşündedirler.¹¹¹

Hanefilere göre, mükatep kölelere, ahd-i kitabetlerine (yani kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için velilerine ödemek üzere kararlaştırılan borçlarına) yetecek kadar verilir.¹¹²

5- Ğarimîn

Bunlar, Allah'a (c.c.) isyan olman herhangi bir meşru konuda borca girmiş olan kimselerdir. İsrâf yapmadan borçlu hale gelmişlerdir. Su baskını, yangın ve zelzele gibi felaketlere maruz kalmış olan kimseler de ödemedi mahrum ve borca batmış iseler bu guruba dahil olurlar.¹¹³

6- Fî Sebîli'llâh

Bu sınıfa giren birkaç grup zikredilmektedir. Allah (c.c.) yolunda savaşıyan gaziler, bu Hanefilerin görüşüdür,¹¹⁴ hacca giden hacılar, top, tüfek ve hertürlü savaş malzemeleri, ilim tahsil eden talebeler ve bütün hayır yolları.¹¹⁵ Hanbelilere göre, eğer bu fonun tahsis edildiği herhangi bir yer, daire veya divan yoksa gazilere verilir. Gazilerin silah, ulaşım vasıtası, yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaçlarına harcanır.¹¹⁶

7- İbn Sebîl

Bir ihtiyaçtan dolayı, meşru olarak, meşru olarak yolculuk yapan kimselere bu fasıldan yardım edileceği bildirilmektedir. Zengin olup memleketlerinde malları bulursa bile, yolda kaldıklarında kendilerine yardım edilir.¹¹⁷ Bu faslın, yolcular için olduğunda ihtilaf yoktur.¹¹⁸

¹⁰⁹ El-Kurtubi, c.8, s.182-183.

¹¹⁰ Velisi tarafından kendisine, şu kadar malı, şu kadar zamanda nakden veya taksitli olarak ödersen, seni azad ederim diye yapılan teklifi kabul eden köleye mukâteb denir. Bkz. Yazır, a.g.e., c.4, s.3512; Hasan Basri Çantay, Kur'an'ı Hekim ve Meali Kerim, c.2, s.602

¹¹¹ Et-Taberi, c.10, s.165-166; el-Kuduri, s.32, el-Merğinani, c.1, s.80; el-Kurtubi, c.8, s.183; Abdulvehhab eş-Şarani, Kitabu'l-Mizan, Mısır-1317, c.2, s.13.

¹¹² El-Kudûrî, 32; el-Merğinânî, c.1, s.80; İbnu'l-Hümâm, c.2, s.17, Molla Hüsrev, c.1, s.188; el-Halebî, s.26; İbn Abidin, c.2, s.60.

¹¹³ Et-Taberi, c.10, s.165-166; Hamidullah, İslam Peygamberi, c.2, s.226.

¹¹⁴ Bkz. İbn Abidin c.2, s.61.

¹¹⁵ Et-Taberi, c.10, s.165-166; el-Cassas, c.2, s.127; el-Kâsânî, c.2, s.45-46; er-Razi, c.16, s.113; el-Kurtubî, c.8, s.186; el-Alûsî, c.10, s.123.

¹¹⁶ El-Cezîrî, Kitabu'l-Fıkh 'Ala'l-Mezahibi'l-Erbe'ati, c.1, s.624.

¹¹⁷ Bkz. Ebu Yusuf, s.87; et-Taberi, c.10, s.166; el-Cassâs, c.3, s.127; el-Kasânî, c.2, s.45; el-Merğinânî, c.1, s.80; İbn Abidin, c.2, s.61-62.

¹¹⁸ Yunus Vehbi Yavuz, İslamda Zekat Müessesesi, İstanbul-1972, s.294.

IV- MİRAS GELİRİNİN DAĞILIMI

Namaz, zekât ve hac gibi ibadetlerin hükümleri mücmel bırakılarak, açıklaması sünnete havale edildiği halde, mirasın taksimi Allah tarafından yapılmış; yakın akrabaya veya tamamen Peygambere (s.a.v.) bırakılmamış, nadiren Resulullahın hadisleri ile hükme bağlanmıştır. Bunun için de mirasa, hisseler anlamında, ferâiz adı verilmiştir.¹¹⁹ Mirasın taksimi yapılan ayette “Siz babalarınızdan ve oğullarınızdan hangisinin, faide cihetinden, size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. (Bu hükümler ve hisseler) Allah’tan birer ferîzadır.”¹²⁰ buyrulurken, miras taksiminin ehemmiyetine işaret edilmiştir. Bu sebeple gelir dağılımı açısından mirasın önemli bir yeri vardır.

1- Mirasın Sebebi

Mirasın sebebi, akrabalık, evlilik ve velâ olmak üzere üç kısma ayrılır.¹²¹ Varisler bu üç yoldan birisi ile ölümün malına mirasçı olurlar. Bir şahısta irs sebeplerinden ikisi bulunabilir. O zaman bu kimse, her iki sebeple hisse alır. Meselâ bir kimse amcasının kızı ile evlendikten sonra ölüp yalnız karısını bıraksa, karı nikah sebebiyle dörtte bir hissesini aldıktan başta, zevi’l-erhâmdan olduğu için geri kalanı da alır.¹²²

2- Mirasçılar

mirasçılar, ashab-ı ferâiz, asabe ve zevi’l-erhâm olmak üzere üç kısma ayrılır. Terekeden ne kadar pay alacakları ayet ve hadislerde açıklanmış olan belli bir hisseye sahip bulunanlara ashab-ı ferâiz adı verilir. Ashab-ı Ferâiz ile buldukları zaman, onlar hisselerini aldıktan sonra terikeden geriye kalanı alan ve ashab-ı ferâiz bulunmadığı zaman ise terikenin tamamına sahip olan mirasçılara asabe denir. Terikeden üçte bir, dörtte bir gibi muayyen bir hissesi olmayan (yani ashâb-ı ferâizden) ve asabeden olmayan, ölüye akrabalığı cihetiyle mirasçı olan kimselere de zevi’l-erhâm adı verilir.¹²³

¹¹⁹ İbn Abidin, c.5, s.483.

¹²⁰ En-Nisa 4/11.

¹²¹ Es-Sarahsi, c.29, s.138; el-Halebi, s.167; İbn Nüceym Zeynu’l-Abidin b. İbrahim, el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’-d-Dekâik, 2. Baskı Lübnan-Tarihsiz, c.8, s.556; İbn Abidin, c.5, s.486.

¹²² Ali Himmet Berki, İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal, İstanbul-1954, s.18.

¹²³ Es-Sarahsi, c.29, s.138; İbn Nüceym, c.8, s.556; İbn Abidin, c.5, s.486; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu, İstanbul-1969, c.5, s.208; Ali Himmet Berki, İslam Hukukunda Ferâiz ve İntikal, s.9-11.

3- Payların Miktarına Göre Mirasın Dağılımı

Kur'ân-ı Kerimde miktarları tayin edilip belirtilen hisseler, yarı, dörtte bir, sekize bir, üçte iki, üçte bir ve altıda bir olmak üzere altı çeşittir.¹²⁴ Terikenin belli bir kısmını alan bu pay sahiplerini şu şekilde açıklayabiliriz.

a- Terikenin yarısını alan hisse sahipleri şunlardır.

aa) Ölünün kızı terikenin yarısını alır.¹²⁵ “dişi evlat bir tek ise o zaman (bunun) yarısı onundur.”¹²⁶

bb) Ölünün öz kızı olmayıp (oğlunun kızı olan) torunu bulunursa, terikenin yarısını alır.¹²⁷

cc) Ana-baba bir kız kardeş terikenin yarısını alır.¹²⁸

dd) Ana-baba bir kızkardeş bulunmadığı zaman baba bir kız kardeş terikenin yarısını alır.¹²⁹

ee) Ölünün evladı ve torunu olmadığı zaman koca terikenin yarısını alır.¹³⁰ “Zevcelerinizin çocuğu yoksa terikesinin yarısı sizindir.”¹³¹

b- Terikenin Dörtte Birini Alan Hisse Sahipleri Şunlardır.

aa) Ölünün evladı ve torunu olmazsa, karısı dörtte bir alır.¹³² “Eğer sizin çocuğunuz yoksa, zevcelerinize, bıraktığınız maldan dörtte bir hisse vardır.”¹³³

bb) Ölünün evladı ve torunu bulunursa, kocası terikenin dörtte birini alır.¹³⁴ “Eğer onların çocuğu varsa, size bıraktıkları maldan dörtte bir hisse vardır.”¹³⁵

c- Terikenin Sekizde Birini Alan Hisse Alan Hisse Sahipleri Şunlardır.

aa) Ölünün evladı ve torunu bulunursa, karısı (veya karıları) terikenin sekizde birini alır.¹³⁶ “Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınız maldan onlara sekizde bir vardır.”¹³⁷

¹²⁴ En-Nisa 4/11-12; el-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.167; Ömer Nasuhi Bilemen, a.g.e. c.5, s.241.

¹²⁵ El-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.167; İbn Nüceym, c.8, s.563.

¹²⁶ En-Nisa 4/11.

¹²⁷ el-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.167

¹²⁸ el-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.167

¹²⁹ el-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.167

¹³⁰ El-Kudûrî, s.201; es-Sarahsi, c.29, s.148; el-Halebi, s.167; İbn Nüceym, c.8, s.563; İbn Abidin, c.5, s.591.

¹³¹ En-Nisa 4/12.

¹³² El-Kudûrî, s.201; es-Sarahsi, c.29, s.148; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.491.

¹³³ En-Nisa 4/12.

¹³⁴ El-Kudûrî, s.201; es-Sarahsi, c.29, s.148; el-Halebi, s.167; İbn Nüceym, c.8, s.563; İbn Abidin, c.5, s.491.

¹³⁵ En-Nisa 4/12.

¹³⁶ El-Kudûrî, s.201; es-Sarahsi, c.29, s.148; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.491

¹³⁷ En-Nisa 4/12

d- Terikenin Üçte İkisini Alan Hisse Sahipleri Şunlardır.

aa) yalnız başına olduğu zaman terikenin yarısını alan mirasçılar, iki ve daha fazla oldukları zaman terikenin üçte ikisini alırlar. (Koca hariç)¹³⁸ “Eğer çocukların hepsi dişi olmak üzere ikiden fazla iseler, onlara ölünün bıraktığı malın (terikenin) üçte ikisi vardır.”¹³⁹

e- Terikenin Üçte Birini Alan Hisse Sahipleri Şunlardır.

aa) Ölünün çocuğu, oğlunun çocuğu, iki ve daha fazla kardeş ve kız kardeşleri olmadığı zaman, anne üçte bir alır.¹⁴⁰ “(Ölenin) Çocuğu olmayıp da ona ana ve bası mirasçı olduysa, üçte biri anasınındır.”¹⁴¹

bb) Ölenin kocası ile ebeveynleri, veya hanımı ile anne ve babası varis olurlarsa, bu iki meselede anneye ancak kocanın veya hanımın payları çıkarıldıktan sonra geri kalanın üçte birisi verilir.¹⁴²

cc) Anne bir kardeşler, iki ve daha fazla oldukları zaman terikenin üçte birini alırlar. Bu pay erkek ve kadınlar arasında eşit bir şekilde taksim edilir.¹⁴³

f- Terikenin Altıda Birini Alan Hisse Sahipleri Şunlardır

aa) Ölünün öz evladı ve torunu ile beraber olduğu zaman anne ve babasından her biri altıda bir alır.¹⁴⁴ “Ölenin çocuğu varsa, ana ve babadan her birine terikenin altıda biri verilir.”¹⁴⁵

bb) Hangi cihetten olursa olsun, ölünün kardeş ve kız kardeşiyle beraber olan annesi terikenin altıda birini alır.¹⁴⁶

cc) Çocukla birlikte olan nineler altıda bir alırlar.¹⁴⁷

dd) Çocukla beraber olan dede, terikenin altıda birini alır.¹⁴⁸

ee) Ölünün öz kısı ile beraber olan oğlunun kızları terikenin altıda birini alırlar.¹⁴⁹

ff) Anne-baba bir kız kardeşle beraber olan baba bir kız kardeşler terikenin altıda birini alırlar.¹⁵⁰

¹³⁸ El-Kudûrî, s.202; el-Halebi, s.168; İbn Nüceym, c.8, s.563; İbn Abidin, c.5, s.493.

¹³⁹ En-Nisa 4/11.

¹⁴⁰ El-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.168; İbn Nüceym, c.8, s.560; İbn Abidin, c.5, s.493.

¹⁴¹ En-Nisa 4/11.

¹⁴² El-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.168; İbn Nüceym, c.8, s.561; İbn Abidin, c.5, s.493.

¹⁴³ El-Kudûrî, s.201; el-Halebi, s.168.

¹⁴⁴ El-Kudûrî, s.202; es-Sarahsi, c.29, s.144; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.491.

¹⁴⁵ En-Nisa 4/11.

¹⁴⁶ El-Kudûrî, s.202; es-Sarahsi, c.29, s.144; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.491.

¹⁴⁷ El-Kudûrî, s.202; el-Halebi, s.168.

¹⁴⁸ El-Kudûrî, s.202; İbn Abidin, c.5, s.491.

¹⁴⁹ El-Kudûrî, s.202; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.492.

¹⁵⁰ El-Kudûrî, s.202; el-Halebi, s.168; İbn Abidin, c.5, s.492.

gg) Annenin tek bir evlâdı (veled-i ümm) terikenin altıda birini alır.¹⁵¹

Diğer pay sahiplerinin hisseleri, kendileri ile beraber mirasçı olan başka varislerin paylarına göre değişebilir; azalır veya çoğalabilir. Buna göre asabe ve zevi'l-erhâmdan olan varislerin hisselerinin miktarı, belirlemiş olmayıp diğer mirasçıların alacakları paya bağlıdır. Meselâ ölünün oğlu koca ile beraber olursa, terikenin dörtte üçünü (3/4), alırken; ölenin karısı ile beraber olunca, terikenin sekizde yedisini (7/8) alır.

V- GANİMET VE FEY GELİRLERİNİN DAĞILIMI

1- Ganimet Gelirlerinin Dağılımı

Ganimet ve fey mallarının dağılımı da yine Allah (c.c.) tarafından yapılmakta, bunların hak sahipleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir.¹⁵² “Sana ganimetlerin hükmünü soruyorlar. De ki, ganimetler Allah'ın ve Rasulünündür. Onun için siz gerçekten mümin iseniz Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin. Allah'a ve Rasülüne itaat ediniz.”¹⁵³ “Biliniz ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin muhakkak beşte biri Allah'a, Peygambere ve akraba sahiplerine, yetimlere, yoksullara, yolculara aittir.”¹⁵⁴ Allah'ın peygamberine memleketler ahalisinden verdiği fey, Allah için, Peygamber için, akraba, yetimler, yoksullar ve yolcular içindir. Tâ ki, o mal, sizden yalnız zeniginler arasında dolaşan bir servet olmasın.”¹⁵⁵ ayetlerinde olduğu gibi.

Görüldüğü üzere, ganimet ve fey ayetlerinde adı geçen hak sahibi altı sınıf, aynı müesseselerdir. Böylece ganimet ve fey gelirlerinin dağılımı aynı yerlere yapılmaktadır.

Bu ayette ekonomik yönden ve gelir dağılımı açısından önemli olan bir husus daha vardır. Bu malların, bu şekilde muhtelif sınıflar arasında dağılmasının sebebi, malların sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmamasını temin etmektir. Bu husus ayette açık olarak zikredilmektedir. Böylece gelirin, sadece birkaç kişinin veya mutlu bir azınlığın yahut aristokrat sınıfın elinde bulunmasına karşı çıkılmakta ve aşırı sermaye birikimi önlenmektedir.¹⁵⁶

¹⁵¹ El-Kudûrî, s.202; İbn Abidin, c.5, s.492.

¹⁵² El-Enfal 8/1,41; el-Haşr 59/7.

¹⁵³ El-Enfal 8/1.

¹⁵⁴ El-Enfal 8/41.

¹⁵⁵ El-Haşr 59/7.

¹⁵⁶ Ahmet Şelebî, a.g.e. 182, 193, 200.

Zekat, ganimet ve fey gelirlerinin dağılımının ilahi (tevkîfi) olduğunu söylemiştik. Fakat bazı münafıklar, bunu Hz. Peygamber'e izafe ederek dedi-kodularda bulunmuşlardır. "Münafıklardan bir kısmı, sadakaların taksimi hakkında senin arkandan konuşuyorlar. Çünkü ondan kendilerine verilmişse memnun olurlar, verilmemişse derhal kızarlar."¹⁵⁷ buyrulan ayette münafıkların sadakaların dağılması konusunda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) haksız davranmakla itham edip tarizde buldukları anlatılmaktadır.¹⁵⁸ Münafıklar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sadaklardan kendilerine de vermelerini istediler. Halbuki Hz. Peygamberin bu sadaka mallarından onlara vermesi caiz değildi. Çünkü onlar, zekât ehli değillerdi.¹⁵⁹ Bunun üzerine, kendi akrabalarını kayırıyor, malları sevdiği kimselere ayırıyor, kendi arzusuna göre tercih yapıyor şeklinde Hz. Peygamberin aleyhinde tan etmeye başladılar.¹⁶⁰

"Bir Peygamber için, ganimet malına hiyanet etmek olur şey değildir. Kim böyle hainlik ederse, kıyamet günü, aşırıldığı malı, boynunda taşıyarak getirir. Sonra da herkese kazandığı iyilik veya kötülüğün karşılığı ödenir: ve hiç birine zulmedilmez."¹⁶¹ ayeti, bazı münafıklar "Peygamber elde edilen savaş gelirlerini, ganimetleri dağıtmayıp kendisine ayırdı" diye dedi-kodu çıkardıkları zaman geldi.¹⁶²

Burada özel olarak Peygamberin (s.a.v.) zikredilmesi önemlidir. Âlûsî, bu konuda şöyle der: "Ganimet işlerini ayarlayan Peygamber olduğu halde ona bu konuda bir değişiklik yapma selahiyeti verilmemiştir. Bu hak, Hz. Peygamberden (s.a.v.) başka imam veya Emire (devlet başkanı veya valiye) nasıl tanınabilir."¹⁶³

Başkanın, valinin ve vergi memurunun, herhangi bir kimseyi vergi vermekten muaf tutmayı hakkı olmadığı gibi,¹⁶⁴ kendi yakınlarını kayırmaya, Ahmet'in hakkını Mehmet'e vermeye de hakları yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle yapmış da değildir. Münafıklar kendilerine daha çok, belki başkalarının payları da kendilerine verilsin isterler. Çok verildiğinde sevinirler, az pay düştüğü zaman ise kızarlar.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Et-Tevbe 9/58.

¹⁵⁸ Er-Râzi, c.16, s.98.

¹⁵⁹ El-Cassas, c.2, s.121.

¹⁶⁰ Et-Taberî, c.10, s.155-157; el-Cassas, c.2, s.121.

¹⁶¹ Âli İmran 3/161.

¹⁶² Er-Râzi, c.9, s.70.

¹⁶³ El- Âlûsî, c.4, s.109; İbn Teymiyye, es-Siyasetu's-Şer'iyye, s.30.

¹⁶⁴ Bkz. Ebu Yusuf, s.133; İbn Teymiyye, es-Siyasetu's-Şer'iyye, s.41-45.

¹⁶⁵ Er-Râzi, c16, s.98.

Peygamberimizin (s.a.v.) bu konu ile ilgili hadisleri vardır. “Meks yapan (vergi nisbetini yükselten veya düşüren)¹⁶⁶ cennete giremez.” “Meks yapan cehennemdedir.” Âşir (kırkta bir yerine onda bir vergi alan memur) ile karşılaşacak olursanız onu öldürünüz.¹⁶⁷ Bu hadislerin açıklamasında Ebu Ubeyd, haksız yere aldığı bu vergiden dolayı öldürülür, der.¹⁶⁸ Ebu Ya’la ise “vergiyi artırmak halkın hukukuna zulümdür; vergiyi düşürmek ise Beytu’l-Malın (bütçenin) hukukuna zulümdür”¹⁶⁹ diyerek ekonomik bir açıklama yapmıştır. İslam hukukunda başkasının savaş teşvik için bazı askerlere ve gazilere, fazla olarak verdiği şeye enfâl denir.¹⁷⁰ Teşvik ederken sadece mal için ve ganimet için savaş yapılamayacağını burada hemen söylemeliyiz.¹⁷¹ Savaş yaparak, düşmandan zorla elde edilen mallara ganimet, savaş yapmadan barışla, anlaşma ile elde edilen mallara da fey adı verilir.¹⁷² Mallara ganimet, topraklara fey denir; ganimet ile fey aynı manayadır, şeklinde görüşler de vardır.¹⁷³ Fakat ganimet ayeti ile fey ayeti karşılaştırıldığı zaman bunların aynı şeyler olmadığı ortaya çıkar. Çünkü ganimet gelirleri beşe taksim edilip beşte biri bu sınıflar arasında dağıldığı halde, fey mallarının tamamı bu sınıflara taksim edilmektedir.

Hanefiler, el-Haşr suresinin fey hakkındaki ayetlerine¹⁷⁴ dayanarak, fey’in, fethedilen yerlere yani gayr-i menkuller üzerine konan haraç vergisinden ibaret olduğunu söylerler nitekim Ebu Yusuf bu konuda şöyle der: “Fey, bize göre, haraç yani arazinin haracı, toprak mahsullerinden alınan vergidir.”¹⁷⁵

2- Ganimet Gelirleri Şu Sınıflar Arasında Dağılır

a) Allah

Bu hisse hakkında şu görüşler vardır: Hanefilere göre Allah kelimesi teberrüken, iptidai kelim, söze başlangıç için gelimiştir. Çünkü dünya ve ahret her şey Allah içindir.¹⁷⁶ Allah ve Rasülün hisseleri birdir; geri kalan mal dörde bölünür.¹⁷⁷ Şaffi de Allah ve Rasülün

¹⁶⁶ Meks kelimesi hakkında bkz. O.N. Bilmen, c.4, s.76.

¹⁶⁷ Ebu Davut, Kitabu’s-Sunen, c.3, s.133, No:2937-2938; Ahmet b. Hanbel, Müsned, c.4, s.234; ed-Dârimî, Babu’z-Zekat, c.1, s.393.

¹⁶⁸ Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Kitabu’l-Emval, s.703-706, No:1624-1632.

¹⁶⁹ Ebu Ya’la el-Ferra Muhammed b. Hüseyin, el-Ahkamu’s-Sultaniyye, 2. Baskı, Mısır-1966, s.246.

¹⁷⁰ El-Kasânî, c.7, 114-115; el-Merğînânî, c.2, s.110-111.

¹⁷¹ Es-Sarahsî, c.10, s.5.

¹⁷² Yahya b. Adem el-Kureşi, Kitabu’l-Haraç, 2. Baskı, (yer yok) 1384, s.18, No:1; et-Taberi, c.10, s.1; İbnu’l-Arabi Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh, Ahkamu’l-Kur’an, Mısır-1972, c.2, s.825; el-Merğînânî, c.2, s.107; el-Kurtubî, c.8, s.1.

¹⁷³ Et-Taberi, c.10, s.1; el-Kudûrî, s.188; el-Kurtubî, c.8, s.1.

¹⁷⁴ El-Haşr 59/8-10.

¹⁷⁵ Ebu Yusuf, s.25; Krş. El-Kudûrî, s.188.

¹⁷⁶ Ebu Nesâî, c.7, s.134; et-Taberi, c.10, s.2-3; el-Kudûrî, s.190, el-Kasânî, c.7, s.124; el-Merğînânî, c.2, s.110; M.Hüsrev, c.1, s.288; el-Halebî, s.71; Ahmet Şelebî, s.268.

¹⁷⁷ Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam, s.455, No: 837; et-Taberi, c.10, s.2-3.

hisselerinin aynı olduğunu kabul eder.¹⁷⁸ Allah'ın hissesi alınır, Kabenin masraflarında kullanılır, umumi menfaatlara harcanır veya ihtiyaç sahiplerine verilir.¹⁷⁹ Peygambere (s.a.v.) ganimet geldiği zaman Kabe için olanı kendi eliyle ayırırdı. Bu, Beytullahın hissesi idi. Sonra geri kalan malı ise, beşe taksim ederdi.¹⁸⁰

b) Rasûl

Peygamber (s.a.v.), kendisine düşen beşte birin beşte bir hissesi ile hayatında kendisinin ve zevcelerinin nafakalarını sağlar, geri kalanı ise Müslümanların umumi ihtiyaçlarına harcardı.¹⁸¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra rasûl ve zil-kurbânın hisseleri hakkında ihtilaf edildi.¹⁸² Ebu Hanife'ye göre, Hz. Peygamber'in hissesi vefatı ile düşer, zil-kurbânın payı da düşer. Bütün ganimet gelirleri, yetimler, miskinler ve yolcular arasında taksim edilir.¹⁸³ Şafî'ye göre umumi menfaatler için harcanır. Beşte birlerden mescidler inşa edilir, köprüler yapılır, kadı ve askerlerin maaşları ödenir.¹⁸⁴ Rasulün hissesi kendisinden sonra gelen halifeye, imama (veliyyü'l-emre) verilir. O bunu at, silah (harp sanayi) için harcar. Ehl-i İslam için kendisinde iyilik ve faya dördüğü kimselerden, hadis, fıkıh ve Kur'ân ehlinden dilediğine verir, şeklinde görüşler de vardır.¹⁸⁵

Bazıları, Mekke'nin fethini ve Huneyn kıssasını delil getirerek, tüm ganimet gelirlerinin Rasulün olduğunu, vefatından sonra da imam kalacağını ve dilediği gibi harcayacağını, dilerse eski sahiplerine bırakacağını, dilerse alacağını ileri sürerler. Zorla alındığı halde, ganimet iken Hz. Peygamber (s.a.v.), buraları da alıp hisse sahipler arasında taksim etmemiş, eski haline bırakmıştır, derler.¹⁸⁶

Hanefiler, rasulün, bu hisseye risâlet (peygamberlik) vazifesinden dolayı sahip olduğunu kabul ederek, Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra başka bir peygamber gelmeyeceğine göre, bu hissenin de aynı safiyy gibi, düştüğünü savunurlar.¹⁸⁷

¹⁷⁸ El-Kurtubi, c.8, s.10.

¹⁷⁹ En-Nesâî, c.7, s.135; et-Taberi, c.10, s.4; el-Kurtubi, c.8, s.11; Şelebi, s.268.

¹⁸⁰ Ebu Ubeyd, s.455, No:837; İbn Kesir Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Mısır-tarihsiz, c.2, s.310.

¹⁸¹ Ebu Ubeyd, s.453; No:831; Ahmet Şelebi, s.268.

¹⁸² Ebu Yusuf, s.22; en-Nesâî, c.7, s.133; Ebu Ubeyd, s.463, No:846; et-Taberî, c.10, s.7; el-Kâsânî, c.7, s.125.

¹⁸³ El-Merğînânî, c.2, s.108; el-Kurtubî, c.8, s.11; el-Halebî, s.71; Ahmet Şelebi, s.268.

¹⁸⁴ El-Kurtubî, c.8, s.11; Ahmet Şelebi, s.268.

¹⁸⁵ Ebu Yusuf, s.22; en-Nesâî, c.7, s.133; Ebu Ubeyd, s.563, No:846; et-Taberî, c.10, s.7; el-Kurtubî, c.8, s.11.

¹⁸⁶ Bkz. El-Kurtubî, c.8, s.2; Krş. İbn Âbidîn, c.3, s.236.

¹⁸⁷ Peygamberin, ganimetlerden kendisi için ihtiyar ettiği kılıç, zırh veya cariye gibi şeylere safiyy adı verilir. Bkz. El-Kudurî, s.191; el-Merğînânî, c.2, s.110; İbnu'l-Humâm, c.4, s.331; M.Hüsrev, c.1, s.289.

c) Zi'l-Kurbâ

Bu sınıf, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hâşim ve Beni Muttalib'ten olan akrabalarıdır, denildi.¹⁸⁸ Zi'l-kurbânın kim olduğu hususunda İbn Abbas'a sorulduğunda, biziz diye cevap verdi. Zi'l-kurbânın hissesi, biz ehl-i beyt içindir, dedi.¹⁸⁹

Zi'l-kurbânın payı, Peygamberin (s.a.v.) yakın akrabalarına aittir, dediler. Bazıları, Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra bu sınıfın hissesi halifenin yakın akrabalarına aittir, dediler.¹⁹⁰ Bu sınıfın yetimler ve yolcular faslında olduğu gibi, zengin ve fakir olanları vardır. Bu hak fakirlerindir. Ancak bunlar, küçük, büyük, kadın ve erkek ne olursa olsunlar müsavidirler.¹⁹¹ Hanefilere göre zi'l-kurbâ, Hz. Peygamberin sağlığında ona yardım ettikleri için hisse sahi olurlardı. Onun vefatından sonra ise sadece fakir olanlarına verilir. Ganimet, yetimler, yoksullar v eyolcular arasında dağıldığında, zi'l-kurbânın fakirleri de bu üç sınıfa dahil olur.¹⁹²

d) Yetimler

Bunlar, babaları ölmüş olan, fakir ve malı bulunmayan Müslüman çocuklarıdır.¹⁹³ Yetimler, miskinler ve yolcular fasıllarından her biri diğerinin hissesini almaz. Yani bir kimse, aynı zamanda iki veya üç fasılda birden pay sahibi olamaz.¹⁹⁴

e) Yoksullar

Bunlar, fakir olan ihtiyaç sahibi Müslümanlardır.¹⁹⁵

f) Yolcular

Bunlar, ma'siyet ve günah olmayan bir yolculuk esnasında yolda kalmış olan kimselerdir. Müslümanlara misafir olarak gelen zayıf ve fakir insanlardır.¹⁹⁶

3- Fey Gelirlerinin Dağılımı

Fey malları da yine bu sınıflar arasında taksim edilir.¹⁹⁷ Ancak fey malları, savaş yapılmadan barışla, anlaşm aile kazanıldığı için, bazı kimseler bu mallarda bütün

¹⁸⁸ Et-Taberî, c.28, s.39.

¹⁸⁹ En-Nesâî, c.7, s.128-129.

¹⁹⁰ Ebu Yusuf, s.22; en-Nesâî, c.7, s.133; Ebu Ubeyd, s.463, No:846.

¹⁹¹ En-Nesâî, c.7, s.135.

¹⁹² El-Kudûrî, s.191; ek-Kâsânî, c.7, s.125; el-Merğînânî, c.2, s.110; el-Halebî, s.71.

¹⁹³ Bkz. et-Taberî, c.28, s.39; İbn Abidin, c.3, s.236.

¹⁹⁴ En-Nesâî, c.7, s.135.

¹⁹⁵ et-Taberî, c.10, s.8; İbn Abidin, c.3, s.236.

¹⁹⁶ Ebu Ubeyd, s.453, No:834; et-Taberî, c.10, s.8, c.28, s.39.

¹⁹⁷ İbn Kesir, c.4, s.335.

Müslümanların hakkı olduğunu kabul ederek, bu sınıflar arasında taksim etmezler.¹⁹⁸ Fey ayetlerinin delaletine göre,¹⁹⁹ bu gelirler hiçbir frerdi dışarıda bırakmayacak bir şekilde bütün Müslümanları içerisine alır ve bu mallarda herkesin mutlaka hakkı vardır. Bu sebeple feyler, beşe taksim edilmeyip bütün Müslümanların ortak ihtiyaçları için harcanır.²⁰⁰

Zührî, der ki, Beni Nadir toprakları, harp yapılmadan, barışla alınmış olan yerlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu muhacirler arasında taksim etti. İhtiyacı bulunan iki şahıs müstesna edilirse, ensara hiç vermedi.²⁰¹ Hz. Ömer (r.a.), zekât ayetini okudu.²⁰² Onlar ise ganimet ayetini²⁰³ okudular. Hz. Ömer (r.a.), okuduğunuz bu ayet de bunlar içindir, dedi ve Haşr Suresinin 6-10 ayetlerini okudu ve bu ayetler dedi, bütün Müslümanları kapsar, hakkı olmayan hiçbir kimse dışarıda kalmaz. Sonra eğer ben yaşarsam dedi, dağ başındaki bir çobanın, hakkını almak için, kan-ter içerisinde koşup geldiğini göreceğiz.²⁰⁴

Hz. Ömer (r.a.) ile ilgili başka bir rivayet daha vardır. Bilâl ve arkadaşları, Hz. Ömer'den Irak ve Şam'dan Allah'ın (c.c.) kendilerine ihsan ettiği fey gelirlerinin taksim edilmesini istediler. Hz. Ömer (r.a.) bunu kabul etmedi. Bunun üzerine istişare et, dediler. Hz. Ömer (r.a.) ilk muhacirlerle istişare etti; ihtilafa düştüler. Abdurrahman b. Avf'ın (r.a.) görüşü, hakların sahiplerine taksim edilmesi yolunda idi. Hz. Osman, Ali, Talha ve Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer'in görüşünü benimsediler.²⁰⁵

Savaşta alınmış olan toprakların idaresi de İmama bırakılmıştır. O, istişarede bulunup ictihad ettikten sonra, toprakları dilerse beşe bölüp beşte dördünü savaşa katılan askerler arasında dağıtır dilerse bütün Müslümanlara fey olarak bırakır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bazen taksim etmeyip vakıf yapmış, bazen de taksim etmiştir.²⁰⁶

Netice olarak diyebiliriz ki, fey gelirleri beşe taksim edilmeyip bütün Müslümanların ortak ihtiyaçları için harcanır.²⁰⁷

¹⁹⁸ El-Kâsânî, c.7, s.116.

¹⁹⁹ El-Haşr 59/6-10

²⁰⁰ En-Nesâî, c.7, s.137.

²⁰¹ Et-Taberi, c.28, s.35-36.

²⁰² Et-Tevbe 9/60.

²⁰³ El-Enfal 8/41.

²⁰⁴ Ebu Yusuf, s.25; et-Taberi, c.28, s.35-37.

²⁰⁵ Ebu Yusuf, s.26-27

²⁰⁶ Yahya b. Adem el-Kureşi, Kitabu'l-Harac, s.19, No:9.

²⁰⁷ El-Kâsânî, c.7, s.116; el-Hafız Celalu'd-Dîn es-Suyûtî, Şerhu Sunen en-Nesâî, c.7, s.137.

VI- DİĞER GELİRLERİN DAĞILIMI

Gelir dağılımı konusunda İslâmiyet'in ortaya koyduğu müesseselerin yanı sıra toplumda önemli fonksiyon icra eden yardımcı kurumlar da vardır. Bunlar, nafaka, kefaretlar (malî tazminatlar), vakıflar, hibeler, vasiyetler ve bu gibi şeylerdir. Şimdi bunlardan nafaka ve kefaretlar üzerinde duralım.

1- Nafaka

Nafaka; yiyecek, içecek, giyecek ve mesken ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.²⁰⁸ İnfakın sebebi, evlilik, akrabalık ve mülkiyettir.²⁰⁹ Gelir dağılımı açısından bakıldığında zaman nafakanın önemli bir yeri vardır. Bu sebeptendir ki, İslâm'da kadının, akrabalarının, kölelerinin yani bütün insanların, hayvanların ve ağaçların hayatları bile teminat altına alınmıştır. Sahipleri hayvanlara ve ağaçlara bakmakla mükelleftirler. Ya bakacaklar, ya da satacaklardır. Mal sahibi, malına bakmaya hâkim tarafından mecbur tutulabilir.²¹⁰

Nafakanın farziyeti ayetle sabittir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ayet vardır.²¹¹ Peygamberimizin (s.a.v.) hadisleri de vardır.²¹²

Ana ve babaların, çocuklarına bakıp onları yetiştirme görevleri olduğu gibi,²¹³ evlatların da ana ve babalarına bakmaları gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de özellikle ana ve babaya ihsan edilmesi emredilmektedir.²¹⁴ Böylece İslâm nafakayı aile içerisinde mecbur tutmakla, aile bakımından diğer sistemlerden ayrılır.²¹⁵

Anlaşıyor ki, ana ve babaların çocuklarının bakması gerekir. Çocukları yoksa veya zayıf durumda iseler, bu görevi yakın akrabalar yüklenir. Kimsesiz fakirlere de Devlet Hazinesinden, ayrılan özel fondan yardım edilir.²¹⁶ Sahipsiz mallar, varisleri olmayan miras,

²⁰⁸ İbn Abidin, c.2, s.644.

²⁰⁹ El-Kâsânî, c.4, s.115; İbnu'l-Humam, c.4, s.321; Molla Hüsrev, c.1, s.412.

²¹⁰ Abdu'l-Vehhâb eş-Şa'rânî, Kitabu'l-Mîzân, c.2, s.133; A.ed-Dîmeşkî, Rahmetu'l-Ummeh Fi İhtilafî'l-Eimmeh, 2. Baskı, Mısır-1317, c.2, s.126.

²¹¹ Bkz. el-Bakara 2/233; Ali İmran 3/134; en-Nisa 4/1,36; en-Nahl 16/90; el-İsrâ 17/26; er-Rûm30/37; Yâsin 36/47; el-Munafikûn 63/9; et-Talâk 65/7.

²¹² Bkz. Müslim, c.3, s.1875.

²¹³ El-Bakara 2/233; Lokmân 31/14.

²¹⁴ El-Bakara 2/83; en-Nisa 4/36; el-En'am 6/151; el-İsrâ 17/23; el-Ankebût 29/8.

²¹⁵ Muhammed Fazlurrahman Ansâri, Komünizme Karşı İslâm, 2. Baskı (Çev.Kemal Kuşçu), İstanbul-Tarihsiz, s.14; İbrahim Muhammed İsmail, İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler, (Çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul-1973, s.718.

²¹⁶ Zekeriyah Ahmed el-Berrî, Ahkâmü'l-Evlâd Fi'l-İslâm, Kahire-1964, s.70.

bu fonda biriktirilir. Kâsânî, böyle malların, fakirlerin ihtiyacında, hastaların tedavisinde, malî mülkü olmayan ölülerin techiz ve tekfininde harcamadığını söyler.²¹⁷

2- Keffaretler

İslâm hukukunda uygulanan keffaretler, bir yönden ibadet, bir yönden de ceza olup,²¹⁸ fakirlere yedirmek, girdirmek ve malî yardımda bulunmak gibi, maddî bir husus olduğu için, gelir dağılımı ile yakından ilgilidir. Bu sebeple bunları burada özetlemekte fayda buluyoruz.

Keffaretler; ölüm, zihâr, yemin, oruç v ehacda işlenen cinayet olmak üzere beş kısma ayrılır.²¹⁹

- a) Bir mümin bir mümini hata ile öldürürse, mümin bi köle azad eder ve ailesine, varislerine bir diyet (yüz deve veya iki yüz sığır veya iki bin koyun) verir.²²⁰ Buna güzü yetmeyenler, iki ay arka arkaya oruç tutarlar.²²¹
- b) Karılarına zihar yapanlar, birleşmeden önce bi köle azad ederle. Bunu bulamazlarsa, arka arkaya iki ay oruç utarlar. Buna da güç yetiremeyenler sabah ve akşam altmış yoksulu doyururlar.²²²
- c) Yemin kefareti, on yoksulu doyurmak veya on yoksulu girdirmek yahut bir köle azad etmektir.²²³ Kefarete sebep, yemin etmek değil, hânis olmak (yemini bozmak)tır.²²⁴ Yükümlü, bu üç maddeden her hangi birini yapabilir. Bazı Hanefî kaynaklarında yükümlü dilerse bir köle azad eder, dilerse on yoksulu giydirebilir, dilerse on yoksulu doyurur diye bu üçten herhangi birini yapma hususunda serbest bırakılmıştır. Ayetin aslındaki “ev” kelimesi, bu muhayyerliği gösterir.²²⁵ Eğer bunların yapmaktan azic kalırsa üç gün oruç tutar.²²⁶ Ayette şöyle buyrulmaktadır: “... Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta derecesinden on yoksulu doyurmak, yahut girdirmek, yahut bir köle azad etmektir. Bunlara gücü yetmeyen üç gün oruç tutar. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin kefareti budur...”²²⁷

²¹⁷ El-Kâsânî, c.4, s.39.

²¹⁸ Ö.N. Bilmen, c.3, s.19; M. Cevat Akşit, İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, İstanbul-1976, s.55.

²¹⁹ El-Kâsânî, c.5, s.95; Ö.N.Bilmen, c.3, s.19; M.Cevat Akşit, s.55.

²²⁰ En-Nisa 4/92; el-Kurtubî, s.147; el-Merğînânî, c.4, s.131; el-Halebî, s.152.

²²¹ En-Nisa 4/92; l-Kâsânî, c.5, s.95; Ö.N.BNilemn, c.3, s.19.

²²² El-Mücadele 58/ 3-4; el-Kudûrî, s.127.

²²³ El-Maide 5/89; el-Kudûrî, s.165; el-Merğînânî, c.2, s.56; el-Halebî, s.59; İbn Abidin, c.3, s.60.

²²⁴ İbn Abidin, c.3, s.60.

²²⁵ El-Kudûrî, s.165; el-Merğînânî, c.2,s.56; İbnu'l-Hümmam, c.4, s.18.

²²⁶ İbn Abidin, c.3, s.60; el-Cezîrî, c.2, s.79; Seyyid Sabık, c.3, s.25.

²²⁷ El-Maide 5/89.

- d) Fazla ihtiyarlık ve devamlı hastalık gibi sebepler yüzünden oruç tutmaya güç yetiremeyenler üzerine, bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek lazım geldiği ayetle sabittir.²²⁸ Sebepsiz yere oruç bozanın kefareti ise hadisle sabit olup bir köle azad etmek veya iki ay oruç tutmak yahut altmış yoksulu doyurmaktır.²²⁹
- e) Hacta gerek ihramlı iken ev öldürmek veya gerekse başında bir eziyet bulunup da tıraş olmamak igibi sebepler yüzünden haccını zedeleyen kimseler de keffaret vermek durumundadırlar. Tıraş olmayan kimselerin üç gün oruç tutmak veya altı fakire birer fitre miktarı sadaka vermek yahut bir kurban kesmek gibi, fidye vermesi vacip olur.²³⁰ İhramlı iken av öldürenler de yoksulları doyurmak veya oruç tutmakla yükümlüdürler.²³¹

²²⁸ El-Bakara 2/184.

²²⁹ El-Kudûrî, s.165; el-Kâsânî, c.5 s.96; el-Merğînânî, c.1,s.89; el-Halebî, s.28.

²³⁰ El-Bakara 2/196; el-Kudûrî, s.43; el-Kâsânî, c.5 s.96; el-Merğînânî, c.1,s.118; el-Halebî, s.33.

²³¹ El-Bakara 2/196; el-Kudûrî, s.43; el-Kâsânî, c.5 s.96; el-Merğînânî, c.1,s.117.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜCRET

I- ÜCRETİN TARİFİ VE MAHİYETİ

Yapılan bir iş için verilen karşılığa e c r denir.²³² İster dünyaya, ister ahrete ait olsun, bir amelin sevabına karşılık verilen şeye ecr ve ücret adı verilir.²³³

Kelime olarak icâre, menfaatin alış verişidir. Bunun için Medine halkı, buna alış-veriş (el-bey') adı vermiş ve bununla menfaatin satışını kastetmiştir. Bu sebeple böyle bir sözleşmedeki bedele ücret denir.²³⁴

İcâre, mal olan bir bedel ile menfaat üzerine yapılan bir sözleşme olup,²³⁵ ecr köknden gleir; ıvaz (karşılık) demektir. Nitekim “Dileseydin elbet buna karşı bir ecr (ücret) alırdın.”²³⁶ ayetinde olduğu gibi.²³⁷

Sevaba da ecr adı verilir. Çünkü Allah (c.c.), kuluna, itaat edip ma'siyete karşı dayandığı için, buna bir karşılık olarak sevap vermektedir.²³⁸ “İman edip de takvada devam edenlere has olan ahret ecri (mükafatı) ise elbet daha hayırlıdır.”²³⁹ “Ahret ecri (mükafatı) ise her halde daha büyüktür.”²⁴⁰ buyrulmaktadır.

Menfaatin bedeline ücret adı verilir.²⁴¹ Bu sebeple Allah (c.c.), çocuk emzirme bedelinden ücret diye bahsetmektedir. Kur'ân'da “Eğer (kendilerinden olan evlatlarınızı) sizin faidenize emzirirlerse onlara ücretlerini verin.”²⁴² Buyrulmaktadır. Mehir, bud'un (evlenmenin) menfaatinin bir bedeli olduğundan, mehirden de yine ücret diye zikredilmektedir.²⁴³ “Onları, sahiplerinin ismiyle, kendinize nikahlayın. Ücretlerini (mehirlerini) de güzellikle onlara verin.”²⁴⁴ ayeti bunu gösterir.

²³² Ez-Zamehşeri, Esasu'l-Belağa, s.12; Kamus, c.2, s.119; Ö.N.Bilmen, c.6, s.156.

²³³ Er-Rağib el-İsfehânî, el-Müfredât Fi Garibi'l-Kur'an, Mısır-1961, s.10.

²³⁴ El-Kâsânî, c.4, s.174; Ö.N.Bilmen, c.6, s.156.

²³⁵ El-Kudûrî, s.69; es-Sarahsî, c.15, s.74; el-Kâsânî, c.4, s.173-174; el-Halebî, s.117.

²³⁶ El-Kehf 18/77.

²³⁷ İbn Kudâme Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmet, el-Muğnî, c.5, s.322.

²³⁸ İbn Kudâme Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmet, el-Muğnî, c.5, s.322.

²³⁹ Yusuf 12/57.

²⁴⁰ En-Nahl 16/41.

²⁴¹ El-Kâsânî, c.4, s.174; İbn Nüceym, c.8, s.3; İbn Abidin, c.5, s.2; Ö.N.Bilmen, c.6, s.156; Kamil Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, 3.Baskı, Ankara-1974, c.7, s.21.

²⁴² Et-Talak 65/6.

²⁴³ Es-Serahsî, c.15, s.118; el-Kâsânî, c.4, s.174; İbnu'l-Hümmam, c.7, s.146.

²⁴⁴ En-Nisa 4/25.

İktisat kitaplarında ücretten, emeğin bir bedeli ve fiyatı olarak bahsedilmekte, bu sebeple de onun arz ve talep kanunlarına tabi tutulması gerektiği söylenmektedir.²⁴⁵ Böyle bir uygulama, İslâmın emek ve mal anlayışına aykırı olup emek istismarına yol açar. Halbuki İslâm, fakirlere devlet gelirlerinden maaş bağlamakla²⁴⁶ emek istismarını önlemiştir. İslâm ekonomisinde emek ile teşebbüs bir bütün olarak, birlikte düşünülür. Buna çalışma adı verilebilir. Hem İslâm alimleri mal ile emeği ayırmışlar, emeği malın tabi olduğu ekonomik kanunlara tabi tutmamışlardır. Emek, asla bir mal gibi telakki edilemez; mal gibi alınıp satılamaz, ucuzlaması veya fiyatının yükselmesi için arz ve talep dalgalanmalarına tabi tutulamaz.²⁴⁷

Şu halde ücret, insan emeğinin bir karşılığı, onun amel ve çalışmasının bir bedeli olarak özetlenebilir.

II- DİĞER SİSTEMLERE GÖRE ÜCRET

Diğer sistemler, ücretin hangi seviyede teşekkül edebileceğini araştırırken, birtakım teoriler ortaya atmışlardır. Ücrete hangi gözle baktıklarını ve mahiyeti hakkında nasıl bir kanaate sahip olduklarını öğrenme bakımından bu teorileri özetlemekte fayda vardır.

1- Tunç Kanunu Nazariyesi

Bu teorinin dayandığı esas, emeğin bir meta oluşu karaktedir. Bu metanın fiyatı, aynı diğer emtianın tabi olduğu piyasa şartlarına göre tayin olunur. Bu nazariyeye göre, emeğin fiyatını tayin eden husus, arz ve talebin mekanik hareketleridir. Fیزیokratlardan Dr. Guesnay, rekabetin ücretleri asgari geçim seviyesine düşürdüğünü ileri sürer. Turgot da tabi ücretin zaruri yaşayış masraflarına uygun bir seviyede teşekkül ettiğini iddia eder. Ricardo'ya göre, insan emeğinin bir tabii fiyatı, bir de piyasa fiyatı vardır. Piyasa ücreti, iş gücü arz ve talebine tâbidir. Tabii ücret ise işçi ailelerinin geçinebilmek için harcamak mecburiyetinde oldukları asgari miktardır. Tabii ücret, işçilerin yaşayabilmek ve nesillerini muhafaza etmek için ihtiyaç duydukları geçim seviyesine tekabül etmektedir.²⁴⁸

²⁴⁵ Bkz. Kuyucak, s.580; Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.932; Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, İstanbul-1975, s.160.

²⁴⁶ Et-Tevbe 9/60.

²⁴⁷ Muhammed Abdullah el-Arabî, İslâm Mecmuası, c.3, s.36, sayfa:360 9 Eylül-1960.

²⁴⁸ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.175; Feridun Ergin, İktisat, s.332-333; Metin Kutal, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.933-934.

2- Ücret Fonu Nazariyesi

Bu nazariyeye göre ücret seviyes, ücretin tediyesinde tahsis edilen fonla, işçi miktarı arasındaki nisbete bağlıdır. Ücret, emek talebi açısından incelenir. Emek bedelinin sermayedar tarafından işçilere ödenen bir nevi avans teşkil ettiğini belirtmektedir. Buna göre ortalama ücret haddi üzerinde tesir meydana getiren iki mühim amil vardır: nüfus ve sermaye. Nüfus miktarı mevcut sermaye fonuna nisbetle daha süratli sırttığı vakit, ücretlerin azalması mukadderdir. Sermaye fonu daha süratli bir tempo ile arttığı zaman ise ücretlerin yükselmesi beklenir.²⁴⁹

3- Kıymet Fazlası Nazariyesi

Bu görüşe göre, işçi sermayedar tarafından istismar edilir. Kâr ile faiz, ücretten alınmış haksız bir gelirdir. Ücretler, işçinin istihsal ettiği emtiadan aldığı bir hisse değildir. Ücretler, işverenin halen mevcut emtiadan müstahsil emek unsurunun satın almağa tahsis ettiği bir kısımdır. Kıymet fazlası işçinin hakkıdır. Karl Marx'a göre kıymeti tayin eden yegâne unsur, emektir. Dolayısıyla ücretlerin mamülün bütün fiyatına eşit olması gerekir. Halbuki hakikatte emek sahiplerine sadece asgari geçimine tekabül eden masrafları karşılayacak kadar bir ücret ödemekte, meydana getirdiği kıymet fazlası ise işverenlerin menfaati için alıkonulmaktadır.²⁵⁰

4- Marjinal Müstahsiliyat Nazariyesi

Bu teoriye göre, ücret istihsal kıymetinden işçilere isabet eden bir hissedir. Bir işletmenin temin ettiği hasıllattan sermaye faizi, amortisman, rant ve vergiler çıktıktan sonra, geri kalan bakiye işçilere aittir. İşçi ne kadar fazla istihsal yaparsa, ücretin de o kadar artması mümkündür. Ücret haddini, işçinin verimi, işçinin temin ettiği fayda tayin eder. Bu, marjinal işçinin temin ettiği faydadır.²⁵¹

5- Pazarlık Gücü Nazariyesi

Pazarlık gücü nazariyesine göre, işçi yalnız başına, gerek iktisadi, gerekse ictimai bakımdan işverenlerden çok daha zayıftır. Bu nazariye, çalışan sınıfı teşkilatlandırmak suretiyle, işçilerin işverenlerin karşısında gayri müsait mevkiye düşmelerini önlemek kabl olacağını belirtir. İşçiler, teşkilatlanmak suretiyle işveren karşısında pazarlık güçlerini

²⁴⁹ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.178; Feridun Ergin, İktisat, s.334; Koloğlu, c.2, s.190; Metin Kutal, Ak İktisat, c.2, s.933-934.

²⁵⁰ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.180; Metin Kutal, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.933-934.

²⁵¹ Feridun Ergin, İktisat, s.336; Koloğlu, c.2, s.191.

artırabilirler. Ücretleri tayin eden başlıca unsur, tarafların pazarlık gücüdür. İşçiler ancak kuvvetli sendikalar sayesinde pazarlık gücüne sahip olabilirler.²⁵²

6- Karşılaştırma

Bu nazariyelerin hepsi, bu ücret anlayışlarıyla, toplumda sınıf doğurmakta, emeği bir mal gibi kabul ederek, insan unsurunun değerini düşürmektedir.

İktisat kitaplarında ücret sistemlerinin genellikle iki ana gruba ayrıldığı söylenir. Zaman esasına dayanan ücret, parça başına göre ücret. Zaman esasına dayanan ücret, işte geçirilen zamana göre tespit edilir. Ücret hesabında esas olarak saat, gün, hafta, ay veya yıl alınır. Devlet dairelerinde ay, saniyede saat, ziraatta ise ekseriya yıl esas kabul edilir. Emek hesabına göre tediye edilen teşvik edici ücret, işçinin miktarına, parça sayısına göre tespit olunur. İş miktarının ölçüsü, işin mahiyetine göre değişir. Metre başına, adet üzerinden metre kareye göre hesap edilir.²⁵³

İslâm Hukukunda işçiler, ayrı ayrı statülere tabi olduklarından, ecir-i has ve ecir-i müşterek olmak üzere iki kısma ayrılır. İktisatçıların zamana ve parça başına göre takdir ettikleri ücret anlayışı bu tasnife uygun gelmektedir. İslâm Ekonomisinde çalışıp kendi emeği ile geçinenlerden ecir-i has, günlük, haftalık, aylık veya yıllık olarak sözleşme yapmış olup başkasına iş yapamayan kimsedir. Mesela ücretle tutulan hizmetliler gibi. Ecir-i müşterek ise yalnız iş sahibine çalışması şart olmayan, istediği herkese iş yapabilen kimsedir. Mesela terzi, berber ve köy çobanı gibi. Bu iki işçi ayrı ayrı hükümlere tabidir. Mesela ecir-i has, hiçbir iş yapmasa bile, kendisini zaman içerisinde tahsis ettiği için, ücrete hak kazanır. Ecir-i müşterek ise, sadece çalıştığı takdirde ücrete müstahak olur; çalışırsa kazanır, çalışmazsa ücret alamaz.²⁵⁴

III- ÜCRETİN DAYANDIĞI DELİLLER

Ücret; kitab, sünnet, icma' ve kıyasla sabittir.²⁵⁵ Kitap Kur'ân-i Kerim'de ücretle ilgili olan pek çok ayet vardır. Allah (c.c.), Şuayb Peygamberin gteklifini hikaye ederek buyuruyor ki, "O ikiden birisi, babacığım dedi, onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en

²⁵² F. Ergin, İktisat, s.337; Metin Kutal, Ak İktisat Ans. C.2, s.934.

²⁵³ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.215; Koloğlu, c.2, s.182.

²⁵⁴ Es-Sarahsi, c.15, s.80; el-Kâsânî, c.4, s.173; el-Merğinanî, c.3, s.179; İbn Rüşd, c.2, s.219; İbn Abidin, c.5, s.2; Ö.N.Bilmen, c.6, s.161.

²⁵⁵ Es-Sarahsi, c.15, s.74; el-Kâsânî, c.4, s.174; İbnu'l-Humam, c.7, s.147; eş-Şafii Muhammed b. İdris, el-Umm, c.4, s.25-27, Beyrut-tarihsiz.

hayırlısı şüphesiz ki, o kuvvetli, emin (adamdır). (O zat Musa'ya) dedi ki, “bu iki kızımın birini -sen bana sekiz yıl ecirlik etmek üzere- sana nikahlamak istiyorum.”²⁵⁶ Bu ayet-i kerimeyi hemen hemen bütün fıkıh kitapları ücret hakkında delil gösterirler.²⁵⁷

“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında (onlar değil) biz taksim ettik. Kimini derece derece diğer kiminin üstüne çıkardık ki, bir kısmı bir kısmını iş adamı edinsin...”²⁵⁸ Suhriyy: İşçi, iradesiyle çalışan kimse demektir. Onu işçi tuttu, denir.²⁵⁹ Ücret bu ayetle sabittir.²⁶⁰

“...Derken yıkılmak isteyen bir duvar buldular. O, bunu derhal doğrultuverdi. (Musa) dedi ki, dileseydin elbet bana karşı bir ücret alırdın.”²⁶¹ Bu ayet, duvarı yapmaktan dolayı ücret almanın caiz olduğuna delâlet eder.²⁶²

“... Eğer (kendilerinden olan evlatlarınızı) sizin faidenize emzirirlerse, onlara ücretlerini verin. Aranızda (bu hususta) güzelce müşavere edin.”²⁶³ Böylece Allah (c.c.) nikahtaki ıvazı (karşılığı) da ücret diye isimlendirmiştir.²⁶⁴

Görülüyor ki, çalıştırılan kimseye ücret vermek, başka bir deyimle ücret verip iş yaptırmak meşru bir husustur. Ancak ücret veren ile alan arasında bir derece farkı ve yek diğerine karşı bir üstünlük yoktur. Nitekim bazı ayetlerde²⁶⁵ mali güze sahip olup da elinde bulunan imkanları ile işçi çalıştıran kimselerin; bu işçilerden hiçbir farkları olmadıkları, işçilerin rızıklarını onların değil, Allah'ın (c.c.) verdiği, sadece aralarında bir vücudun azaları gibi, iş bölümü anlamında bir fark olduğu bildirilmektedir. Bu ayetlerin tefsirinde Razi, toplumda bir düzenin bulunduğunu, iş bölümünün bu düzenin icabı olduğunu, biri işçi olurken, diğerinin de işveren olacağını açıklayıp böyle olmadığı takdirde düzenin bozulacağını söyler.²⁶⁶ Sünnet Ücret hakkında Peygamberimiz (s.a.v.) hadisleri de vardır. “Kim bir işçi tutarsa, ona ücretini bildirsin.”²⁶⁷ Bu hadis, icarenin caiz olduğuna, bir iş için hür bir kimsenin ücretle tutulabileceğine, ücreti bildirmenin vâcib olduğuna, “bildirsin” denildiği için, çalışıp iş

²⁵⁶ El-Kasas 26/26-27.

²⁵⁷ Es-Sarahsi, c.15, s.74; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbnu'l-Humam, c.7, s.147; Ö.N.Bilmen, c.6, s.156.

²⁵⁸ Ez-Zuhruf 43/32.

²⁵⁹ Ez-Zamahşeri, Esasu'l-Belağa, s.289; er-Rağıb el-İsfehani, el-Müfredat, s.228; Kâmus, c.2, s.384.

²⁶⁰ Es-Sarahsî, c.15, s.74

²⁶¹ El-Kehf 18/77.

²⁶² İbn Kudâme, el-Muğnî, c.5, s.321.

²⁶³ Et-Talak 65/6.

²⁶⁴ El-Kâsânî, c.4, s.174; İbnu'l-Humam, c.7, s.146; İbn Abidin, c.2, s.329.

²⁶⁵ Bkz. En-Nahl 16/71; ez-Zuhruf 43/32.

²⁶⁶ Er-Razi, c.20, s.78, c.27, s.209.

²⁶⁷ Es-Sarahsî, c.15, s.75; el-Kâsânî, c.4, s.174; el-Merğînânî, c.3, s.169.

yapmadan sadece sözleşme ile ücretin tahakkuk etmediğine delildir. Eğer mutlak bir sözleşme ile ücretin teslimi vâcib olsaydı, “ücretini bildirsin” yerine “ücretini verin” buyrulurdu.²⁶⁸

“İşçiye, ücretini teri kurumadan verin.”²⁶⁹ Bu hadisteki “ücretini verin” emri, ücretle işçi tutmanın sahih olduğuna delalet eder.²⁷⁰ Aziz ve Celil olan Allah buyurdu: “Üç sınıf insan vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasmıyım. Benim adıma yemin edip de dönen adam, hür bir kimseyi köle diye satıp da parasını yiyen adam, bir işçi tutu onu çalıştırıp da ücretini vermeyen adam.”²⁷¹

Hz. Peygamberin (s.a.v.) icarenin öğleye, ikindiye ve geceye kadar devam ettiğini bildiren üç hadisi vardır.²⁷² Bunların hepsi de bir gün hükmündedir. Peygamberimiz (s.a.v.) bununla belli bir zamana kadar, belli bir ücretle, çalışmanın sahih olduğunu bildirmek istemiştir. Böylece aynı zamanda günün bir parçasını ücretle çalışarak geçirmenin caiz olduğu da ortaya çıkar.²⁷³

Bu emirleri yanında Hz. Peygamberin (s.a.v.) şu uygulaması da ücret verip çalıştırmanın delilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Hz. Ebu Bekir’in hicret hadisesinde Sevr Dağındaki mağarayı bulmak için, Deyl kabilesinden Kureyş dinli, yol bulmada mahir olan birisini kılavuzluk etmek üzere, ücretle tuttuklarını Hz. Aişe haber vermektedir.²⁷⁴

Peygamberimizin (s.a.v.) gönderildiği zaman insanlar, ücretle çalışıyor ve çalıştırılıyorlardı. Hz. Peygamber, onların bu davranışlarını tasvip edip takrir buyurmuşlardır.²⁷⁵

1- İcma’

Bir çobanın belli bir koyunu belli bir zaman için, belli bir ücretle gütmek üzere, tutulmasının caiz olduğu hususunda âlimler icma’ etmişlerdir.²⁷⁶ Yani ücretle çalışmanın caiz

²⁶⁸ Es-Serahsî, c.15, s.76; el-Merğînânî, c.3, s.169.

²⁶⁹ İbn Mâce, c.2, s.817, No:2443.

²⁷⁰ Es-Serahsî, c.15, s.76; el-Kâsânî, c.4, s.174; el-Merğînânî, c.3, s.169; İbnu'l-Humam, c.7, s.147.

²⁷¹ El-Buhari, c.3, s.118; Es-Serahsî, c.15, s.83; el-Kâsânî, c.4, s.174; eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtar, Mısır-tarihsiz, c.5, s.332; Tecrid-i Sarih, c.6, s.535, NO:1020.

²⁷² Tecrid-i Sarih, c.7, s.30, No:1029.

²⁷³ El-Ayni Bedru'd-Din Ebu Muhammed b. Mahmud b. Ahmed, Umdetu'l-Kari Fi Şerhi Sahihi'l-Buhari, Beyrut-tarihsiz, c.12, s.87; Krş. Tecrid-i Sarih, c.7, s.33.

²⁷⁴ El-Buhari, c.3, s.116; el-Kâsânî, c.4, s.174; eş-Şevkani, c.5, s.316; Şibli Mewvlana, İslam Tarihi Asr-ı Saadet, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), İsanbul-1928, c.1, s.296.

²⁷⁵ Es-Serahsî, c.15, s.74; el-Kâsânî, c.4, s.174.

²⁷⁶ El-Kurtubî, c.13, s.275.

olduğu hakkında icma' vardır. Her zaman ve her bölgedeki ilim ehli ücretin ve ücretle işçi tutup çalıştırmanın meşru olduğunda ittifak ettiler. Ancak Abdurrahman b. el-Esamm, ücret akdi bir ğarerdir, diyerek itiraz etmiştir. Fakat sahabeden bu güne kadar hiç yadırganmadan ve el-Esamm'ın bu itirazına önem verilmeden- çünkü el-Esamm'ın bu itirazı icma'ya muhalefettir- ücret sözleşmeleri yapılmıştır.²⁷⁷

2- Kıyas

Ücret sözleşmesi kıyasa da uygundur.²⁷⁸ Çünkü bu akid insanların ihtiyacı sebebiyle yapılmaktadır. Fakir, zenginin malına muhtaç, zengin de fakirin emeğine muhtaçtır. İnsanların ihtiyacı ise akidlerin meşru kılınmasında bir asıldır. Ücret sözleşmesi ile bir ihtiyaç giderildiğinden, ücretle insan çalıştırmak şeriatın esaslarına uygun olur.²⁷⁹

Kadim zamandan beri ümmetler arasında ücretle çalışma muameleleri devam ede gelmiş, bunların gayr-i meşru olduğu iddia edilmemiştir. Ücretle çalışma, yaratılışın icap ettirdiği bir husus olup her millet için meşru bir şeydir. İnsanlar bu sayede, karşılıklı olarak, birbirinden faydalanırlar. Cemiyette berberden terziye, doktordan öğretmene, hizmetlerden devlet başkanına kadar bütün çalışanların bulunmasına zaruret vardır. İşte bu yüzden ücret, ücretle çalışmak ve çalıştırmak meşru kılınmıştır.²⁸⁰

Ekmekten suya kadar her şey ücretle olur ve ekonomik düzen ücretlilerin hizmetli ile çalışır. Bu sebeple ustadan çırağa, işçiden memura, bekçiden çobana kadar her meslek sahibine ihtiyaç vardır. Ücrete ve ücretle çalıştırmaya son verdiğimiz zaman, bütün hayat durur ve insanlar ölüme mahkum olur. Tekniğin ilerilemesi ile insanların medeniyet alanındaki ihtiyaçları da buna muvazi olarak değişip gelişmektedir. Bir insanın hem terzi, hem ayakkabıcı, şoför, makinist ve pilot olması mümkün değildir. O, bu ihtiyacını başkalarından bir ihtiyaç karşılığında faydalanmak suretiyle yerine getirebilir. Ferdin bütün ihtiyaçlarını bizzat kendisinin tatmin etmesi mümkün değildir.²⁸¹ Ücretin kıyasa muhalif olduğunu

²⁷⁷ Eş-Şafii, el-Umm, c.4, 27; el-Kâsânî, c.4, s.174; İbn Kudâme, c.5, s.321; İbn Rüşd, c.2, s.220; Abdulvehhab eş-Şa'ranî, c.2, s.90.

²⁷⁸ İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye, 'Alamu'l-Muvakkîn An Rabbi'l-Alemin, Mısır-1968, c.2, s.22.

²⁷⁹ Es-Serahsi, c.15, s.75.

²⁸⁰ İbnu'l-Arabi, c.3, s.1466; el-Kâsânî, c.4, s.174; İbn Kudâme, c.5, s.321; İbnu'l-Humam, c.7, s.147; Seyyid Sabık, c.3, s.180; Ö.N.Bilmen, c.6, s.166.

²⁸¹ İbnu'l-Arabi, c.3, s.1096; el-Kâsânî, c.4, s.174; İbn Kudâme, c.5, s.321.

öyleyenler de vardır.²⁸² Ancak Serahsi, bu görüşü kuvvetli bulmayıp, ücret sözleşmesinin Şeriatın essalarına muvafık olduğunu söyler.²⁸³

IV- ÜCRET AKDİNİN TARİFİ VE ŞARTLARI

1- Akdin Tarifi

Ücret sözleşmesinin şartlarına geçmeden evvel akdin kelime ve ıstılâhî manalarını belirtmekte fayda vardır.

Akd, kelime olarak, düğüm bağlamak, ipliği düğümlemek demektir.²⁸⁴ Akd, bir şeyi, bir şeye yavaş ve sağlam bir şekilde ulaştırmaktır. Akd, iki şeyin arasını, ayrılması mümkün olmayacak bir derecede toplayıp bir araya getirmektir.

Terim olarak ise akid, tasarrufun cüzleri olan icab ve kabulü birbirine bağlamaktır.²⁸⁵

Akdin başka tarafları da vardır. Akid, bir kimsenin bir işi kendisinin veya başkasının yapması için, bağlayıcı olarak, yaptığı anlaşmadır.²⁸⁶ Bir kimsenin bir şeyi iltizam veya başkasına ilzam ederek, kendisini veya diğerini bağlamasına veya karşılıklı olarak bağlanmalarına akid adı verilir.²⁸⁷

Akid, tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt atmeleridir ki, icab ve kabulün irtibatındana ibarettir.²⁸⁸ Ukûd'a i'tibar makasid ve maniyedir, elfaz ve mebaniye değildir.²⁸⁹ “İcab, inşayı tasarruf için ibtidada söylenen sözdür ki, tasarruf anıyla sabit olur.”²⁹⁰ “Kabul, inşayı tasarruf için saniyet söylenen sözdür ki, anıyla akid tamam olur.”²⁹¹

Kur’ân-ı Kerimde “Ey iman edenler, sözleşmeleri yerine getirin.”²⁹² Buyrulmaktadır. Bu ayette ‘a k d’ kelimesi, çoğul olarak getirildiği için, alış-veriş, ücret, kira, nikah, talak ve

²⁸² el-Kâsânî, c.4, s.174; el-Merğînânî, c.3, s.169.

²⁸³ Es-Serahsî, c.15, s.75; Ö.N.Bilmen, c.6, s.166.

²⁸⁴ Kâmûs, c.1, s.1213.

²⁸⁵ İbn Nüceym, c.5, s.283.

²⁸⁶ El-Cassâs, c.2, s.294; Bkz. Osman Keskiöglü, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ankara-1969, s.200.

²⁸⁷ Yazır, a.g.e. s.1546.

²⁸⁸ Mecelle, 103. Madde.

²⁸⁹ Mecelle 3. Madde.

²⁹⁰ Mecelle 101. Madde.

²⁹¹ Mecelle, 102. Madde.

²⁹² El-Maide 5/1.

bütün sözleşmeleri içerisine alır. Ayrıca bu kelime, kişinin bizzat şahsı ve malı ile kefil olabileceğine de delalet eder.²⁹³

Buhâri'nin icare babında almış olduğu bir hadis, Müslümanların yaptıkları mukavelelere ve koştuğu şartlara uyacaklarını bildirir. Peygamberimiz (s.a.v.), “Müslümanlar, anlaştıkları şartlara göre hareket ederler.”²⁹⁴ buyurulmaktadır.

2- Akdin Şartları

Ücret akdinin sahih olması için akde, akidlere, akde konu olan şeye ve ücrete ait birtakım şartlar vardır.

a) Âkidlerin Ehliyetli Olması

Ücret akdinin inikâdı için âkidlerin ehliyetli yani akıllı ve mümeyyiz olmaları şarttır.²⁹⁵ Kur'ânda “O ikiden biri, babacığım, dedi. Onu ücretle (çoban) tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en hayırlısı şüphesiz ki, o kuvvetli, emin (adam)dır.”²⁹⁶ buyrulmaktadır. Bu ayetin delaletiyle anlaşılıyor ki, maksadın hasıl olabilmesi için, emeğin sarf edilip hizmet ve mal haline dönüşebilmesi için sadece kuvvet ve emanet sıfatlarının bulunması yeterli değildir. Bunlara izafeten akıl ve zeka özelliklerinin de mevcut olması gerekir.²⁹⁷ Bu sebeple deli bir kimsenin ve akıllı olmayan bir çocuğun ücret sözleşmesi yapması caiz değildir. Ücret sözleşmesi, alış-veriş gibi bir muavaza akdi olup hacr altında alınmış olan kimse tarafından yapılamaz.²⁹⁸ Akıllı, baliğ ve muhtar bir kimsenin yaptığı alış-veriş sözleşmesinin sahih olduğunda, delinin yaptığı sözleşmenin ise sahih olmadığına icma' ve ittifak vardır.²⁹⁹

b) Âkidlerin Serbest Olması

Ücret akdinin sahih olma şartlarından birisi de âkidlerin serbest (baskı yapılmadan, kendi rızaları ile) olmalarıdır.³⁰⁰ Ücret akitlerinin gönül rızası ile yapılmış olmaları şarttır. Bir ücret akdi, ıvazlı bir akid olmakla, alış-veriş akdine benzediğinden,³⁰¹ alış-verişlerde rızaya şart koşan, “Meğer ki, (o mallar) sizden karşılıklı bir rızadan doğan bir ticaret (malı) ola,”³⁰² ayeti

²⁹³ El-Cessâs, c.2, s.294.

²⁹⁴ Buhâri, İcare Babı, c.3, s.120; Ebu Davud, c.3, s.304, No:3594.

²⁹⁵ El-Kâsânî, c.4, s.176; Mecelle, 444. Madde; el-Ceziri, c.2, s.160; Seyyid Sabık, c.3, s.180; Ö.N.Bilmen, c.6, s.167.

²⁹⁶ El-Kasas 28/26.

²⁹⁷ Er-Razî, c.24, s.242.

²⁹⁸ Er-Sarahsî, c.16, s.42; el-Kâsânî, c.4, s.176.

²⁹⁹ Abdulvehhab eş-Şa'râni, c.2, s.60.

³⁰⁰ Bkz. es-Sarahsî, c.13, s.19; İbn Nüceym, c.5, s.280; Seyyid Sâbık, c.3, s.181-182; Ö.N.Bilmen, c.6, s.168.

³⁰¹ Es-Sarahsî, c.15, s.134; el-Kâsânî, c.4, s.179; Tercriid-i Sarih, c.7, s.21; eş-Şafi'i, el-Umm, c.3, s.71.

³⁰² En-Nisa 4/29.

aynıyla burada da geçerlidir. Buna göre her iki taraftan birinin akit zorla kabul ettirilirse sözleşme sahih olmaz.³⁰³ Rızasız yapılan bir muamele gasp demektir.³⁰⁴ Ücret mukavelesinde sükut edip susmak rıza ve kabul sayılır.³⁰⁵

Ücretlerin siyasi veya iktisadi her hangi bir baskı ile, haddinden ziyade az veya çok olması, işçi veya işverenlerin çalışma şevklerine tesir ederek, üretimin azalmasına sebep olabilir. Ekonomik düzenin teşebbüste serbestlik esasını bırakıp işçi olan işçi kalması, işverenin de işveren olarak devam etmesi, zamanla ekonomik çarkın dinamizmini kemirip yok edebilir.

c) Akdin İşveren, Vekili Veya Velisi Tarafından Yapılması

Ücret sözleşmelerinin sahih olabilmesi için işveren, vekili yahut velisi tarafından yapılmış olması şarttır.³⁰⁶ Bu günün ekonomisi hayatındaki toplu sözleşme sisteminde, işveren bizzat işçi ile değil, işçiler adına hareket eden ve tüzel kişiliğe sahip olan daimi bir müessese sendikadır.³⁰⁷ İşçilerle sendika idarecileri arasında vekalet, velayet ve vasiyet görevlerinden hangisinin var olduğu hususu tartışılabilir bir konudur.

d) Ücretin Belli Olması

Ücret akdinin sahih olma şartlarından birisi de ücretin belli olmasıdır. Çünkü üzerinde sözleşme yapılan şeyin ve ücretin meçhul olması, çekişmelere sebep olabilir. Bundan dolayı ücretin malum olması şarttır.³⁰⁸ Peygamberimizin (s.a.v.) işçiye, ücretinin bildirilmesi gerektiği hakkındaki emri daha önce geçti.³⁰⁹

Ücreti meçhul bir duruma sokan her şey, ücret sözleşmesini fasid hale getirir. Birisi, belli bir ücretle bir ev kiralama, ev sahibi evin her hangi bir yerinin tamirini şart koşma, meçhul olduğundan ücret de meçhul hale gelir.³¹⁰

Ücret, dirhem veya dinar ne olursa olsun, bir para birimi ile ifade edilir. Memlekette hangi para daha galip ise onunla takdir edilir. Her hangi birinin galibiyeti yok, tedavülde bütün paralar eşit durumda ise, falan veya filan para diye isim tespit edilmediği müddetçe sözleşme

³⁰³ Seyyit Sabık, c.3, s.181-182.

³⁰⁴ İbn Nüceym, c.5, s.278.

³⁰⁵ Mecelle, 438. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.164.

³⁰⁶ Krş.. el-Kâsânî, c.4, s.177; Mecelle, 446. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.167.

³⁰⁷ Sebahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.261.

³⁰⁸ Bkz. yukarıda geçti, s.40.

³⁰⁹ Yine bkz. s.40; es-Serahsî, c.15, s.75; el-Kâsânî, c.4, s.174; el-Merğînânî, c.3, s.169.

³¹⁰ El-Kâsânî, c.4, s.194

fâsid olur. İster ölçü, ister tartı ile olsun, isterse miktar ile belirtilsin, miktarın ve sıfatının beyan edilmesi şarttır.³¹¹ Şu halde menfaat belli, ücreti de belli olacaktır. Eğer olmazsa ücret akdi caiz olmaz.³¹²

e) İş Süresinin Belirlenmesi

Ücret sözleşmesi, bir müddet üzerine dayandığı zaman, bu müddetin saat, gün, hafta, ay veya yıl olarak belirtilmesi gerekir.³¹³ Peygamberimizin (s.a.v.) öğleye, ikindiye ve akşama kadar icarenin caiz olduğu hakkında hadisi vardır.³¹⁴ Bu müddetin belli olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Müddet, üzerinde sözleşme yapılan faydayı içerisine aldığı, onu zaptedip tam tanıttığı için belirtilmesi gerekir. İşte bu yüzden kilo ile tartılan malların alış-verişinde kaç kilo alınıp satıldığı adet olarak bilinmesi lazım geldiği gibi, zamana dayanan faydalanma sözleşmesinde de müddetin belli olması gereklidir.³¹⁵

Mutlak bir ifade ile söylenmiş bir yılı, müddet olarak belli etmek istediğimiz zaman ay yılına çeviririz. Çünkü şeriatla belli, bilinen yıl, ay yılıdır. Kur’ân-ı Kerimde “Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki, “onlar, insanların muameleleri ve hac için vakit ölçüleridir.”³¹⁶ buyrulmaktadır.³¹⁷ Bu sebeple sözleşmenin ay yılına çevrilemesi gerekli olur. Eğer sözleşmede ay yılı şartı varsa bir tekid olmuş olur.³¹⁸

V- ÜCRETLERİN MİKTARI

Yukarıda ücret sözleşmeleri bahsinde ücret miktarının belirtilmesinin şart olduğu açıklanmıştı.³¹⁹ Nitekim bazı alimler, ücret miktarının tayin edilmesinin vacip olduğunu söylerler. Şafî’i, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed bunlar arasındadır. İbn Şibrime, Malik ve Ahmet İbn Hanbel ise vacip olmayıp ücretin miktarını Müslümanların istihsan yolu ile ve örf ve âdete göre tayin edebileceklerini söylerler.³²⁰

³¹¹ El-Merğînânî, c.3, s.17; İbn Nüceym, c.8, s.3; İbn Abidin, c.5, s.3; el-Cezîrî, c.3, s.101.

³¹² El-Kudûrî, s.69; el-Kâsânî, c.4, s.182; İbn Abidin, c.5, s.29.

³¹³ El-Kâsânî, c.4, s.181; İbn Kudâme, c.5, s.323.

³¹⁴ Bkz. el-Buhari, c.3, s.117; el-‘Aynî, c.12, s.87; Tecrid-i Sarih, c.7, s.33.

³¹⁵ İbn Kudâme, c.5, s.323.

³¹⁶ El-Bakara 2/189.

³¹⁷ Ay yılı ve güneş yılı hakkında bkz. er-Razi, c.16, s.50; Mehmet Vehbi, c.5, s.2004; İslam Ansiklopedisi, c.10, s.101; Muhammed Hamidullah, Türk Yurdu Dergisi, s.15, Sayı:276, Ağustos-1959.

³¹⁸ İbn Kudâme, c.5, s.323.

³¹⁹ Bkz. yukarıda s.46.

³²⁰ Eş-Şevkânî, c.5, s.329.

Ücretlerin miktarının ne olması gerektiği konusunda ise ayetlerde açık olarak bir şey bulmak mümkün değildir. Şu kadar ver ki, borçlanma ayetinde³²¹ kâtiplik ve şahitlik yapan kimselere zarar verilmemesi ifade buyrulmaktadır. Bunlar, karşılıksız olarak, kâtiplik ve şahitlik külfetini yüklenmekle, zarar uğradıkları gibi, bu görevi yaparken kendi işlerini bırakmakla da ayrıca zarara uğramış olabilirler.³²² Başka bir ayette “İçinizden gerek erkek, gerek kadın –ki kiminiz kiminizden- (hasıl olmadır) – (hayırlı) bir iş yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım.”³²³ buyrulmaktadır. Burada çalışan erkek veya kadın kim olursun, Allah’ın (c.c.) hayırlı-faydalı iş yaptıktan sonra, amelini boşa gidermiyeceği beyan edilmektedir.³²⁴

1- İslâmda Ücretin Miktarı

İslâm ekonomisinde ücret teşekkül ederken hangi elemanlara dayandığını ve ücret miktarını nelerin tayin ettiğini anlamak için ilgili deliller araştırıldığı zaman konunun çalışan kişi, iş, işveren, örf ve adet bakımından tespit edilmesi lazım geldiği görülür.

a) Emek Bakımından

İnsanlar arasında çalışma yani emek bakımından fark vardır.³²⁵ Bu sebeple bir işçi veya usta, bir işi bizzat kendisi yapmak üzere sözleşme yapsa, işverenin rızasını almadan, o işi başkasına yaptıramaz.³²⁶ Emeğin yerini beyan etmekle, emek de bildirilmiş olur. Burada üzerinde sözleşme yapılan şey, temizlik, terzilik ve debağat gibi, insanda kendisini gösteren bir vasıftır. Emeğin miktarı, onun yerinin (yani insanın) değişmesiyle değişir. İnsanlar arasında, elleriyle çalışma bakımından fark vardır. Bu sebeple kimin çalışacağı bildirilmeli ve bu konuda koşulan şartlara uyulmalıdır.³²⁷

Kur’ân’da “Allah’ın (c.c.), kiminizi kiminizden üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri ummayın. Erkeklerin, kendi kazandıklarından bir payı olduğu gibi, kadınların da yine kendi kazandıklarından bir hissesi vardır.”³²⁸ buyrulur, insanlar arasında farklı kabiliyet ve üstünlüklerin bulunduğu, bundan dolayı da farklı kazançların olabileceğine işaret

³²¹ El-Bakara 2/282.

³²² Reşid Rıza, c.3, s.128.

³²³ Ali İmran 3/195.

³²⁴ Et-Taberi, c.4, s.215.

³²⁵ Bkz. Mecelle, 1345. Madde.

³²⁶ El-Kâsânî, c.4, s.208.

³²⁷ Es-Sarahsî, c.15, s.75; el-Kâsânî, c.4, s.193.

³²⁸ En-Nisa 4/32.

edilmektedir.³²⁹ “Hakikaten sizin sa’y (u amel)iniz bölüm bölüm (çeşit çeşit) dir.”³³⁰ Bu ayet, müfessirler tarafından amelleriniz muhtelifi, diye açıklanmaktadır.³³¹

b) İş Bakımından

Yapılacak işin özel durumu da ücretin miktarında tesirli olabilir. “Her fazilet sahibine kendi fazl(u kerem)ini versin.”³³² Bu ayette amel edenin, amelinin karşılığı verileceği bildirilmektedir.³³³ Ayrıca iyi iş işleyenlerin ve yüksek mevkilerde olanların yine buna göre ücret alacaklarına işaret olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Ebu Yusuf, zamanın devlet başkanına şunu yazar. “Vali ve hakimlere verilecek maaşların miktarı geçim şartlarına göre, tarafınızdan takdir ve tespit olunur. Özel durumları icabı, bazılarında az, bazılarında çok maaş bağlama işi de tamamen sizin (Devletin) takdir ve selahiyetine racidir.”³³⁴

c) İşveren Bakımından

Ücret miktarı ile ilgili olarak başka bir ayette de şöyle buyrulmaktadır. “Kendilerine dokunmadığınız yahut kendilerine bir mehir tayin etmediğiniz kadınları boşadıysanız, bunda size bir günah yoktur. Şu kadar var ki, onları, zengin lan kudretine göre, fakir olan da gücü tetiği kadar güzellikle faydalandırsın. Bu, ihsan edenler üzerine borç bir haktır.”³³⁵

“(Hali vakti) geniş olanlar, nafakayı genişliğine göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış bulunan (fakir) de nafakayı Allah’ın ona verdiğiinden versin. Allah hiçbir nefse, ona verdiğiinden başkasını yüklemesin.”³³⁶ Yani fakir, zenginin vermekle mükellef olduğu şeyle sorumlu tutulmaz.³³⁷

Bu ayetlerde ister nafakadan, ister sütannelerin ücretlerinden bahsedilmiş olsun, zengin olan kimselerin kendileri ile mütenasip bir ücret ödemeleri ifade edilmektedir. Nafakada ancak, infak eden ve edilen şahısların durumlarına göre, âdetin akışı üzerine, içtihad ile takdir ve tespit edilir.³³⁸ Hz. Ömer ile Hz. Osman’ın, nafakaları farklı olarak tayin etmesini, yılların

³²⁹ Yazır, c.2, s.1346; M.A.Mannan, İslâm Ekonomisi, s.228.

³³⁰ El-Leyl 92/4.

³³¹ Et-Taberi, c.30 s.218; el-Kurtubi, c.20, s.82.

³³² El-Hûd 11/3.

³³³ Mehmet Vehbi, c.6, s.2283.

³³⁴ Ebu Yusuf, Kitabu’l-Harac, s.202.

³³⁵ El-Bakara, 2/236.

³³⁶ Et-Talak 65/7.

³³⁷ Et-Taberi, c.28, s.149.

³³⁸ İbnu’l-Arabi, c.4, s.s.1841.

durumuna, yiyecek ve giyecek fiyatlarına bağlayanlar vardır.³³⁹ Yani nafaka ve ücretin miktarı zenginlik ve fakirlik ile de ilgili bir husustur, diyebiliriz.

d) Örf ve Adet Bakımından

Ücret miktarını belirleyen esaslardan birisi de örf ve adetlerdir.³⁴⁰ Ücreti örfe göre takdir etmek sahihtir.³⁴¹ Kur'ânda boşanmış olan kadınların, çocuğu emzirmesi halinde, kendilerine örfe göre bir ücret verileceği emredilmektedir. “Eğer sizin hesabınıza emzirirlerse, o vakit de ücretlerini verin ve örfe göre (iyilikle) anlaşın.”³⁴² buyrulmaktadır. “Örf ile tayin nass ile tayin gibidir.”³⁴³ İşte ücret tayin edilmediği zaman, örf ve yerin adeti ne ise onunla amel edilir.³⁴⁴ Bu sebeple de her iki taraf, ücret miktarının tayininde aşırı gidemez.³⁴⁵

Süveyb b. Kays'dan: Ben ve Mahrafetu'l-'Abdiyy Hacere bölgesinden kumaş geridik. Biz Mina'da iken Peygamber ibze gelip bir pantlonluk kumaş aldı. Çarşıda ücretle ölçen ölçücüler vardı. Peygamber onlardan birine, “ölç ve biraz ağdır” dedi.³⁴⁶ Peygamberimiz (s.a.v.) burada ölçme ücreti olarak, bir ücret tespit etmemiş, bilakis insanların verdiği ücreti vermiştir.³⁴⁷

e) Elde Edilen Menfaat Bakımından

Ücret, menfaattan faydalanıldığı miktarda vacib olur.³⁴⁸ Fayda arttıkça, ücret miktarının da yükselmesi gerekir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Menfaat anbean, yavaş yavaş meydana geldiğinden, bunun miktarı ancak müddet içerisinde, müddeti beyan etmek suretiyle bilinebilir. Yürüme ve yol almanın miktarı, ancak yolu (mesafeyi) bildirmekle anlaşılır.³⁴⁹ Mesafe ne kadar fazla olursa, ücretin miktarı da o kadar yüksek olur.

Az önce zikrettiğimiz, çocukları emziren süt annelerin ücretinden bahseden ayette³⁵⁰ ücrete sebep, çocuğunun emzirilmesidir. Yani faydalı olmaktır. Fayda artınca ücretin de artacağı tabiidir.³⁵¹ Nitekim fiyatlar yükseldikçe, ücretler de değişip yükselmelidir.³⁵²

³³⁹ İbnu'l-Arabi, c.4, s.s.1842.

³⁴⁰ Kamil Miras, Tecrid-İ Sarih, c.7, s.57; Seyyid Sabık, c.3, s.177-178.

³⁴¹ Seyyid Sabık, c.3, s.188.

³⁴² Et-Talak 65/6.

³⁴³ Mecelle, 45. Madde.

³⁴⁴ Kamil Miras, Tecrid-İ Sarih, c.7, s.57

³⁴⁵ El-Cassas, c.3s.463.

³⁴⁶ Ebu Davud, c.3, s.245, No:3336; et-Tirmizi, c.3, s.598, No:1305; en-Nesâi, c.7, s.284.

³⁴⁷ Seyyid Sabık, c.3, s.188.

³⁴⁸ Es-Sarahsi, c.15, s.137.

³⁴⁹ Es-Sarahsi, c.15, s.75, 137.

³⁵⁰ Et-Talak 65/6.

³⁵¹ Muhammed Fehr Şakfe, İslâm'da İş Ahkamı ve İşçi Hakları, s.77.

³⁵² İbn Kudâme, .5, s.325.

Açıkça belirlenemeyen menfaatler, fayda arttıkça ücret de artar ve yükselir esasının dışında kalabilir. Çünkü menfaat her zaman tamamen açık ve belli olmayıp bazen biraz meçhul tarafı bulunabilir. Şu ayette geçen iş teklifli, bu mevzuya güzel bir misal olabilir. “Dediler ki, padişahın su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. Ben de buna kefilim.”³⁵³ Çünkü burada kaybolmuş bir su kabı bulana, ücret olarak, bir deve yükü (mal) verileceği bildirilmektedir. Halbuki su kabı kayıp olup onu bulmak için ne kadar emek harcanacağı belli değildir. Bu çeşit işlere, götürü iş adı verilir. Götürü pazarlık, meydana gelmesi zannolunan bir menfaat üzerine yapılan bir sözleşmedir.³⁵⁴ Ücret sözleşmesinde ücret ve iş, her iki taraf için malumdur. Götürü işte ise ücret bellidir. Ancak yapılacak iş, tam olarak belli değildir.³⁵⁵

Ücretin delillerini sayarken zikrettiğimiz ayette³⁵⁶ hizmetin süresi bildirilmekle, nasıl bir iş yapılacağı hakkında bilgi verilmemektedir. Fakat ücret açıkça bildirilmiştir. Ücreti, işçi ile işveren, kendi aralarında serbestçe tayin edecekleri, ayetin umumi muhtevasından anlaşılmaktadır. İşveren sekiz yıl hizmet karşılığı olarak, bir ücret takdir etmiş; bunu işçiye teklif ederek, anlaşmak istenmiştir. Şu halde ücret, emek ve gayret sahibi ile iş sahibi arasında anlaşarak, tespit edilecek bir husustur.

2- Diğer Sistemlere Göre Ücretin Miktarı

Diğer sistemlerin, ücretin hangi seviyede teşekkül edebileceğini araştırırken bir takım teoriler ileriye sürdükleri, emeği bir mal gibi düşünüp onu arz ve talep kanunlarına tabi tuttukları daha önce geçmişti.³⁵⁷ Fیزیokratlar gibi Adam Smith de ücretlerin ancak hayatı devam ettirebilecek seviyede olacağını farz ediyordu. Eşyanın serbest ve rekabete tabi bir piyasadaki fiyatı, üretim maliyetine yaklaşmak meylini gösterir. O halde insan emeğinin fiyatı, yani ücret de emeğin üretim maliyetine eşit olmak eğilimini gösterir.³⁵⁸

İktisatçılar, ücret hadlerinde genel olarak farklılıklar bulunabileceğini de tabii karşılarlar. Bu farklılıkların da çeşitli yönleri bulunabilir. Şahıslar arasındaki ücret farkları, işletmeler

³⁵³ Yusuf 12/72.

³⁵⁴ Seyyid Sabık, c.3, s.351.

³⁵⁵ İbnu'l-'Arabi, c.3, s.1096.

³⁵⁶ Bkz. yukarıda geçti, s.38; el-Kasas 28/27.

³⁵⁷ Bkz. Yukarıda geçti, s.35.

³⁵⁸ Kuyucak, s.588-589.

arasındaki ücret farkları, coğrafi şartlar arasındaki ücret farkları, vasıf ayrılıklarından doğan ücret farkları, saniye kolları arasındaki ücret farkları...³⁵⁹

Ücret farklılaştırılması, emek birimlerinin yaşa, cinse, kabiliyete, sahip olduğu ayrıcalıklara ve bu gibi şeylere göre yapılan yaygın bir uygulamadır. Böylece işçilere farklı ücretler üzerinden ödemeler yapılır.³⁶⁰

Ücretlerin, siyasi veya iktisadi herhangi bir baskı ile, haddinden ziyade az veya çok olması, işçi ve işverenlerin çalışma şevklerine tesir ederek, ücretin dengesinin bozulmasına sebep olabilir.

Sosyal siyaset adı altında işçilere tanınan haklar ve ücretlerden alınan vergiler, ücret seviyesini altüst etmekte ve ters yönde etki yapmaktadır. Ancak çalışanın ücreti yükselmeli, fazla emek verenin primi artmalıdır. İyi veya kötü çalışan bütün işçilerin ücretlerini artırma ve primlerini yükseltme esası doğru olmasa gerektir.

Gelir vergisi sisteminde ücretlerden de vergi alınır.³⁶¹ İslâm'da ise vergi maldan alınır; menfaattan alınmaz.³⁶² Bu sebeple emeğin karşılığı olan ücretlerden, nisaba ulaşmadan kesinti yapılması ve vergi alınması bu esasa aykırı düşer.

Bu günkü uygulamada ücretler, brüt ve net olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ücretten vergi, tasarruf bonusu, sosyal sigorta primleri, sendika aidatı, v.s. kesintileri yapıldıktan sonra, işçiye verilen ücret net gelirdir.³⁶³ Böylece işçiye, miktarı düşürülmüş bir ücret ödenmiş olur.

VI- ÜCRETİN TAHAKKUKU

Maksat hasıl olduktan sonra ücreti teslim etmek vacib olur. Mesela bir kişiye, elbise dikmek üzere kumaş verilse, elbiseyi dikip teslim etmedikçe ücreti vermek gerekmez.³⁶⁴ Ancak dikip teslim edince ücretini kendisine ödemek lazım gelir. Peygamberimizin (s.a.v.) “işçiye teri kurumadan ücretini verin”³⁶⁵ emri, işinin ücretinin süratle tediye edilmesini

³⁵⁹ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.204-205.

³⁶⁰ Yüksel Ülkem, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.932.

³⁶¹ Memduh Yaşa, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.1,s.345.

³⁶² Bkz. es-Sarahsî, c.3, s.44; İbn ‘Abidin, c.2, s.3,41.

³⁶³ Sabahattin Zaim, Çalışma Ekonomisi, s.164.

³⁶⁴ es-Sarahsî, c.15, s.111.

³⁶⁵ İbn Mâce, c.2, s.817, No:2443.

gerektirir. Bu tediyeinin ilk zamanı, işin bitiminden hemen sonra, henüz işçinin teri kurumadandır.³⁶⁶

Daha evvel de geçtiği üzere, ücretleri ödemeyenler hakkında şiddetli bir tehdidi ihtiva eden kudsî hadis vardır. Allah'ın (c.c.), yemin edip de sonra döenn adamın, hür bir kişiyi köle diye satıp da parasını yiyen adamın, bir işçi tutarak çalıştırıp da ücretini vermeyen adamın hasmı olduğu bildirilmektedir.³⁶⁷

“Erkek veya kadın, mümin olarak, kim faydalı iş yaparsa, işte onlar cennete girerler. Kendilerine zerre kadar zülmedilmez.³⁶⁸ Bu ayet yapılan işlerde niyet ve kasdın şart olduğuna delalet eder.³⁶⁹ İmansız olarak işlenen amal-i haseneler bile asla kabul edilmezler.³⁷⁰

Ayet, iyi işlerde erkek ve kadınların farklı olmayıp herkesin yaptığı iş kadar karşılık alacağına da delalet eder.³⁷¹ Herkesin kazandığı kendisinin olur.³⁷² Her insan, ancak kendi elinin emeğine sahiptir.³⁷³

Peygamberimiz (s.a.v.) de “Ameller (in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan da odur.³⁷⁴ buyurur. ‘Aynî, bu hadisin açıklamasında, bütün işlerin ancak niyet ve kasılda değer kazanacağını beyan eder.³⁷⁵

Bu ayet ve hadisten anlaşıldığına göre, ücretin tahkuk edebilemesi için birinci şart, o işi yaparken diyet ve kastın mevcut olmasıdır.

Ebu Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste Ramazanın son gecesini Muhammed Ümmetinin affedileceği bildirildikten sonra “fakat ücretle çalışana, ücreti, ancak işi bitirdikten sonra verilir.” buyurulmaktadır. Şevkânî, bu hadisin ücretin ancak iş bittikten tahakkuk edebileceğine delil olduğunu söyler.³⁷⁶

³⁶⁶ Es-Sarâhsî, c.15, s.76.

³⁶⁷ Bkz. el-Buhari, c.3, s.118; Tecrid-i Sarih, c.6, s.535, No:1020; es-Serâhsî, c.15, s.83;el-Kâsânî, c.4, s.174; eş-Şevkânî, c.5, s.332.

³⁶⁸ En-Nisa 4/124.

³⁶⁹ El-Beyzavî, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl, c.2, s.119.

³⁷⁰ El-Kurtubî, c.5, s.399.

³⁷¹ Mehmed Vehbi, Hulasetu'l-Beyan, c.3, s.1060.

³⁷² Bkz. el-Bakara 2/134, 141.

³⁷³ En-Necm 53/39.

³⁷⁴ El-Buhari, c.1, s.2; Tecrid-i Sarih, c.1, s.1, No:1.

³⁷⁵ Bkz. el-'Aynî, c.1, s.30.

³⁷⁶ Eş-Şevkânî, c.5, s.333.

Sadece sözleşme ile ücretin tahakkuk edip etmeyeceği konusu, mezhepler arasında ihtilafli bir mevzudur. Hanefilere göre, faydalanma olmadan, yalnız mutlak ücret akdiyle, ücret tahakkuk etmez. Şafi'i'ye göre ise sözleşme ile tahakkuk edebilir.³⁷⁷ Ücret ve kiranın tahakkuk edebilmesi için, üzerinde sözleşme yapılan şeyden faydalanılmış olması veya sözleşmede ücretin hemen verilmesi için şart koşulmuş olması gerekir.³⁷⁸

Hanbelfiler de aynı Şafi'iler gibi düşünüp bir satıcının alış verişi ile bedeye sahip olduğu gibi, ücretli de, ödemede her hangi bir zaman şartı koşulmamışsa, sadece sözleşme ile ücrete mâlik olabilir, derler. Ebu Hanife ve Malik'e göre olamaz. Bu sebeple ücretlinin, ücretini ancak gūnaşırı istemeye hakkı olabilir.³⁷⁹

Ebu Hanife ilk zamanlarda ücretin, iş süresinin sonunda, işin bitiminde tahakkuk edebileceğine kani idi. Fakat daha sonraları bu görüşünden vazgeçerek, menfaatin anbean, yavaş yavaş meydana gelişine göre, ücretin de anbean tahakkuk edeceğini savunmaya başlamıştır.³⁸⁰

Sözleşmenin hükmü, müstecirin menfaate, ücretlinin de ücrete anbean malik olmasıdır. Yani müstecir menfaatten faydalandıkça, ücretli de o nispette ücrete hak kazanmış olurlar. Şu kadar var ki, ücretin bu nispette anbean verilmesi zor olduğundan, belli bir müddet sona ermedikçe, ücretin verilmesi gerekmez. Eğer ücretin tümünün veya bir kısmının hemen verilmesi şart koşulmuş ise o zaman ücret peşin olarak verilir.³⁸¹

San'at ve hizmetlerde ücretin teslimi ancak müddetin sonunda gerekeceği veya iş bitip sona erince gerekeceği hususunda ihtilaf yoktur.³⁸² İş bitip sona ermedikçe ücret tahakkuk etmez. Mesela; terzi, elbise temizleyicisi ve boyacılar da olduğu gibi.³⁸³

Ücretin, faydalanmanın anbean meydana gelişine gibi, saat başına, tediye edilmesi zorluğa sebebiyet vereceğinden, sakıncalı görülüp gündelik olarak ödenmesi uygun görülmüştür.³⁸⁴

³⁷⁷ El-Kâsânî, c.4, s.201; İbnü'l-Humam, c.7, s.153-154. İbn Nüceym, c.8, s.5; eş-Şevkânî, c.5, s.333; bkz. Mecelle, 466. Madde.

³⁷⁸ El-Kâsânî, c.4, s.202; el-Merğînânî, c.3, s.170; İbnü'l-Humam, c.7, s.153; İbn Abidin, c.5, s.6-7.

³⁷⁹ İbn Kudâme, c.5, s.329.

³⁸⁰ El-Kâsânî, c.4, s.203; İbn Abidin, c.5, s.9.

³⁸¹ El-Kâsânî, c.4, s.203; el-Cezîri, c.3, s.101; Ö.N.Bilmen, c.6, s.166.

³⁸² El-Kâsânî, c.4, s.204.

³⁸³ El-Kâsânî, c.4, s.201.

³⁸⁴ El-Kâsânî, c.4, s.201; İbn Nüceym, c.8, s.7.

Ücret sözleşmesi, ücretin tediyesi hususunda ya ta'cil veya te'cil yahut bu iki şarttan birisi bulunmadan, mutlak bir sözleşme olarak, üç halde bulunur. Ücretin tediyesinde acele şartı koşulduğu zaman her iki tarafın buna riayet etmesi lazımdır.³⁸⁵ Peygamberimizin (s.a.v.) Müslümanlar, anlaştıkları şartlara göre hareket ederler diye bir hadisi vardır.³⁸⁶ Sözleşmede ücretin acele olarak verilmesi şartı daha sonra koşulmuş olsa bile, karşı taraf rıza gösterdiği takdirde, ücretin hemen tediyeye edilmesi lazımdır. Bu konuda üzerinde sözleşme yapılan şey, ister aynî bir mal, ister emek (amel-hizmet) olsun müsavidir.³⁸⁷ Sözleşmede hiçbir şart bulunmadan, ücret, işveren tarafından peşin olarak edildiği takdirde, ine tediyeye yerine gelmiş, borç ödenmiş demektir.³⁸⁸

Ücretin peşin veya veresiye yahut taksitli olması, şart edilmeksizin sözleşme yapılırsa, ücretin hemen verilmesi gerekmez. Belki menfaatten faydalanıldıktan ve işi işi bitirdikten sonra verilmesi icap eder. Hukuk eşitliği bunu gerektirir. Faydalanma olmadığı müddetçe, ücretin verilmesi bu eşitliğe aykırı gelir. Ancak müstecir kendisi ücreti peşin vermek istiyorsa verebilir.³⁸⁹

Şu halde ücretler, ancak üç yoldan biri ile gerçekleşmiş olur:

- 1- Sözleşmeye konu olan menfaattan faydalanmak suretiyle ücret tahakkuk eder.³⁹⁰
- 2- İşveren ücreti peşin olarak ödemedi ise, tediyeye yerine gelmiş demektir.³⁹¹
- 3- Sözleşmede ücretin hemen, peşin olarak verilmesi hususunda bir şart koşulmuş ise, ücretin acele olarak verilmesi gerekir.³⁹²

Dördüncü bir husus daha vardır ki, o da menfaattan faydalanmaya kadir olmaktır. Ancak bu, fıkhıta ihtilafli bir husustur. Bazıları, ücret tahakkuk etmez derken, bazıları da iki, üç meselede tahakkuk eder, başkalarında etmez derler.³⁹³

³⁸⁵ El-Kâsânî, c.4, s.2003; Krş. İbn 'Abidin, c.5, s.6.

³⁸⁶ El-Buhari, c.3, s.120; Ebu Davud, c.3, s.304, No:3594.

³⁸⁷ El-Kâsânî, c.4, s.194; el-Cezîrî, c.3, s.102; Ö.N.Bilmen, c.6, s.185.

³⁸⁸ Ö.N.Bilmen, c.6, s.185.

³⁸⁹ Ö.N.Bilmen, c.6, s.184-185.

³⁹⁰³⁹⁰ El-Kudûrî, s.71; el-Kâsânî, c.4, s.202; el-Merğînânî, c.3, s.170; Molla Hüsrev, c.2, s.226; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn Abidin, c.5, s.6-7, Mecelle, 469. Madde.

³⁹¹ El-Kudûrî, s.71; el-Kâsânî, c.4, s.202; el-Merğînânî, c.3, s.170; Molla Hüsrev, c.2, s.226; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn Abidin, c.5, s.6-7, Mecelle, 467. Madde.

³⁹² El-Kudûrî, s.71; el-Kâsânî, c.4, s.202; el-Merğînânî, c.3, s.170; Molla Hüsrev, c.2, s.226; İbnü'l-Humam, c.7, s.155; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn Abidin, c.5, s.6-7, Mecelle, 468. Madde.

³⁹³ Bkz. İbnü'l-Humam, c.7, s.155; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn Abidin, c.5, s.7, Mecelle, 470. Madde.

Ücret, üzerinde sözleşme yapılan şeyin müstecire veya vekiline teslim edildiği andan itibaren işlemeye başlar. Eğer ücret sözleşmesinden sonra, ücretle tutulan adam bir müddet müstecire teslim olmazsa ücretli, bu müddete ait olan ücreti alamaz. Eğer teslim olmazdan evvel müddet sona ererse, ücretli asla ücreti hak edemez.³⁹⁴

Eğer ücret sözleşmesi mutlak olarak ifade edilmişse, ücret iş bittikten sonra istenir. Mesela terzi, boyacı ve elbise temizleyicisi, işi bitirdikten sonra ücretlerini isteyebilirler.³⁹⁵

Temizleyicinin yanındaki elbise temizlendikten sonra helak olsa, Ebu Hanife'ye göre, ücret de yoktur, tazmin de yoktur.³⁹⁶

Sözleşme, müddet belli ve ücret de belli olarak gerçekleşirse, eğer bir vakit tayin edilmemişse, müstecir sözleşmesinin emrettiği zamanda faydaya sahip olur. Buna karşı ücret de kamil olarak hak edilmiş olur.³⁹⁷

Bir kimse, bir adama şu işi akşama kadar yapacaksın dese, bu sözleşme, Ebu Hanife'ye göre fasid olur. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, istihsanen caizdir. Akid, işe, gün tabirinin dışında delâlet eder. Bu sebeple adam işi öğleye kadar bitirmiş olsa bile tam ücreti hak eder.³⁹⁸ Fasid ücret sözleşmelerinde ecr-i misil gerekir. Batıl sözleşmelerde ise menfaattan hakikaten faydalanılmış olsa bile ücret tahakkuk etmez.³⁹⁹

Ücret, menfaattan faydalanıldığı miktarda vacib olur. Üzerinde sözleşme yapılan şeyin bir kısmı yerine getirildiği zaman, ücretin tediyesi lazım gelir. Mesela koyunları bir yerden başka bir yere taşımak üzere tutulan bir ücretli, koyunların bir kısmı ölse, kalanları yerine ulaştırırsa, ücrete hak kazanır.⁴⁰⁰

İstanbul'da bulunan bir iş adamına mektup götürmek üzere bir ücretli tutulsa, ücretli oraya vardığı zaman adamın öldüğünü öğrenirse, mektup götürmekten asıl maksat cevap getirmek olduğu için, ücretli bu işi de göremediğinden ücret alamaz. Sanki görevi yapamamış gibidir. İmam Züfer alır, dedi. Ancak her hâl-u kârda ben gidip gelince ücretimi alırım diye bir şart koşsaydı o zaman ücreti almaya hak kazanırdı.⁴⁰¹

³⁹⁴ Ö.N.Bilmen, c.7, s.185.

³⁹⁵ İbn Nüceym, c.8, s.7.

³⁹⁶ Es-Sarahsi, c.15, s.103.

³⁹⁷ İbn Kudâme, c.5, s.322.

³⁹⁸ Es-Sarahsi, c.16, s.44.

³⁹⁹ İbn Abidin, c.5, s.28.

⁴⁰⁰ Es-Sarahsi, c.15, s.137; İbn Nüceym, c.8, s.10.

⁴⁰¹ İbn Nüceym, c.8, s.10.

VII- ÜCRETİN EVSAFI MAL VEYA PARA OLMASI

Ücretlerin nakdi, ayni, veya menfaat olarak ödenmesi mümkündür. Alış-verişlerde bedel olan şeylerin, ücret olması caizdir. Çünkü ücret sözleşmesi de aynı alış-veriş gibi, bir muâvaza akdidir.⁴⁰² Eğer ücret ayni bir mal ise, bu malın bütünü alış-verişte bedel olarak verilebilir.⁴⁰³ Alış-verişte bedel olmayan, lâşe ve diğer mutekavvim olmayan mallar ücret olamazlar.⁴⁰⁴ Fakat alış-verişte bedel olması caiz olmadığı halde, ücret yerine geçebilen bir şey vardır, o da menfaattir. Menfaatların, aynı cinsten olmamak şartıyla, ücret olarak verilmeleri caizdir.⁴⁰⁵

Ücret olması caiz olan mallar şunlardır: paralar, ölçülen, tartılan ve sayıya girebilen (yakın-benzer) mallar, hayvanlar, ticaret eşyaları, elbiseler ve bunlara benzer olan mütekavvim mallar.⁴⁰⁶

1- Ücretlerin Nakdi Olması

Ücret, dirhem ve dinar olarak ödendiği yani nakden ödeme yapıldığı zaman, bu paranın miktarı, sıfatı; iyi kalite mi, yoksa kötü kalite mi olduğunun bildirilmesi şarttır.⁴⁰⁷ “Kim bir işçi tutarsa, ona ücretini bildirsin,”⁴⁰⁸ hadisindeki bildirme işi, ya işaretle olur veya tayinle olur yahut beyanla olur. Ücret nakid olduğu zaman tayinle malum, diğer bir deyişle belli hale gelmiş olur.⁴⁰⁹

Ücret sözleşmeleri bölümünde geçti üzere, memlekette birkaç çeşit para tedavül ediyorsa, ücret mutlak para olarak söylenip evsafi belirtilmezse, bu para, galip olan para üzerine hamledilir. Eğer paralardan herhangi birinin galip durumu yoksa, hepsi de aynı seviyede kullanılıp tedavül ediyorsa, bu durum münazaraya sebebiyet vereceğinden ve böylece bir cehaletin bulunmasıyla, sözleşme fasid olur.⁴¹⁰

Eğer memlekette bir cins para tedavül ediyorsa, sadece miktarının bildirilmesi kafi olup vezne ve evsafını beyan etmeye ihtiyaç gerekmez. Ücret, memleketin parası ve memleketin vezni üzerine tahakkuk eder.⁴¹¹ Ücret, para olarak ödendiği zaman, bu para göz önünde

⁴⁰² El-Kudûrî, s.69; es-Sarahsi, c.15, s.137; l-Kâsânî, c.4, s.193; el-Merğînânî, c.3, s.169; İbn Kudame, c.5, s.337; İbnu'l-Humam, c.8, s.3.

⁴⁰³ İbn Nüceym, c.8, s.3; Ö.N.Bilmen, c.6, s.183; Mecelle 463. Madde.

⁴⁰⁴ İbn Nüceym, c.8, s.3.

⁴⁰⁵ El-Kâsânî, c.4, s.194; İbn Kudame, c.5, s.337; İbn Nüceym, c.8, s.3; Ö.N.Bilmen, c.6, s.183.

⁴⁰⁶ Es-Sarahsi-, c.15, s.137; el-Cezîrî, c.3, s.101; Ö.N.Bilmen, c.6, s.183; Mecelle, 465. Madde.

⁴⁰⁷ El-Kâsânî, c.4, s.193; İbn Nüceym, c.8, s.3; el-Cezîrî, c.3, s.101.

⁴⁰⁸ Es-Sarahsi, c.15, s.75.

⁴⁰⁹ El-Kâsânî, c.4, s.193.

⁴¹⁰ El-Kâsânî, c.4, s.193; el-Merğînani, c.3, s.17; İbn Nüceym, c.5, s.303; İbn Abidin, c.5, s.3.

⁴¹¹ El-Kâsânî, c.4, s.193; el-Cezîrî, c.3, s.101.

meydanda ise o takdirde hiçbir şeye ihtiyaç kalmadan, sadece ona işaret etmek yetiştir. Meydanda olmayan paranın ise miktarını, nevini ve vasfını tayin etmek lazım gelir.⁴¹²

2- Ücretlerin Aynî Olması

Ücretlerin aynı mal olarak tediye edilmeleri de caizdir. Çünkü mal, aynı zamanda ücret demektir.⁴¹³ Kur'ân-ı Kerim'de "Ey kavmim, bundan dolayı ben sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretim ancak Allah'a aittir"⁴¹⁴ buyrulmaktadır. Burada "mal istemiyorum" denilmektedir. Sonra, "benim ücreti" buyrulmaktadır. Böylece mal yerine ücret kelimesi kullanılmış; iki kelimenin aynı şey olduğuna işaret edilmiştir, diyebiliriz.

Ücret mal olarak ödendiği zaman bu malın mütekavvim (yani kullanılması meşru be bir ihtiyacı giderebilecek miktarda) bir mal olması; cins, nevi, vasfı ve miktarının belli olması şarttır.⁴¹⁵ Mesela domuz ve şarap gibi şeyler, müslümanlar için gayr-i mütekavvim olduklarından, bunların ücret olarak verilmeleri caiz değildir.⁴¹⁶ Alış-verişlerde bedel olmaya elverişli olmayan şeyler, ücret de olamazlar.⁴¹⁷

Ücret, aynî bir mal olduğu zaman, işaretle belli hale gelmiş olur.⁴¹⁸ Ücret, ölçülen, tartılan ve sayılabilen şeylerden olduğu zaman bu malların miktarı ve kalitesi bildirilmelidir. Vasfının belli olmasına misâl, yeni buğday ve eski buğday.⁴¹⁹

Ücret, elbise ve kaplar gibi, ticaret eşyalarından olabilir. Bunlarda da yine miktarı, vasfı ve ödeme zamanının bildirilmesi şarttır. Eğer bu vasıflar beyan edilmezse, sözleşme fasid hale gelir. Eğer ticaret malları, ölçülen ve tartılan mallar, gözönünde olup şunlar diye işaret edilebiliyorsa, o zaman bu vasıfları beyan etmeye lüzum yoktur.⁴²⁰

Eğer ücret, mutlak muâvaza akdilerinde zimmette borç olarak sabit olmayann şeylerden ise, mesela hayvanlar gibi, bunların cinsini, nevini, sıfat ve miktarını zikretmekle, malum hale gelmiş sayılmazlar. Bizzat müşahede edilmeleri gerekir.⁴²¹

Eğer ücret, bir mal olup bu mal, taşınmasında külfet olan bir miktarda ve taşınması bir masrafa ihtiyaç gösteriyorsa, mesela üç ton buğday, beş ton nohut gibi, Ebu Hanife'ye göre

⁴¹² Ö.N.Bilmen, c.6, s.183.

⁴¹³ Et-Taberi, c.12, s.29.

⁴¹⁴ El-Hûd 11/29.

⁴¹⁵ El-Kâsânî, c.4, s.193; Seyyid Sabık, c.3, s.187; Mecelle, 465. Madde.

⁴¹⁶ Es-Sarahsî, c.13, s.137; Seyyid Sabık, c.3, s.187.

⁴¹⁷ El-Kâsânî, c.4, s.193

⁴¹⁸ El-Kâsânî, c.4, s.193

⁴¹⁹ El-Cezirî, c.3, s.101.

⁴²⁰ El-Cezirî, c.3, s.101.

⁴²¹ El-Kâsânî, c.4, s.193; Seyyid Sabık, c.3, s.187

ödeme yerinin bildirilmesi şarttır. Bildirilmediği takdirde, sözleşme fasid olur. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre, yerin bildirilmesine ihtiyaç yoktur; sözleşme yeri aynı zamanda ödeme yeridir.⁴²²

Ücret menkul bir mal ise, kabzedilmeden önce üzerinde tasarruf yapılması caiz değildir. Eğer bir akar ise bunun hakkında ihtilaf edilmiştir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre caiz, İmam Muhammed'e göre caiz değildir.⁴²³

3- Ücretlerin Menfaat Olması

Ücretlerin menfaat olarak tediye edilmeleri de caizdir. Şu var ki, menfaatlar, ancak isimlendikten sonra mütekavvim mal haline gelirler⁴²⁴ ve ücret olabilirler. Yalnız ücret, menfaat olduğu zaman, her iki menfaatin aynı cinsten olmaması şarttır. Mesela bir kimsenin hizmeti karşısında, başka bir kimsenin hizmeti ücret olarak verilemez. Ebu Hanife'ye göre, aynı cinsten olan malların değiştirilmelerinde peşin olmak şarttır. Kabzın te'cili sahih değildir. Cinsin aynı olması, verisiyeyi haram kılar. Halbuki malum olduğu üzere, menfaat, peşin olmayıp anbean ,yavaş yavaş meydana gelir.⁴²⁵

4- Ücretlerin Ödenmesinde Zaman

Traflar için ücretin ödeme zamanı tesbit edilip belirlenmelidir. Ücret, elbise ve kaplar gibi, ticaret eşyası olduğunda, ödeme zamanı bildirilmesi şarttır. Mesela iyi ketenden beş takım elbise acele olarak veya şu kadar zaman sonra diye açıklanmalıdır. Yoksa sözleşme fasid olur. Çünkü ticaret eşyaları, zimmete geçirilmiş bir borç olmaz; böyle bir sözleşme ticaret değil, ancak selem akdi olabilir.⁴²⁶ Ölçülen, tartılan ve sayıya girebilen mallar ücret oldukları zaman karz yolu ile zimmete borç olarak, te'cil edilmiş olurlar.⁴²⁷

Ücretler ve maaşlar gök aylarına göre ödenir.⁴²⁸ Bir yıl 360 gündür. Aylar asıl, günler ise bedeldir.⁴²⁹ Sözleşmelerde mutlak olarak söylenmiş olan bir zamanı, ay yılı ile

⁴²² El-Kâsânî, c.4, s.193; el-Cezirî, c.3, s.101.

⁴²³ El-Kâsânî, c.4, s.193.

⁴²⁴ Es-sarahsi, c.15, s.127; Krş. El-Kâsânî, c.4, s.178; İbn Kudame, c.5, s.337; Mecelle, 1345. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.183.

⁴²⁵ El-Kâsânî, c.4, s.194; İbn Kudame, c.5, s.328; İbn Nüceym, c.8, s.3; el-Ceziri, c.3, s.103; Ö.N.Bilmen, c.6, s.169.

⁴²⁶ Bkz. El--Kâsânî, c.4, s.193; el-Ceziri, c.3, s.103.

⁴²⁷ El--Kâsânî, c.4, s.193.

⁴²⁸ Bkz. Es-sarahsi, c.15, s.132.

⁴²⁹ Es-sarahsi, c.15, s.133.

değerlendirmek gerekir.⁴³⁰ Aylık olarak ödenen ücretler, gök aylarına göre tediye edildiği takdirde, işçiler, 33 güneş yılında 34 yıllık ücret ve maaş almış olurlar.

Hâkim ve memurların ücretleri, Beytu'l-Malden arazi haracı ve cizye fasıllarıdan verilir. Çünkü bu kimseler müslümanların işlerini görmekle vazifelidirler. O halde onların maaşlarının, umum müslümanlara ait olan Beytu'l-Malden verilmesi uygundur. Zekat mallarından verilemez.⁴³¹

Bir ücretlinin, ücretini herhangi bir kimseye veya herhangi bir yere hibe ve tasadduk etmesi de caizdir.⁴³²

VIII- MEŞRU OLAN VE OLMAYAN ÜCRETLER

Ücret sözleşmesinin sahih olabilmesi için fıkıh kitaplarında bir takım şartlar bildirilmiştir.⁴³³ Bu şartları şöyle sıralayabiliriz.

- 1- Âkdilerin ehliyetli yani akıllı ve mumeyyiz olması.
- 2- Her iki tarafın rızalarının bulunması.⁴³⁴
- 3- Ücretin ne olduğunun ve ne kadar olduğunun belirlenmesi.
- 4- Üzerinde sözleşme yapılan menfaati belli olması.
- 5- Üzerinde sözleşme yapılan şeyin şer'an ve hakikaten yapılabilir, meşru ve mümkün olması.
- 6- Eğer sözleşme, zamana dayanan bir ücret sözleşmesi ise, müddet tayin edilerek sürenin belirlenmesi.
- 7- Ücret ile tutulan şahıs, işi yapıp teslim edebilecek bir güç ve emeğe sahip olmalıdır. Mesela kaçak olan bir kimsenin ve çalışamayacak kadar hasta ve takatsiz olan birinin ücretle tutulması sahih değildir.
- 8- Menfaatin haram ve vacip olmayıp mübah olması. Mesela adam öldürmek için şahıs, şarap satmak için dükkan icarlanamayacağı gibi, namaz kılmak ve oruç tutmak üzere, işçi tutulamaz.⁴³⁵

⁴³⁰ İbni Kudame, c.5, s.323.

⁴³¹ Ebu Yusuf, s.202.

⁴³² El-Kâsânî, c.4, s.204.

⁴³³ Bkz. El-Merğîni, c.3, s.169; İbnu'l-Humam, c.7, s.152; İbn Nüceym, c.5, s.296; el-Ceziri, c.3, s.101, Seyyid Sabık, c.3, s.181,183.

⁴³⁴ En-Nisa 4/29, EL-Kâsânî, c.4, s.179; Ö.N.Bilmen, c.6, s.168; Seyyid Sabık, c.3, s.181,183.

⁴³⁵ Es-Sarahsi, c.16, s.37; Molla Hüsrev, c.2, s.233; İbnu'l-Humam, c.7, s.179; el-Halebi, s.119; İbn Abidin, c.3, s.406; Seyyid Sabık, c.3, s.181.

İşte ücretler, bu şartlara göre, ya meşru ya da gayr-i meşru olurlar. Bir ücret akdinin ınkıtasına ait olan şartlardan birisi bulunmazsa, o sözleşme batıl olur. Mesela delinin ve mümeyyiz olmayan bir çocuğun icarı ve isticarı batıldır. Çünkü deli ve mümeyyiz olmayana küçük çocuğun ehliyeti bulunmadığından tasarrufu sabit olmaz.⁴³⁶ Bir sözleşme batıl olunca da, menfaati kullanıp faydalanıldığı için, ücret lazım gelmez.⁴³⁷

Yemeğini vermek üzere, belli bir ücretle bir işçi tutmak ve yemini vermek üzere belli bir kira ile hayvan kiralamak caiz değildir. Çünkü işçinin yiyeceği ve hayvanın yemi, meçhul oldukları halde ücrete katılmaktadır. Böylece bütün ücret meçhul hale gelmiş olur.⁴³⁸

Ücretten bahseden ayette,⁴³⁹ işçinin güçlü, kendisine verilen işi yapabilir olmak, böylece işçiye gücünün dışındaki bir işi yüklememek; emin, kendisine güvenilir, ihanet etmesinden korkulmaz olmak gibi sıfatları zikredilmektedir. Ancak bir malın üretilmesinde veya herhangi bir işin yapılmasında sadece kuvvet ve emniyet yeterli değildir. Aynı zamanda zekâ ve bilgiye de ihtiyaç vardır. Zaten bu vasıflar, emniyet sıfatının bünyesinde mevcuttur.⁴⁴⁰

Bu ayette ücretlinin Müslüman ve gayr-i Müslim olması gibi konularda sükût edildiğinden bu mevzûdaki tatbikâtı daha çok hadislerden öğreniyoruz.

Ehl-i İslâmın bulunmadığı yer ve zamanlarda, zaruret anında gayr-i müslimleri ve müşrikleri ücretle tutmak caizdir. Peygamberimiz (s.a.v.) ile Hz. Ebu Bekir (r.a.) Deyl kabilesinden olan bir adamı ve İbn Adiyy kabilesinden olan bir yahudiyi ücretle tutmuşlardı.⁴⁴¹

Bir zimmi, diğer bir zimmiyi şarap taşıtmak veya somuz gütmek üzere, ücretle tutabilir. Yalnız bir Müslümanı bu işleri yaptırmak için ücretle tutamaz.⁴⁴²

Günah olan şeylerden ücret alınmaz. Şarkı türkü öğretmek üzere ücretle adam tutmak caiz değildir. Çünkü bu bir masiyettir.⁴⁴³ Ücretle yaptırılmasının batıl olduğunda ittifak edilen hususlardan birisi de bizzat haram olan şeylerden faydalanmaktadır. Ölülere ağlamak ve şarkı

⁴³⁶ El-Kâsânî, c.5, s.135.

⁴³⁷ İbn Abidin, c.5, s.28; Ö.N.Bilmen, c.6, s.171.

⁴³⁸ Es-Sarahsi, c.16, s.38; el-Kâsânî, c.4, s.193.

⁴³⁹ El-Kasas 28/26-27.

⁴⁴⁰ Et-Taberi, c.20, s.62; er-Râzi, c.24, s.242; Mehmed Vehbi, c.10, s.4091; Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, c.7, s.25.

⁴⁴¹ El-Buhari, c.3, s.116; el-Aynî, c.12, s.82; el-Kâsânî, c.4, s.174; eş-Şevkani, c.5, s.316; Şbilî, İslam Tarihi Asr-ı Saadet, c.1, s.296.

⁴⁴² Bkz. es-Sarahsi, c.16, s.38-39.

⁴⁴³ Es-Sarahsi, c.16, s.41; El-Merğînani, c.3, s.175; İbnu'l-Humam, c.7, s.180; Molla Hüsrev, c.2, s.233; İbn Rüşd, c.2, s.220; el-Halebi, c.119; İbn Abidin, c.5, s.34.

türkü söylemek için ücretle tutulan kadınların ücreti böyledir. Bundan başka kehanette bulunmak, gelecekte haber vermek, oyun ve eğlence üzerine ücret almak yine şeriatın haram saydığı şeylerden ücret almak doğru değildir.⁴⁴⁴ Oyun ve eğlence aletleri yapmak ve kullanılması haram kılınmış olan aletleri imal etmek gibi san'atlardan kaçmak, aynı zulümden kaçmak gibidir. Bir terzinin erkekler için saf ipekten pardösüler dikmesi, bir kuyumcunun altından at eğerleri yapması, erkekler için altın yüzükler yapması günahdır. Bunların karşılığında ücret almak caiz ise de masiyete yardım nedeniyle günahdır.⁴⁴⁵

Peygamberlerin, irşad ve davetlerinden dolayı insanlardan bir ücret istemediklerini ve ücretlerini ancak Allah'dan (c.c.) alacaklarını söyledikleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir.⁴⁴⁶

Kur'ân-ı Kerim, tefsir, fıkıh ve ferâiz ilimlerini öğretmek, ezan okumak, ikamet getirmek ve namaz kıldırarak gibi, dini hizmetlerden ücret alma konusunda ihtilaf edilmiştir. Mütakaddimin Hanefî uleması, bunlardan ücret almanın caiz olmadığı söylerken,⁴⁴⁷ müteahhirîn Hanefî alimleri, bazı zaruretlerden dolayı, ücret almaya cevaz vermişlerdir.⁴⁴⁸ Metakaddimin, bu amellerin vacib bir itaat olduğunu, bir imamın ancak kendisi için namaz kılabilceğini, vacib (farz) olan ve Allah'a (c.c.) yaklaşmak için yapılan bir ibadet için karşılık alınmayacağı ve ücret istemenin, insanları iadet etmekten uzaklaştıracağı illetine dayanarak, ücret almak caiz değildir, hükmüne varmışlardır.⁴⁴⁹ Müteahhirin ise, bu hizmetler için ücretin meşru tanınması halinde, dini işlere önem verilmeyeceği ve dini-ilmî müesseselerin yitirileceği zaruretine dayanarak, ücret almanın caiz ve meşru olduğunu savunmuşlardır. Fetva da bu görüş üzerindedir.⁴⁵⁰

Medine fukahası, İmam Şafî, Ebu'n-Nasr ve Ebu'l-Leys gibi zatlar, bu ücretin tamamen caiz olduğuna kâildirler. Bazıları da bu vazifeleri, zekat amillerinin vazifesine benzeterek, onlar zekattan hisse aldıkları gibi, bunlar da ücret alabilirler, demişlerdir. Bir farz-ı kifayeyi yerine getiren birkimsenin yaptığı bu vazifeden ötürü ücret alması caizdir. İmamlık yapmak

⁴⁴⁴ El-Merğînânî, c.3, s.175; Molla Hüsrev, c.2, s.233; İbn Rüşd, c.2, s.220; el-Kettânî 'Abdu'l-Hayy el-Fâsî, Nizamu'l-Hükümeti'n-Nebeviyye (et-Teratibu'l-İdariyye) Beyrut-Tarihsiz, c.2, s.11.

⁴⁴⁵ Krş. İbn Nüceym, c.8, s.23; yine bkz. Gazzalî, İhya, c.2, s.83.

⁴⁴⁶ El-En'am 6/90; Hud 11/29, 51; eş-Şura 26/127; es-Sebe 34/47; es-Sâd 38/86; et-Taberî, c.7, s.266.

⁴⁴⁷ Bkz. el-Cassas, c.2, s.66; el-Kudûrî, s.72; es-Serahsî, c.16, s.37; el-Kâsânî, c.4, s.191; el-Merğînânî, c.3, s.175; el-Beyzavî, c.2, s.69.

⁴⁴⁸ Bkz. İbnü'l-Humam, c.7, s.179; Molla Hüsrev, c.2, s.233; el-Halebi, s.119; İbn Nüceym, c.8, s.22; İbn Abidin, c.3, s.406; Tecrid-i Sarîh, c.7, s.45,53; Ö.n..Bilmen, c.6, s.137.

⁴⁴⁹ Es-Serahsî, c.16, s.37; el-Kâsânî, c.4, s.191; İbn Rüşd, c.2, s.220.

⁴⁵⁰ İbn Nüceym, c.8, s.22; İbn Abidin, c.5, s.34.

da böyle bir iştir. Çünkü namaz herkese farz olan bir ibadet olan olsa da, birisinin geçip namaz kıldırması ile ücret verilmesi caizdir.⁴⁵¹

Gazali de alimlerin ilmi katiyen bir ücret karşılığında öğretemeyeceklerini savunur.⁴⁵² İslam tarihi, talebelerini hem okutan, hem de onların iâşe ve ibatelerini bizzat kendi servetinden karşılayan âlimlerle doludur.⁴⁵³ Peygamberimiz (s.a.v.) Kur'ân okumak ve öğretmekten alınan ücret hakkında şöyle buyurur: “eğer sen, boynuna ateşten bir toka geçmesini istiyorsan, Kur'ân-ı Kerim'i öğretme ücretini kabul edersin.”⁴⁵⁴

Ölü yıkamak da vacib bir iş olduğu için bundan ücret almak caiz değildir, diyenler vardır.⁴⁵⁵

Yetimlere veli olan kimseler, eğer zengin iseler hiç ücret almazlar; fakir iseler örfе göre, ihtiyaçlarını temin edecek kadar, bir ücret alırlar. Bu hususta “... zengin olan veli ücret almasın, fakir olan ise örfе göre yesin...”⁴⁵⁶ buyurulmaktadır. Bu ayete göre, veli, eğer baba değilse, zengin olduğu zaman, yetimin malından bir şey alıp yemez. Eğer fakir ise, kendisine yetecek kadar veya az bir ücret alır.⁴⁵⁷ Bazıları, fakir olan veli, karz olarak alır, sonra durumu iyileşince, ödünç aldığı meblağı öder, demişlerdir.⁴⁵⁸

Serahsî, bu ayete dayanarak, siyasi velayeti, bu yetim velayetine benzetmiş; devlet başkanlarının ücret alıp alamayacakları hakkında kıyaslama yapmış; zengin olan Devlet başkanı bir ücret alamaz, fakir olan ise, ihtiyacına yetecek kadar, kendisine hazineden maaş bağlanır, demiştir.⁴⁵⁹

Ganimetten hak alma konusunda ordunun başkomutanı, herhangi bir asker mesabesinde değildir. Eğer komutan, atlı ise, atlı olan askerlerin aldığı hisse, yaya ise, yaya olanların aldığı hisse kadar alır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), ganimetten herhangi bir Müslüman aldığı hisseyi almışlardır.⁴⁶⁰

⁴⁵¹ İbnu'l-Arabi, c.2, s.296; Tecerid-i Sarih, c.7, s.45,53; Ö.N.Bilemen, c.6, s.173.

⁴⁵² Gazali, İhya, c.1, s.56.

⁴⁵³ M.Atiyye el-İbrâsî, İslam'da Eğitim ve Öğretim, s.35.

⁴⁵⁴ Ebu Davud, c.3, s.264; İbn Mce, c.2, s.729-730, No:2157, 2158.

⁴⁵⁵ El-Kâsânî, c.4, s.191.

⁴⁵⁶ En-Nisa 4/6.

⁴⁵⁷ İbn Kudame, c.4, s.183.

⁴⁵⁸ Et-Taberi, c.7, s.254, 257; el-Kurtubi, c.5, s.42.

⁴⁵⁹ Es-Sarahsî, c.3, s.19; Krş. Kadi (Hakim), zengin ise ücret almamalı, İbn Abidin, c.5, s.249.

⁴⁶⁰ Es-Sarahsî, c.3, s.19.

Alış verişte başkasına ücretle çalışan kimseye simsar-komiyoncu adı verilir.⁴⁶¹ Komisyoncuların ücret almaları caizdir. Bunların ücretleri parça başına olabileceği gibi, sabahtan akşama kadar bir gün alış verişte çalışmak üzere, ücretle tutulmaları da caizdir. Simsar ücreti meşrudur. İbn Sîrîn, ‘Ata, İbrahim ve Hasan, simsarların ücret almasında bir mahzur görmezler. İbn Abbas, “şu elbiseyi sat, şu veya bu fiyattan fazlası senindir, demekte sakınca yoktur”⁴⁶² der. Peygamberimiz (s.a.v.) “Müslümanlar, anlaştıkları şartlara göre hareket ederler,”⁴⁶³ şeklindeki hadisi bu konuda da geçerlidir, diyebiliriz.

İlim ve san’at öğrenmek için, ücretle hoca tutmak da caiz olup bu bir icâr-i âdemidir. Ancak burada bir müddet tayin edilmezse sözleşme fasid olur. Öğretmen, muayyen saatlerde ders vermek üzere geldiği zaman, öğrenci yerinde olmadığı için, ders vermese de ücret alır. Eğer bir müddet tayin edilmişse, der verirse ücret alır, vermezse almaz.⁴⁶⁴

Bir meslek dalında herhangi bir konuda mütehassıs (hazık-uzman) hale getirmek şartıyla bir sözleşme yapılsa, bu belli olmayıp meçhul bir gaye olduğu için, münazaaya sebebiyet vereceğinden, fasid olur. Böyle bir sözleşme caiz değildir. Çünkü hazık olmak sadece öğretmenin elinde bir şey değildir, öğretmenden ziyade, öğrenciye bağlı olan bir husustur.⁴⁶⁵

Bir kimse, belli bir yerden belli bir yükü getirmek üzere, bir hamalı ücretle tutsa, hamal o yere vardığı zaman o yükü bulamadan geri dönüp boş olarak gelse, kararlaştırılan ücret, gidip gelmeye taksim olunur, yalnız boş gitmeye isabet eden hissenin hamala verilmesi lazım gelir. Çünkü hamalın bu gidişi, müstecir için olmuştur.⁴⁶⁶

Bir yükü belli bir mesafeye kadar kendi sırtında veya hayvanı ile taşımak üzere bir hamal ücretle tutulsa, bu bir ecir-i müşterek olup kendi takdiri olmadan, kırılıp helak olan malı tazmin etmesi gerekir. Bu konuda Ebu Hanife ile iki arkadaşı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasında ihtilaf vardır.⁴⁶⁷

Bir iş gününde geceye kadar çalışmak üzere bir adamı ücretle tutmak caizdir. İş günü, sabah namazından sonra gün batımına kadar devam eder. Sarahsî, Kûfe gibi bazı yerlerdeki

⁴⁶¹ Es-Sarahsî, c.8, s.115; el-Kâsânî, c.4, s.184.

⁴⁶² Es-Sarahsî, c.8, s.115; İbn Kudame, c.5, s.345.

⁴⁶³ El-Buhari, c.3, s.120; Ebu Davud, c.3, s.304, No:3594; Ö.N.Bilmen, c.6, s.103.

⁴⁶⁴ Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, c.7, s.57.

⁴⁶⁵ Es-Sarahsî, c.16, s.41, 53.

⁴⁶⁶ Ö.N.Bilmen, c.6, s.186.

⁴⁶⁷ Es-Sarahsî, c.15, s.107.

Çalışmaların ikindiye kadar sürdüğünü tenkid ederek, örf ve adetlerin nassa aykırı olamayacağını söyler.⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Es-Sarahsî, c.16, s.51.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂR

I- KÂRIN TARİFİ VE MAHİYETİ

1- Fıkıhçılara Göre Kâr

Üretim faktörlerinin aldıkları paylardan birisi de kârdır. Kur'ân-ı Kerim'de "... onların ticareti kâr etmedi..."⁴⁶⁹ buyurularak, kârdan r i b h diye bahsedilmektedir. Ribh, ticarete fayda elde etmek, kazanmak, kâr etmek demektir.⁴⁷⁰ Şu halde kâr, ticaretle ilgili bir hussuttur. Murâbaha alış verişinde fiyatın, sermayenin (maliyetin) ve kâr miktarının belli olması şarttır.⁴⁷¹ Fıkıhta bu alış-veriş; malın, belli olan maliyet fiyatına belli bir kâr ilaveisyle devredilmesi diye tarif edilir.⁴⁷² Buna göre kârı, ilk fiyata ilave edilen fazlalık veya başka bir ifade ile, maliyet fiyatı ile, satış fiyatı arasındaki farktır, diye tarif etmek mümkündür.⁴⁷³

Kişinin, malın kıymetinden fazla olarak kazandığı şeye kâr, denir. Bu, malın kıymetine ilave olan ziyade yani kâr, her zaman ihtiyaç sahipleri tarafından ödenen bir meblağdır. Eğer satıcının ihtiyacı varsa, fiyata göre daha çok mal verir; eğer müşteri ihtiyaç içerisinde ise, fiyata yapılan ilâveyi yani kârı, o vermiş olur.⁴⁷⁴

Kârı, şahsi insiyatifin, şahsi teşebbüsün ve ticari kifayetin bir eseridir, şeklinde anlayanlar da vardır.⁴⁷⁵

2- İktisatçılara Göre Kâr,

Kâr, genel olarak, hasılat, gelir, ya da satış fiyatının bunlaral ilgili maliyetlerden (masraflardan) artan kısmı; herhangi bir ticari muameleden, mesleki faaliyetten, ya da herhangi bir belirli muameleden elde edilen maddi menfaattir. Ekonomide yeni bir teşebbüsün tehlikelerini yüklenmesi sebebiyle üretimden müteşebbisin aldığı paya kâr adı verilir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁹ El-Bakara 2/16.

⁴⁷⁰ Ez-Zamahşeri, Esasu'l-Belağa, s.215; Kamus, c.1, s.877; Krş, Mecelle, 1058. Madde.

⁴⁷¹ Es-Serahsî, c.13, s.87; el-Kâsânî, c.5, s.220-221; İbn Kudâme, c.4, s.136; İbn Abidin, c.4, s.154.

⁴⁷² El-Kudûri, s.54; el-Kâsânî, c.5, s.220; el-Merğınani, c.3, s.42; M.Hüsrev, c.2, s.180; İbnu'l-Humam, c.5, s.252; İbn Nüceym, c.6, s.116

⁴⁷³ Bkz. ve krş, Kuyucak, s.408.

⁴⁷⁴ İbnu'l-Arabi, c.1, s.408.

⁴⁷⁵ Mahmud Ahmed, İslâm İktisadı, s.40.

⁴⁷⁶ Mustafa Aysan, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.1, s.438.

Sosyalistler kârı işçini emeğinin mahsulünden alınmış bir gelir saydıklarından, esas itibariyle işçiye ait olan kârın, müteşebbis ile paylaşılmasını istemezler; kârın bir kısmını değil, hepsinin işçiye mal edilmesini teklif ederler.⁴⁷⁷

Komunist toplumlarda özel mülkiyet hakkı tanınmadığı için, kâr söz konusu değildir.⁴⁷⁸ Karl Marx'a göre kâr ve faiz ücretten çalınmış haksız bir gelirdir.⁴⁷⁹

3- Karşılaştırma

İktisatçılar, kârı, üretimde teşebbüsün-teşebbüs faktörünün bir payı olarak düşünmektedirler. İslam iktisadında ise kâr, yukarıda da söylediğimiz gibi, üretimden değil, ticari bir muameleden doğan bir hak olarak mütâala edilmektedir. Kâr neyin karşılığı olduğu hakkında iktisatçıların verdiği cevap açık değildir. Kârı, kimisi faktörlerin ve belirsizliğin bedeli, kimisi de tekelin bir karşılığı olarak tavsif edilmektedir.⁴⁸⁰

Bir tarafın sermaye, diğer tarafın emek koyduğu mudârebe şeklindeki bir şirkette, emek sahibinin emin olup zararı tamamen sermayenin çektiğine göre,⁴⁸¹ kâr, rizikonun ve meçhullüğün bir karşılığı olsa gerektir.

4- Kar-Zarar Dengesi

Kârın meydana gelmesinde ferdin hiçbir emeği geçmediğini iddia edenler, böylece kârın haksız bir iktisab olduğunu söylemektedirler. Halbuki satıcı, ticari bir muamelede emek ve zekasını kullanmakta ve zamanını harcamaktadır.⁴⁸² Bununla beraber kâra zaruret vardır. Çünkü yapılan zarar, bu kâr ile elde edilen rezerv ile karşılanacak ve böylece çekilen riziko berteraf edilmiş olacaktır.⁴⁸³ Her zarar, bir menfaat karşılığıdır.⁴⁸⁴ Peygamberimizin (s.a.v.) bu konudaki şu hadisi, kâr zarar dengesine ve kârın riziko karşılığı olduğuna delil olabilir: Mevcut olmayan bir malın satılması ve tazmin edilmeyen (zarar ve riziko taşımayan) bir malın kârı helâl değildir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ Koloğlu, c.2, s.185.

⁴⁷⁸ Koloğlu, c.2, s.180.

⁴⁷⁹ Metin Kutal, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.934.

⁴⁸⁰ Samuelson, Paul A., İktisat (Çev: Demir Demirgil), 3. Türkçe Baskısı, İstanbul-1970, s.668-672.

⁴⁸¹ El-Kudûri, s.83; el-Kâsânî, c.6, s.79; el-Merğînâni, c.3, s.42; Molla Hüsrev, c.2, s.316; İbn Abidin, c.4, s.490; Mecelle, 1428. Madde.

⁴⁸² Bkz. Enver İkbâl Kureşi, s.95.

⁴⁸³ Bkz. M.A.Mannan, İslam Ekonomisi, s.288.

⁴⁸⁴ Mecelle, 85, 87, 88. Maddeler.

⁴⁸⁵ Ebu Davud, c.3, s.283; No:3503-3504; et-Tirmizi, c.3, s.535, No:1234; en-Nesâî, c.7, s.288; İbn Mâce, c.2, s.737, No:2187-2189; eş-Şafi'i, c.3, s.70; es-Serahsî, c.14, s.36.

5- Kâr-Faiz Farkı

Kâr faizden başka bir şeydir. Kâr ile faizi aynı kabul edenler: "... alış-veriş, aynen faiz gibidir. Dediler."⁴⁸⁶kârın faizden farklı olduğunu bildirmek için Allah, "Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır,"⁴⁸⁷ Buyurarak cevap verdi.

Bugün hemen hemen bütün sistemlerin kâr ile faizi aynı şekilde mütaala ettikleri görülmektedir. Çünkü kimisi, hem faizi yasaklıyor, kimsi hem kârı hem faizi meşru sayıyor, kimsi de hem kârı hem de faizi yarı meşru kabul ediyorlar. İslam ise bunlardan tamamen ayrılıp kâr meşru, faiz ise gayr-i meşru; kâr helal, faiz ise haramdır, demektedir.⁴⁸⁸ Kâr ile faiz arasında esaslı bir fark, faizin sabit kârın ise mütehavvil, değişken olmasıdır. Faizci, ne kadar faiz alacağını bilir. Kâr ise tüccar için kesin-belli olmayıp onun kârdan emin olabilmesi için çalışmak zorundadır.⁴⁸⁹

6- Kâr ve Ticaret

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, İslam'da kâr, ticarete izafe edilmiş bir husustur.⁴⁹⁰ Satış için pazara gelir, kıymetli deveye Araplar t â c i r derler.⁴⁹¹ Ticaret ise, kâr ve kazanç maksadiyle sermayeyi kullanmaya ve mal üzerinde tasarrufta bulunmaya; diğer bir deyişle malın mal ile mübadelesine denir.⁴⁹² Ticaret, kendisiyle kâr talebi kast edilen ıvazlı sözleşmelere verilen bir isim olduğuna göre,⁴⁹³ alış veriştten maksat, kâr sağlamaktır.⁴⁹⁴ Bu sebeple yalnız ihtiyaç için, faydalanma gayesi ile bir mal satın alındığı zaman buna ticaret adı verilemez; çünkü burada kâr etme kasdı yoktur.⁴⁹⁵ Şu halde her ticaret bir mübadele - alışveriştir; fakat her mübadele ticaret değildir.

⁴⁸⁶ El-Bakara 2/275.

⁴⁸⁷ El-Bakara 2/275.

⁴⁸⁸ Bkz. Sezai Karakoç, İslm Toplumunun Ekonomik Strüktürü, İstanbul-1967, s.47; Mâruf Devalibi, a.g.e., s.20; Muhammed İsmail, a.g.e., s.57.

⁴⁸⁹ Mahmud Ahmed, s.40; Krş. Enver İkbâl Kureşî, s.55; M.A.Mannan, s. 288.

⁴⁹⁰ Bkz. el-Bakara 2/16.

⁴⁹¹ Kâmus, c.2, s.182.

⁴⁹² El-Râğıb, el-Müfredât, s.73; el-Kâsânî, c.4, s.134; c.5, s.133; Enver İkbâl Kureşî, s.55; Yazır, c.1, s.985. dipnot.

⁴⁹³ El-Cessâs, c.2, s.173; el-Kurtûbî, c.5, s.151.

⁴⁹⁴ Es-Serahsî, c.11, s.179.

⁴⁹⁵ Yazır, c.1, s.985, dipnot.

II- KÂRIN DAYANDIĞI DELİLLER

Ticaret-kâr; kitap, sünnet ve icama' ile sabittir.⁴⁹⁶

1- Kitab

Kurân-ı Kerim'de ticareti meşru sayan pek çok ayet vardır.⁴⁹⁷ Hac menasikine mani olmamak şartıyla, hacda, hac yolunda, giderken ve gelirken ticaret yapmakta bile bir mahzur olmadığı beyan edilmiştir.⁴⁹⁸

“Meğer ki, aranızda hemen devredeceğini bir ticaret olsun, o zaman bunu yapmamanızda size bir beis yoktur...”⁴⁹⁹ “Ey iman edenler, mallarınızı, aranızda batıl sebeplerle yemeyin. Ancak birbirinizden hoşnud olarak ticaret yolu ile olmak başka...”⁵⁰⁰ ayetleri ticaretin meşru olduğunu açıkça göstermektedir. Bu son ayete “ticaret ayeti” de denir.

2- Sünnet

Kâr-ticaret; aynı zamanda hadisle sabittir. Peygamberimiz (s.a.v.), “Ey tüccar topluluğu, alış verişe boş söz ve yemin arız olur, bunu sadaka ile berteraf edin,⁵⁰¹ “Alış veriş yaparken kolaylık gösteren kimseye Allah, merhamet eder,⁵⁰² buyurmaktadır. Peygamberimizin (s.a.v.) bundan başka, emin ve dürüst olan Müslüman tüccarları öven sözleri,⁵⁰³ fiyat, kâr ve alış veriş hakkında esaslar getiren birçok hadisleri vardır.⁵⁰⁴ Bu hadisler, ticaretin dolayısıyla kârın meşru olduğunu gösterir.

3- İcmâ'

Alış verişin (ticaret ve kârın) helal, faizin ise haram olduğu hususunda icmâ' vardır.⁵⁰⁵

4- Kâr Aklen de Meşrûdur

Allah ticareti, insanların ihtiyaçlarını temin ve tatmin edebilmeleri için meşru kılmıştır. Çünkü herkesin ihtiyaç duyduğu bir mal, mübah olarak hazır bulunmaz. Malları tahakküm

⁴⁹⁶ El-Bakara 2/198, 275, 282; en-Nisâ 4/29; el-Hacc 22/28; el-Cum'a 62/10-11; Bkz. et-Taberi, c.3, s.103, c.5, s.32, c.28, s.103; el-Kurtubî, c.5, s.151, c.18, s.109; el-Kettânî, c.2, s.7, 8, 12.

⁴⁹⁷ Bkz. el-Bakara 2/198; el-Hacc 22/28; Ebu Davud, c.1, s.141, No:1731-1735; er-Râzi, c.5, s.171; el-Cessâs, c.3, s.233; İbnu'l-'Arabi, c.1, s.135; Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, c.2, s.209.

⁴⁹⁸ İbnu'l-Humam, c.5, s.73; Seyyid Sabık, c.3, s.46; Ö.N.Bilmen, c.6, s.17; Tecrid-i Sarih, c.6, s.338.

⁴⁹⁹ El-Bakara 2/282.

⁵⁰⁰ En-Nisa 4/29.

⁵⁰¹ Ebu Davud, c.3, s.242, No:3326; İbn Mâce, c.2, s.725, No:2145.

⁵⁰² El-Buhari, c.3, s.75; İbn Mâce, c.2, s.724, No:2202, 2203; Tecrid-i Sarih, c.6, s.372, 968.

⁵⁰³ Bkz. et-Tirimizi, c.3, s.515, No:1209; İbn Mâce, c.2, s.724, No:2139.

⁵⁰⁴ Bkz. el-Buhari, c.3, s.76, 84, 90, 91, 94; Müslim, c.5, s.7-62, No:1511-1550; Ebu Davud, c.3, s.245, 274, No:3335-3459; et-Tirimizi, c.3, s.587, No:1292; en-Nesâi, c.7, s.258; İbn Mâce, c.2, s.735.

⁵⁰⁵ İbnu'l-Humam, c.5, s.73; es-Dımeşkî, c.1, s.178; eş-Şa'rânî, c.2, s.60.

yolu ile almak ise fesâda-bozgunculuk ve anarşiye sebep olur.⁵⁰⁶ “Halbuki Allah, fesadı sevmez.”⁵⁰⁷

Alış veriş, kâr etmek gayesiyle yapıldığından, kârlı alış-verişler meşru kılınmış ve kâra izin verilmiştir. Çünkü toplumun nihtiyacı olan ticaret, bir sanat gibi olup terk edildiği zaman hayat durur. Bu da insanların helâkına sebep olur. İşte bu yüzden ticaret yapanlar, toplumda bir farz-ı kifayeyi yerine getirmiş olurlar.⁵⁰⁸

İbn ‘Abidin de bu konuda şunları söyler: Allah (c.c.), âlemi, eksiksiz, kusursuz; tam ve kâmil olarak yaratmıştır. Bu âlemin nizamı ve hayatın devamı ise ancak alış-veriş sayesinde mümkün hale gelir. İnsanlar bütün ihtiyaçlarını alış-veriş yapmadan karşılayamazlar. Hayatlarını ancak ticaret sayesinde devam ettirebilirler. Meselâ çiftçinin, giyecek ve mesken ihtiyacı bir tarara, sadece mesleğe olan ziraatçiliğinde bile binlerce kişinin ortak emeği vardır. Eğer alış-veriş zor kullanacak, isteyecek; yine de olmazsa, mal sahibini öldürecekti. Böylece bu davranış yüzünden nizâm-ı âlemin bekası ilkesi ortadan kalkmış olacaktı.⁵⁰⁹

III- KÂR VE MURÂBAHA ALIŞ VERİŞİ

İslam ekonomisinde kâr nazariyesini iyi tespit edebilmek için, kârlı ve kârsız satış konularını araştırmak, dolayısıyla alış verişin bölümlerini belirlemek gerekir. Bu sebeple de ne kadar kâr yapıldığı, maliyet fiyatına yüzde kaç kâr ilâve edildiği, bilinmesi ve müşteriye açıkça söylenmesi lâzım gelen alış veriş çeşidi yani Fıkıhta alış verişin taksimatını yapan sayfanın Murâbaha paragrafını okuyalım ve bu konuda bizim açımızdan bulduklarımızı kaydedelim.

Alış veriş sözleşmesi bir olay olarak kedisî, alış veriş konu olanı, mal ve bedel açısından kısımlara ayrılır. Alış verişler mâna ve mefhum bakımından nâfiz, mevkuף, fasid ve batıl kısımlarına; satılan mal bakımından mukâyaza, sarf, selem ve bey’i mutlak kısımlarına; bedel-fiyat bakımından da müsâveme, murâbaha, tevliye ve vadîa kısımlarına ayrılır.⁵¹⁰

Burada kâr ile alakası olan kısım, alış veriş konu olan mala ödenen bedele göre yapılan taksimdir. Çünkü bir mal, ya maliyetine belli bir kâr ilâvesi ile satılır, ya maliyeti kesin-belli

⁵⁰⁶ Es-Sarahsî, c.12, s.108; Krş. İbn ‘Abidin, c.4, s.6.

⁵⁰⁷ El-Bakara 2/205.

⁵⁰⁸ Es-Sarahsî, c.12, s.108; Gazali, İhyâ, c.2, s.83; el-Kettânî, c.2, s.11.

⁵⁰⁹ İbn ‘Abidin, c.4, s.6; Krş. Seyyid Sâbık, c.3, s.47; Ö.N.Bilmen, c.6, s.17; Tecrid-i Sarih, c.6, s.337.

⁵¹⁰ İbnü’l-Humam, c.5, s.73; Molla Hüsrev, c.2, s.142; İbn ‘Abidin, c.4, s.3; eş-Şevkânî, c.5, s.160; el-Cezîrî, c.2, s.148; Ö.N.Bilmen, c.6, s.119.

olmadığı için, pazarlık yapılarak satılır, ya maliyet fiyatına satılır veya maliyet fiyatından daha aşağı satılır.⁵¹¹

Mürâbaha, maliyet fiyatına belli bir kâr ilâvesi ile yapılan alış veriştir.⁵¹² Müsâveme, maliyet fiyatı söylenmeksizin, kârlı veya kârsız olarak yapılan bir alış veriştir.⁵¹³ Tevliye, hiç kâr ve zarar etmeden; maliyet fiyatı üzerinden yapılan alış veriştir.⁵¹⁴ Vedfa ise zarar ederek; maliyet fiyatından daha düşük bir fiyatla yapılan bir alış veriştir.⁵¹⁵

Murâbaha ve tevliyenin (kârlı ve kârsız alış verişlerin) meşrûiyeti hakkında Peygamberimiz (s.a.v.) ile Hz. Ebu Bekir (r.a.) arasında geçen bir olay delil gösterilir. Hicret esnasında Hz. Ebu Bekir (r.a.), iki tane deve alır. Peygamberimiz (s.a.v.), onlardan birisini bana tevliye ile sat, der. Hz. Ebu Bekir (r.a.), hiçbir şey vermeden senn olsun, dediği zaman Peygamberimiz (s.a.v.), hiçbir şey vermeden olmaz deyip kabul etmez.⁵¹⁶

Murâbahanın caiz olduğu hakkında icmâ' vardır. Yalnız bu kârlı alış verişte caiz olan kâr hakkında ihtilaf edilmiştir.⁵¹⁷ Mutlak bir alış veriş sözleşmesinin sahih olabilmesi için fiyatın bilinmesi şarttır. Kâr da fiyatın bir parçası olduğuna göre, onun da belli olması lazımdır.⁵¹⁸ Bu sebeple murâbaha sözleşmesinde sermayenin, maliyet fiyatının ve kâr miktarının belli olması ve müşteriye söylenmesi şarttır.⁵¹⁹

Veresiye olarak alınan bir malın veresiye alındığı bildirilmedikçe, murâbaha yolu ile satılamaz. Çünkü murâbaha alış verişi, her türlü şüphe, töhmet ve yalanı ortadan kaldıran itimat ve emniyete dayanan bir alış veriştir.⁵²⁰ Bu tür alış verişte müşteri, satıcının bir hiyanetine muttali olunca, muhayyerlik hakkına sahip olur; dilerse malı bütün bedeliyle satın alır, isterse geri verebilir.⁵²¹

⁵¹¹ Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanife, (Çev: Osman Keskioglu), Ankara-1962, s.338-339.

⁵¹² El-Kudûrî, s.54; el-Kâsânî, c.5, s.220; el-Merğînâni, c.3, s.42; Mola Hüsrev, c.2, s.180; İbnu'l-Humam, c.5, s.252; İbn Rüşd, c.2, s.213-215; İbn Nüceym, c.6, s.116; İbn' Abidin, c.4, s.3; Seyyid Sâbık, c.3, s.88.

⁵¹³ İbn 'Abidin, c.4, s.3; Ö.N.Bilmen, c.6, s.119.

⁵¹⁴ El-Kudûrî, s.54; el-Merğînâni, c.3, s.42; İbnu'l-Humam, c.5, s.252; ; Mola Hüsrev, c.2, s.180; İbn Nüceym, c.6, s.116; İbn 'Abidin, c.4, s.3; Seyyid Sâbık, c.3, s.88.

⁵¹⁵ Mola Hüsrev, c.2, s.180; İbn 'Abidin, c.4, s.3; Seyyid Sâbık, c.3, s.88.

⁵¹⁶ Es-Serahsî, c.13, s.83; İbnu'l-Humam, c.5, s.253.

⁵¹⁷ Et-Taberi, İhtilafu'l-Fukaha, s.51; İbn Rüşd, c.2, s.213-215.

⁵¹⁸ El-Kâsânî, c.5, s.221; es-Serahsî, c.13, s.87; İbn Kudâme, c.4, s.136.

⁵¹⁹ Es-Serahsî, c.13, s.87; ⁵¹⁹ el-Kâsânî, c.5, s.220; ; İbn Kudâme, c.4, s.136; Seyyid Sâbık, c.3, s.88.

⁵²⁰ Es-Serahsî, c.13, s.78; Krş. İbnu'l-Humam, c.5, s.261.

⁵²¹ El-Kudûrî, s.55; es-Serahsî, c.13, s.86; el-Merğînâni, c.3, s.42; İbnu'l-Humam, c.5, s.256; ; Ö.N.Bilmen, c.6, s.120.

IV- KÂR İLE İLGİLİ OLAN HUSUSLAR

Kârın; rıza, yemin, neceş (müşteri kızıştırmak), bahs (malın değerinin düşürülmesi) ve tazmîn (tekeffül ve riziko) gibi hususlarla yakından alakası vardır. Şimi bunları sırası ile açıklayalım.

1- Rızâ

Kur’ân-ı Kerim’de ticaretten bahseden “Ey iman edenler, birbirinizin mallarınızı haram sebeplerle yemeyin, meğer ki (o mallar) sizden karşılıklı bir rızadan (doğan) bir ticaret (malı) ola...”⁵²² ayetinde malların ancak karşılıklı rıza ile devredileceği söylenmektedir. Yani alıcı ile satıcının her biri, kendi eline geçen ile razı olur.⁵²³ Ayette geçen t e r â z ı n kelimesi mufâale babından gelir. Çünkü ticaret, iki taraf arasında cereyan eden bir husustur. Bu sebeple alıcı ile satıcıdan hr ikisinin de fiyata muvafakat edip rıza göstermiş olması şarttır.⁵²⁴ Eğer baskı yaparak ve icbar edilerek, rıza hali ortadan kalkarsa, cayma hakkı doğar,⁵²⁵ ve bu muamele, meşru bir alış veriş olmaktan çıkıp gasp haline dönüşmüş olur.⁵²⁶ Zaten mükrehin (zor ve baskı ile alış veriş yapan kimsenin) alış verişi fasiddir.⁵²⁷ İbn ‘Abidin, alış verişte hezl (şaka) konusunu açıklarken, rıza hali bulunmadığı için, şaka ile yapılan sözleşmenin de mün’akid olmayıp fâsid olduğunu söyler.⁵²⁸

Rıza gönülde meydana gelen bir hoşnutluktur.⁵²⁹ Hz. Enes (r.a.) den rivayet edilen bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.), “Müslüman kişinin malı ancak kendisinin gönül hoşnutluğu ile helal olur,”⁵³⁰ buyurmaktadır.

Cumhûr-u Fukahâ, satıcının, malını satarken serbest olmasını şart koşar. Alıcı ile satıcıya baskı yapılırsa, alış veriş sözleşmesi geçersiz olur.⁵³¹ Peygamberimiz (s.a.v.), “Allah, ümmetinden hata, nisyan zor ve baskı ile yaptırılan şeyi kaldırdı.”⁵³² buyurur. Yine “Alış

⁵²² En-Nisa 4/29.

⁵²³ El-Aynî, c.11, s.161; Krş. İbn ‘Abidin, c.4, s.7.

⁵²⁴ Bkz. es-Sarahsî, c.13, s.19; c.24, s.164; el-Kâsânî, c.4, s.7; Krş. El-Kurtubî, c.5, s.153.

⁵²⁵ El-Kâsânî, c.5, s.220.

⁵²⁶ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.129; İbn Nüceym, c.5, s.278.

⁵²⁷ İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn ‘Abidin, c.4, s.7, 245; Ö.N.Bilmen, c.6, s.88.

⁵²⁸ İbn ‘Abidin, c.4, s.7, 245.

⁵²⁹ Et-Taberi, İhtilafu’l-Fukaha, s.146.

⁵³⁰ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c.5, s.73; Aclûnî, Keşfu’l-Hafa adlı eserinde (c.2, s.370, Hadis No:3101), Deylemî’nin Hz.Enes’den rivayet ettiğini yazar. Ayrıca bkz. el-Kâsânî, c.5, s.129; İbn Kudâme, c.5, s.177.

⁵³¹ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.176; İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn ‘Abidin, c.4, s.4, 7, 245; Seyyid Sâbik, c.3, s.74; Ö.N. Bilmen, c.6, s.88.

⁵³² İbn Mâce, c.1, s.659, No:2043.

veriş, ancak rıza ile olur.”⁵³³ buyurarak, rızanın alış verişin şartlarından birisi olduğuna işaret eder.

Tâvus b. Keysan el-Yemânî,⁵³⁴ rıza ile mal alıp satan kimse hakkında, kazanç ve kârının kendisinin olacağını, söyler.⁵³⁵ Rıza, kâr miktarı ile de ilgilidir. Çünkü insan, bazen düşük bir fiyatla satın almaya razı olduğu halde, yüksek bir fiyatla, aşırı bir kârla almaya rıza göstermeyebilir.⁵³⁶

Böylece alış verişlerde rızanın mevcudiyetine itibar olunduğundan, rıza da bilgiye dayandığı için, aşırı bir kârla aldığı bildikten sonra yine de rıza gösterirse, o zaman bunda bir beis yoktur.⁵³⁷

2- Yemin Etmek

Alış veriş yaparken müşteriye tesir altında bırakmak ve karlarında etkili olmak için yemin etmek, Peygambere (s.a.v.) salavat getirip dua etmek mekruhtur.⁵³⁸ Peygamberimiz (s.a.v.) “Yemin, malın medar-ı revacıdır. (zannolunur) Hakikatte malın ve kazancının mahv sebebidir.”⁵³⁹ “Sizleri alış verişte çok yemin etmekten sakındırırım. Çünkü yemin etmek mala revaç sağlar, sonra da mahveder.”⁵⁴⁰ buyurmuştur. Buradaki yeminin, yalan yere, kandırmak için yemin etmek olduğunu açıklayanlar bulunduğu gibi, bu, umum ifade eden bir yemin olup doğru ve yalan her türlü yemini içerisine alır diyenler de vardır.⁵⁴¹

Böylece peygamberimiz (s.a.v.), malı değerli ve güzel göstermek için, rağbet ve teşvik olsun diye, yemin etmeyi yasaklamış oluyor.⁵⁴² Tüccarlar, mallarına karşı rağbet uyandırmak için, çok konuşup lağviyyat yaparlar, ölçüp tartmadan yemin ederler. İşte bu sebeple çok

⁵³³ İbn Mâce, c.2, s.737, No:2185.

⁵³⁴ Bu zatın ismi Buhari’de yalnız Tâvus diye geçmektedir. İlk defa zikredildiği yer olan Kadının Hayız ve Görme Babında (c.1, s.90) da yine Tâvuz diye geçer. ‘Aynî (c.3, s.313), bu hadisin açıklanmasında Buhari’nin sadece Tâvuz diye zikredildiği zatın, Tâvus b. Keysân el-Yemânî olduğunu söylüyor.

⁵³⁵ El-Buhari, c.3, s.85.

⁵³⁶ El-Kâsâqî, c.5, s.156.

⁵³⁷ İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye, et-Turuku’l-Hikemiyye, s.309.

⁵³⁸ El-Kurtubî, c.5, s.156.

⁵³⁹ El-Buhari, c.3, s.78; Müslim, c.5, s.138, No:131-132; Ebu Davud, c.3, s.245, No:33335; et-Trimizi, c.3, s.516, No:1211; en-Nesâî, c.7, s.245; İbn Mâce, c.2, s.744, No:2207-2209; İmam malik, el-Muvatta, c.4, s.315; Tecrid-i Sarih, c.6, s.385.

⁵⁴⁰ Müslim, c.5, s.138, No:132.

⁵⁴¹ El-‘Aynî, c.11, s.205; Aclûnî, Keşfu’l-Hafa, c.1, s.365.

⁵⁴² Seyyid Sâbık, c.3, s.85.

sadaka vermeleri mendup olur.⁵⁴³ Gayr-i meşru yoldan elde edilen kârlar, tasadduk edilmelidir.⁵⁴⁴

3- Müşteri Kızıştırmak

Peygamberimiz (s.a.v.), neceşten (müşteir kızıştırmaktan) nehyetmiştir.⁵⁴⁵ Neceş, malı kendisi satın almak istemediği halde, başkalarını teşvik için, alıcı gibi gözüküp de malın fiyatını artırmaktır.⁵⁴⁶ Fazla fiyat vermek suretiyel, müşteri kızıştırarak, fiyatların artmasına ve pahalılığa sebep olan bu tür davranışı bazıları tahrimen mekruh saymışlardır.⁵⁴⁷ İbnu'l-Humam da bu tür alış verişi, helal değildir diye tavsif etmiştir.⁵⁴⁸

Ancak müzâyede adı verilen, açık artırma şeklinde yapılan alışverişler, müşteri kızıştırarak yapılan alışverişten farklı olup ona benzemediği için caizdir. Neceşte fiyat belli olmuş ve taraflar bir fiyat üzerinde ittifak edip karara varmışlarken, yüksek fiyatla alıcı gözükme vardır. Müzâyede ise fiyat karar kılmadan açık artırmaya devam edilir. Bu konuda peygamberimizin (s.a.v.) bir kilim ve kadehi müzâyede ile sattığı sabittir.⁵⁴⁹

4- Malın Değerini Düşürmek

Kâr ile ilgili olan bir başka durum da malın değerini düşürmektir. Kur'ân-ı keirm'de "İnsanların mallarının değerlerini düşürmeyin"⁵⁵⁰ buyrulmaktadır. B a h s, kusurlu kılmak, eksik ve noksan yapmak, küçümsemek veya hile yaparak malın kıymetini düşürmek manâlarına gelir.⁵⁵¹ "Halkın eşyalarını değerinden düşürmeyin."⁵⁵² "Nasıl mallarının narhını aşağıya indimeyin"⁵⁵³ diye tercüme edilen bu ayete müfessirler, birkaç mâna vermişlerdir. İnsanlara hak etmiş oldukları bir şeyi noksan yapmayın.⁵⁵⁴ İnsanların mallarına zulmetmeyin⁵⁵⁵ vb. İbn 'Arabi, bu ayetten, ölçü vetartıya dayanıp hakka uygun olan ticaretin

⁵⁴³ Es-Serahsî, c.15, s.115.

⁵⁴⁴ El-Cessas, c.2, s.173.

⁵⁴⁵ Bkz. el-Buhari, c.3, s.91; İbn mâce, c.2, s.734, No:2173-2174; Tecrid-i Sarih, c.6, s.457; İmam Şafi'i, el-Umm c.3, s.91.

⁵⁴⁶ El-Kâsânî, c.5, s.233; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbn Kudâme, c.4, s.160; İbn Teymiyye, el-Hısbe, s.11; İbnu'l-Humam, c.5, s.239; Molla Husrev, c.2, s.177; İbn Nüceym, c.6, s.107; eş-Şevkânî, c.5, s.187; İbn 'Abidin, c.4, s.132; Seyyid Sâbık, c.3, s.119.

⁵⁴⁷ Muhammed b.' Abdurrahman ed-Dîmeşkî, c.2, s.2.

⁵⁴⁸ İbnu'l-Humam, c.5, s.240.

⁵⁴⁹ El-Kâsânî, c.5, s.232; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbnu'l-Humam, c.5, s.241; Molla Husrev, c.2, s.177; İbn Nüceym, c.6, s.107; İbn 'Abidin, c.4, s.132; Tecrid-i Sarih, c.6, s.459.

⁵⁵⁰ El-Araf 7/85; Hûd 11/85; eş-Şuara 26/183.

⁵⁵¹ Kâmus, c.2, s.877, Krş. İbnu'l-'Arabi, c.2, s.788; el-Kurtubî, c.7, s.248.

⁵⁵² Bkz. Yazır, a.g.e. c.5, s.3640.

⁵⁵³ Mehmed Vehbi, Hulâsatu'l-Beyan, c.10, s.3945.

⁵⁵⁴ El-Kurtubî, c.9, s.86.

⁵⁵⁵ Et-Taberi, c.12, s.99-100.

serbest olduğunu anlayarak hile ile, ölçü ve tartılarda eksik veya fazla yapmaktan bahseder.⁵⁵⁶ Kur'ân-ı Kerim'de bu ayet, aynı ifadelerin tekrarı ile, üç yerde zikredilmektedir.⁵⁵⁷ Malların değerini düşürmeyin diye nehyedildikten sonra, yeryüzünde karışıklık, ifsâd ve bozgunculuk çıkarmaktan da nehyedilmektedir. Her halde bu iki olay arasında sebep-sonuç bağıntısının var olduğunu düşünmek mümkündür.

5- Kârın Tazmîn ve Tekeffül Edilmesi

Kâr ile ilgili olan hususlardan birisi de kârların tekeffül edilmiş olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.v.) mevcut olmayan bir malın satılmasının, tazmin ve tekeffül edilmeyen bir malın kârının helal olmadığını bildirmiştir.⁵⁵⁸

Buradaki tazmin ve tekeffül edilmeyen kârdan maksad, kâr-zarar dengesi olmayan yani riziko taşımayan bir kâr olsa gerektir. Serahsî⁵⁵⁹ bunu bir misalle şöyle açıklamaktadır. Bir kimse 1000 liraya bir ev kiralsın, o eve hiçbir ilave ve hiçbir masraf yapmadan, bir arkadaşına veya başka birisine 1200 liraya kiraya verse, işte bu 200 lira tazmin edilmeyen bir kârdır.⁵⁶⁰

“Bir şeyin nef'i zamânı mukabelesindedir.”⁵⁶¹ “Ribha istihkak ba'zan mal ya amel ile olduğu gibi ba'zen dahi 85. Madde hükmünce zâman ile olur.”⁵⁶² “Sâlif-üz zikir umûr-u selâseden ya'ni mal ve amel ve zamândan birisi bulunmazsa ribha istihkak yoktur.”⁵⁶³ Mesela bir kimse diğerine sen malınla ticaret et de ribhi beynimizde müşterek olsun dese şirketi icab eylemez ve bu surette hâzıl olan ribihden hisse alamaz.⁵⁶⁴

Bir hayvanı, bir evi veya buna benzer başka bir şeyi karaladıktan sonra, o şeyi daha yüksek bir kira ile bir başkasına devretmenin caiz olup olmadığı hakkında mezhepler arasında ihtilaf edilmiştir. İmam Mâlik, İmam Şafi'i ve bir cemaat, bunu da alış verişe benzeterek cevaz vermişlerdir. Ebu Hanife ile arkadaşları ise, bu tazmin edilmeyen kâr helal

⁵⁵⁶ İbnu'l-'Arabi, c.2, s.778, 788.

⁵⁵⁷ Bkz. el-'Araf 7/85; Hûd 11/85; eş-Şuara 26/183.

⁵⁵⁸ Ebu Davud, c.3, s.283, No:3503; et-Tirmizi, c.3, s.535, No:1234; en-Nesâî, c.7, s.288; İbn Mâce, c.2, s.737, No:2187; İmam Şafi'i, el-Umm, c.3, s.70; es-Sarahsî, c.14, s.36.

⁵⁵⁹ Es-Serahsî, c.15, s.130-131; Krş. El-Kâsânî, c.4, s.206; İbnu'l-Humam, c.5, s.215, 265.

⁵⁶⁰ El-Kâsânî, c.4, s.206; eş-Şevkanî, c.5, s.203.

⁵⁶¹ Mecelle, 85. Madde.

⁵⁶² Mecelle, 1347. Madde.

⁵⁶³ Mecelle, 1348. Madde.

⁵⁶⁴ Mecelle, 1348. Maddenin açıklaması.

değildir esasına dayanarak, caiz değildir demişler ve men etmişlerdir. Çünü kirada olan bir malın amortisman masrafları mal sahibine aittir.⁵⁶⁵

Ahad haberlerle kat'i haramlı sabit olamayacağından,⁵⁶⁶ yukarıdan beri saydığımız kâr ile alakalı olan bu çeşit alış verişlerin, kaynaklarda mekruh-tahrimen mekruh oldukları yazılmaktadır.⁵⁶⁷

V- KÂR VE DEVLETİN FİYATLARA MÜDAHALESİ

1- Fiyat Koyma Hakkındaki Deliller

Devletin fiyatlara müdahalesi hakkında eskiden beri lehte ve aleyhte olmak üzere belli başlı iki ana görüş vardır. Devlet, fiyatlara üreticiler veya tüketiciler, alıcılar veya satıcılar lehine müdahale eder. Bu sebeple asgari fiyat, azami fiyat, narh sistemi, vesika usulu... gibi yollar uygulanır.⁵⁶⁸ Bugün genellikle, hemen hemen bütün dünya ülkelerindeki tatbikat bu merkezdedir.

Daha önce söylediğimiz gibi, İslam'da ticaretin esası, alıcı ile satıcıdan her iki tarafın kâr ve fiyata rıza göstermiş olmalarıdır. Ticaretten bahseden Nisa Suresinin 29. ayetinde, alış veriş serbest bir irade ile yapılacağına işaret vardır, diyebiliriz.

Fiyatlara müdahale edilip edilmemesi hakkında Kur'ân'da açık sarih bir ayet yoktur. "İnsanların mallarının değerini düşürmeyin..."⁵⁶⁹ ayetinde müdahale edilmemesine işaret bulunduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷⁰

Fiyat koyma hakkında Peygamber (s.a.v.) in meşhur bir hadisi vardır. Bu husustaki tartışmalar, hep bu hadis etrafında dönüp doşmaktadır. Rasulüllah zamanında fiyatlar yükseldi. İnsanlar, "ya Rasülellah dediler, fiyatlar yükseldi, bize narh koyup fiyat tayin et." Peygamber (s.a.v.), buyurdu ki: "Fiyat koyan, kıtlık ve bolluk yapan ve rızık veren Allah'tır. Allah'a yemin ederim ki, ben size kendiliğimden ne bir şey verebilirim ve ne de men edebilirim. Ben ancak bir hazinedârım, işleri emrolduğum gibi yaparım. Veren ise Allah'tır.

⁵⁶⁵ İbn Rüşd, c.2, s.228-229.

⁵⁶⁶ İbn 'Abidin, c.4, s.163.

⁵⁶⁷ Bkz. İbnü'l-Humam, c.5, s.240; Muhammed b. 'Abdurrahman ed-Dimeşki, c.2, s.2; İbn 'Abidin, c.4, s.163.

⁵⁶⁸ Kuyucak, s.254; Koloğlu, c.1, s.329, 330; Feridun Ergin İktisat, s.511.

⁵⁶⁹ El-'Araf 7/85; Hüd 11/85; eş-Şuara 26/183.

⁵⁷⁰ Mehmed Vehbi, Hulasatu'l-Beyan, c.10, s.3945.

Ben, mal, can ve kan hakkında hiç kimsenin hakkını üzerime geçirmeden Allah'a kavuşmak istiyorum.”⁵⁷¹

Hadisin aslında geçen t e s 'î r: fiyat koymak kelimesi şöyle açıklanmaktadır. Tes'ir, satılmak üstene bir mal için, satıcıya zulüm olmayacak, alıcıya da haksızlık etmeyecek bir şekilde tahditli bir fiyat koymaktır.⁵⁷² Tes'ir, sultanın, vekillerinin veya Müslümanların işlerini yüklenen her bir kimsenin, çarşı halkına, mallarını ancak şu fiyattan satacaksınız diye emir vermesidir. Artık bu satıcılar, her hangi bir ihtiyaçtan dolayı, bu fiyattan ne aşağı ve ne de yukarı satabilirler.⁵⁷³

Ömer b. 'Abdulaziz devrinde de bir ara fiyatlar yükseldi. Halk kendisine müracat edip ucuzluk varken, niçin pahalılık olduğunu sorunca şöyle cevap verdi. Zimmilere taşıyamayacakları mali külfetleri yüklediler. Onlar da para etsin etmesin, ellerindeki bütün malları satıp bu vergi borçlarını ödemeye çalıştılar. Böylece arz fazlalığından dolayı, sun'i bir ucuzluk oldu. Ben ise herkese gücü kadar bir vergi yüklüyorum. Artık herkes malını istediği gibi satar, dedi. Kendisinden fiyatları tahdidi etmesi istendi. Bu konuda bize ait bir şey yoktur; fiyat işi Allah'a (c.c.) aittir, diye cevap verdi.⁵⁷⁴

Hz. Ömer (r.a.), Musalla Çarşısında Hâtib b. Ebî Belte'a'nın yanına gider. Hâtib, öünde iki çuval, kuru üzüm satar. Hz. Ömer (r.a.) üzümlerin fiyatını sorar. Hâtib, iki ölçeği bir dirhemdir, der. Hâtib'in piyasa fiyatından daha aşağı sattığını gören Hz. Ömer, Taif'den develerle kuru üzüm gelmekte olduğunu haber aldım, onlar geldiklerinde, senin fiyatına itibar edip sana uyacaklar. Bu sebeple ya fiyatını yükseltip normal fiyatla satarsın, ya da üzümünü evine götürüp istediğin gibi satarsın, dedi.⁵⁷⁵

Bu konuda Sa'id ve şafi'i'den bir rivayet vardır. Hz. Ömer (r.a.) döndüğü zaman nefis muhasebesi yaptı. Sonra Hâtib'in evine gidip dedi ki, benim söylediğim ne bir emir ve ne de bir ruhsattır. Sadece bölge halkı için hayır murad ettiğim bir husustur. Bu yüzden istediğin yere git ve malın dilediğin gibi sat.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Ebu Yusuf, s.53; Ebu Davud, c.3, s.272, No:3450-3451; et-Tirmizî, c.3, s.605, No:1314; İbn Mâce, c.2, s.741, No:2200-2201.

⁵⁷² Seyyid Sâbık, c.3, s.104.

⁵⁷³ Eş-Şevkâni, c.5, s.248.

⁵⁷⁴ Ebu Yusuf, s.142.

⁵⁷⁵ İmam Mâlik, el-Muvata, c.4, s.253; İbn Kudâme, c.4,s.164.

⁵⁷⁶ İbn Kudâme, c.4, s.164.

Narh koyup fiyat tayin etmenin caiz olan ve olmayan tarafları bulunduğunu söyleyenler vardır.⁵⁷⁷ Şimdi bunların delillerini sırası ile gördükten sonra Hanefilerin görüşünü ve narhın zararlarını gözden geçirmeye çalışalım.

2- Fiyat Koymanın Caiz Olmayan Tarafı

Fiyatı tayin ve tespit etmek satıcın hakkıdır; malın fiyatını takdir etmek mal sahibine ait bir işittir.⁵⁷⁸ Hz. Enes (r.a.) rivayet ediyor ki, Peygamberimiz (s.a.v.), “Ey Neccâr Oğulları, dedi. Duvarınızın fiyatını bana söyleyin.”⁵⁷⁹ Peygamber (s.a.v.), mescid yapmak için Beni Neccâr’ın yerinden satın almak isteyip fiyat sordu. Buna göre, ticaret malının fiyatını takdir etmeye, sahibinin daha çok haklı olduğu anlaşılır.⁵⁸⁰

Kâsânî, ticaret âyetini,⁵⁸¹ yukarıda zikrettiğimiz tes’ir hadisini ve Peygamberimizin “Müslüman kişinin malı ancak kendisinin gönül hoşnutluğu ile helal olur”⁵⁸² hadisini delil getirerek, fiyat konamaz demektedir.⁵⁸³ Yine tes’ir hadisine dayanarak alimler, zulüm haram olduğunu istidlâl ederler. Sahâbiler (r.a.), Peygamberden (s.a.v.), fiyat koymasını istedikleri halde peygamber, koymamıştır. Eğer fiyat tayin etmek caiz olsaydı, peygamber (s.a.v.), bunu onlar için yapardı. Halbuki Peygamber, fiyat koymayı zulümle tavsif etmiştir. insanlar malî tasarruflarında hürdür. Fiyat koymak, alış verişe cebretmek, onlar için birer hacr teşkil eder.⁵⁸⁴

Ebu Hanife ve Şafi’i’ye göre fiyat koymanın haram olduğu söylenmektedir.⁵⁸⁵ Şafîiler, devletin fiyat koymaya hakkı yoktur; insanlar mallarını diledikleri gibi satarlar, derler.⁵⁸⁶ Mâlikiler ise pahalılık zamanında yüksek fiyatla satan bir tüccarın, çarşıdan men edilmesini savunurlar. Piyasa fiyatından daha düşük ve daha ucuz satan kimse hakkında da mezheplerin çeşitli görüşleri vardır. Şafîiler ve Ahmet İbn Hanbel’in arkadaşları, Ebu Hafs el-Akberî, Kâsî Ebu Ya’lâ Şerif Ebu Ca’fer, Ebu el-Hattâb, İbn ‘Akîl ve diğerleri böyle bir satışın fiyat koymayı men ettiler. Mâlik ise, yukarıda söylediğimiz Hz. Ömer (r.a.) ile Hâtib b. Ebi Beltâ

⁵⁷⁷ İbn Teymiyye, el-Hısbe, s.12; İbnü’l-Kayyim, et-Turuku’l-Hikemiyye, s.285.

⁵⁷⁸ Bkz. el-Buhari, c.3, s.83.

⁵⁷⁹ el-Buhari, c.3, s.83.

⁵⁸⁰ El-‘Aynî, c.11, s.225; Krş. Ö.N.Bilmen, c.6, s.125.

⁵⁸¹ En-Nisa 4/29.

⁵⁸² Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, c.5, s.73; Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, c.2, s.370; Krş. El-Kâsânî, c.5, s.129.

⁵⁸³ El-Kâsânî, c.5, s.129; Krş. İbn Kudâme, c.5, s.177.

⁵⁸⁴ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.129; İbn Kudâme, c.4, s.164; eş-Şevkânî, c.5, s.248; Seyyid Sâbık, c.3, s.104; Ö.N.Bilmen, c.6, s.125.

⁵⁸⁵ Eş-Şa’rânî, c.2, s.68; ed-Dimeşkî, c.2, s.3.

⁵⁸⁶ İbn Kudâme, c.4, s.164.

arasında geçen hadiseye dayanarak, çarşıdan çıkarılmasını söyler. Buna karşı, Şafîiler, Hz. Ömerin daha sonra bu fikrinden caydığını iddia ederler.⁵⁸⁷

İşte böylece üç mezheb imamı, zor ve baskı (ikrah) ile yapılan alış verişlerin sahih olmayacağı kanaatindedir. Ebu Hanife ise bu konuda şöyle düşünür. Baskı yapan kurum, devlet ise, alış veriş sahih olmaz. Baskıyı yapan devlet (sultan) değil de bir başkası ise, sözleşme sahih olur. Eğer devlet insanlara bir fiyat tayin ederse, adam malını bu fiyattan satmak istemiyorsa, zor ve baskı yapılmış demektir.⁵⁸⁸ Halbuki zor ve baskı, alış veriş akdini fasit hale getirir.⁵⁸⁹

Satıcılar, insanlardan hiç birisine zulmetmeden, örf ve rayice uygun bir şekilde, mallarını satış yapıyorlar. Buna rağmen, ya mal azlığından (arz eksikliğinden) veya nüfus çokluğundan (talep fazlalığından) dolayı fiyatlar yükseliyorsa, işte bu, Allah'a (c.c.) havale edilecek bir husustur. Satıcıları, mallarını aynı eski fiyattan satmaya zorlamak, haksız bir ikrah olur.⁵⁹⁰ Netice olarak insanlara zulme sebep olan, onları razı olmadıkları bir fiyatla satmaya zorlayan veya Allah'ın (c.c.) mübah kıldığı bir şeyi yasaklayan narh, tahrimen mekruhtur.⁵⁹¹

3- Fiyat Koymanın Caiz Olan Tarafı

Fiyat koymanın caiz görülen taraflarına gelince; bu konuda da mezhebler arasında farklı görüşler vardır. İmam Mâlik ile bazı Şafîiler, pahalılık halinde fiyat koymayı tecviz ederler.⁵⁹² Fiyat koymaya ruhsat veren haller şunlardır. Tüccarlar sadece falan veya filan şahıslara satmak, diğerlerine satmamak ve sattıkları zaamn diledikleri aşırı bir fiyattan satmak gibi bir davranışta bulunurlarsa, başkalarına sattıkları zaman men edilip ceza görürlerse, ticaret erbabı, her türlü öğüt ve uyarılara rağmen, zulme başlayıp mallarını çarşı ve pazarlarda aşırı bir kârla, çok yüksek bir fiyattan satmaya devam ederlerse, insanların haklarını korumak, ihtikâra mani olmak ve vaki zulmü ortadan kaldırmak ve insanlar arasında adalet dağıtmak için, fiyat koymaktan başka bir çare kalmadığı zaman, devletin müdahale edip fiyatları tahdit etmesi vacip olur. Ancak bu fiyat koyma işi, gelişi güzel değil, normal fiyattan uzak bir fiyat değil; bilirkişilerle iştişare etmek suretiyle, insanların misli bir kıymetle almalarını ve misli bir

⁵⁸⁷ Bkz. İbn Teymiyye, el-Hisbe, s.20; İbn Kudâme, c.4, s.164; eş-Şafi'i, c.5, s.248.

⁵⁸⁸ Eş-Şa'rânî, c.2, s.68.

⁵⁸⁹ El-Kâsânî, c.5, s.176; İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn 'Abidin, c.4, s.245; Ö.N.Bilmen, c.6, s.88.

⁵⁹⁰ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.106; İbn Teymiyye, el-Hisbe, s.12; İbnu'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.286.

⁵⁹¹ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.129; İbnu'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.285.

⁵⁹² Seyyid Sâbık, c.3, s.106.

kıymetle satmalarını sağlayacak normal bir fiyat konulabilir.⁵⁹³ Eğer insanların ihtiyaçları fiyat koymadan temin ediliyor ve fayda meydana geliyorsa narh konamaz, fiyatlar tayin ve tahdid edilemez.⁵⁹⁴

Kudûrî, Merğînânî, İbnu'l-Humam, Molla Hüsrev, el-Halebî, İbn Nuceym ve İbn 'Abidin gibi Hanefî fakihleri, fiyat koyma (tes'ir) konusunu, kitabu'l-kerahiyye (mekruh-tahrimen mekruh) bölümünde ele almışlardır. Böylece müteahhirin Hanefî fakihlerinin de meşhur tes'ir hadisine dayanarak, fiyat koymayı mekruh-tahrimen mekruh saymış oldukları görülür. Ancak mal sahipleri, normal fiyatı fahiş bir şekilde tecavüz ettikleri ve ihtikâr yaptıkları zaman, devlet de buna mani olamazsa ve fiyat koymaktan başka bir çare kalmazsa, bilirkişilerle istişare etmek suretiyle fiyata koymakta bir beis yoktur derler.⁵⁹⁵

4- Fiyat Koymanın Zararları

Normal şartlar altında, hiçbir ihtiyaç yok iken narh koyup fiyat tayin etmek, ekonomik deveranın işleyişi bakımından, bir takım zararlara sebep olabilir. Allah'ın (c.c.) her şeyde bir hikmeti bulunduğu bir gerçektir. Piyasada malların fiyatlı bazen yükselir, bazen düşer. Bu sebeple ticaret hayatına her zaman müdahale edip durmak uygun düşmez.⁵⁹⁶

Serbest mübadele, iç piyasada rekabeti artırır ve böylece fiyatların pahalılaşmasını önler.⁵⁹⁷ Ekonomide hangi mallar, ne kadar ve kimler için üretileceği önemli bir husustur. İşte bunu geniş çapta fiyat sistemi tayin eder.⁵⁹⁸ Eğer narh konulup bir fiyat tayin edilirse, malların üretim ve tüketimi konusunda fiyat sisteminin oynadığı rol ortadan kalkabilir. Bazı mallar az üretilmekle kıtlık meydana geldiği gibi, bazıları da ihtiyaçtan fazla üretilerek, ferdi ve milli gelir açısından zararlara sebep olabilir.

Fiyat koymak pahalılığa sebep olur. Çünkü tüccarlar, yeni tayin edilen fiyatları duydukları zaman, mallarını, halkın istemediği bir fiyatla satın almaya mecbur kaldığı yerlere arz etmezler. Kimin yanında bir malı varsa, onu satmaktan çekinir ve saklar. İhtiyaç sahipleri talep eder; fakat pek az mal bulabilirler. Bu sebeple halk, malı bulabilmek için fiyatları yükseltir. Böylece fiyatlarda pahalılık meydana gelmiş olur. Görülüyor ki, fiyat tespiti, ticaret

⁵⁹³ İbn Teymiyye, el-Hısb, s.12-13; İbnu'l-Kayyim , et-Turuku'l-Hikemiyye, s.285, 310; Seyyid Sâbık, c.3, s.106; Ö.N.Bilmen, c.6, s.125-126.

⁵⁹⁴ İbnu'l-Kayyim , et-Turuku'l-Hikemiyye, s.310.

⁵⁹⁵ El-Kudûri, s.197; el-Merğînânî, c.4, s.69; İbnu'l-Humam, c.8, s.127; Molla Hüsrev, c.1, s.322; el-Halebi, s.140; İbn Nuceym, c.8, s.230; İbn 'Abidin, c.5, s.256.

⁵⁹⁶ Ö.N.Bilmen, c.6, s.125.

⁵⁹⁷ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.670.

⁵⁹⁸ Samuelson, s.16-17.

mallarının saklanması, malların saklanması fiyatların yükselmesine, fiyatların yükselmesi de fakirlerin zarar görmesine sebep olur.⁵⁹⁹

Normal şartlar altında devletin fiyatları düşürme ve yükseltme gibi bir hak ve vazifesi olmasa bile, idareciler, çarşı ve pazarları her zaman dolaşıp kontrol edebilirler. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.v.), çarşı ve pazarları bizzat denetlediğini, gördüğü uygunsuz bir hareketten dolayı, “Aldatan bizden değildir.”⁶⁰⁰ buyurduğu hadislerden öğreniyoruz. İslam tarihinde çarşı ve pazarları kontrol etme konusu ile ilgili olarak, ihtisâb (veya hısbe) adında resmi bir devlet kuruluşu meydana getirilmiştir.⁶⁰¹

VI- KÂR VE FİYATLARIN TEŞEKKÜLÜ

1- Fiyatın Teşekkülündeki Esaslar

Kârın, fiyatların teşekkülü ile yakından alakası vardır. Çünkü kâr, maliyet fiyatı ile, satış fiyatı arasındaki fark olduğuna göre maliyet fiyatları aynı olan ki maldan, fiyatı daha yüksek olanın kârı da yüksek demektir. Halbuki insan, bazen düşük bir fiyatla satın almaya razı olsa bile, yüksek bir fiyattan almaya rıza göstermeyebilir.⁶⁰²

Kur’ân-ı Kerim’de “Onu değersiz bir fiyat ile, birkaç dirheme sattılar. Hakkında rağbetsiz bulunuyorlardı.”⁶⁰³ buyurulmaktadır. Ayetin aslında geçen s e m e n kelimesi, fiyat demektir. Semen, bir malın değeri, fiyatı, kıymeti ve pahası manasına gelir.⁶⁰⁴

Ticaret mallarının fiyatlarının teşekkülü konusunda İslam’ın birtakım esaslar getirdiğini söylemek mümkündür. Malın değerinin ne kadar olduğunu ilk defa mal sahibinin söylemesi,⁶⁰⁵ fiyatın taraflarca açık olarak bilinmesi,⁶⁰⁶ hem alıcı, hem de satıcının fiyata rıza göstermiş olması,⁶⁰⁷ fiyatın gerçekleşmesinde taraflara baskı yapılması,⁶⁰⁸ gibi esasları bu şartlar arasında sayabiliriz. Bundan başka ticaret malının yolda karşılanması, şehirlinin köylülere ait malları onlar adına satması, pazarlık üzerine pazarlık yapılması ve mallarda

⁵⁹⁹ İbn Kudâme, c.4, s.1645; Seyyid Sâbık, c.3, s.105.

⁶⁰⁰ Ebu Davud, c.3, s.272, No:3452; et-Tirmizi, c.3, s.606, No:1315; Şiblî, İslam Tarihi Asr-ı Saadet, c.1, s.639.

⁶⁰¹ İbn Teymiyye, el-Hısbe, s.3; Yusuf Ziya Kavakçı, Hisbe Teşkilatı, Ankara-1975, s.42; Ali Himmet Berki, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara-1955, s.44.

⁶⁰² El-Kâsânî, c.5, s.220.

⁶⁰³ Yusuf 12/20.

⁶⁰⁴ Ez-Zamahşeri, Esasu’L-Belağa, s.77; Kâmus, c.4, s.574; el-Kâsânî, c.5, s.233; Ö.N.Bilmen, c.6, s.9.

⁶⁰⁵ Bkz. el-Buhari, c.3, s.83; el-‘Aynî, c.11, s.225; Fiyatı ilk defa takdir etmek mal sahibinin hakkıdır. Bkz. Ö.N.Bilmen, c.6, s.125.

⁶⁰⁶ El-Kâsânî, c.5, s.221; İbn Nüceym, c.5, s.296.

⁶⁰⁷ Bkz. en-Nisa 4/29; İbn Mâce, c.2, s.737, No:2185; el-Kâsânî, c.5, s.176.

⁶⁰⁸ El-Kâsânî, c.5, s.176; 220; Krş. İbn Mâce, c.1, s.650, No:2043; Seyyid Sâbık, c.3, s.74.

ihtikar yapmak gibi hususlardan da nehyedilmiş ve bu gibi alış verişler mekruh-tahrimen mekruh sayılmıştır.⁶⁰⁹

Peygamberimiz (s.a.v.), ‘Attâb b. Esid’i (r.a.) Mekke’ye gönderdiği zaman onları dört çeşit alış verişten nehyetmesini istemiştir.⁶¹⁰ Peygamberimiz buyurdu ki: “Selef ve bey’ alış verişi, bir alış verişte iki türlü şart koşmak, tazmin edilmeyen bir malın kârı ve mevcut olmayan bir malın satışı helal değildir.”⁶¹¹ Şimdi bu saydıklarımızdan kâr ile ilgili olanlarını açıklamaya çalışalım.

a) Selef ve Bey’ Alış Verişi

Muvatta’da “en-Nehyu ‘an bey’ateyni fi bey’atin” (bir alış veriş akdinde iki türlü alış veriş yapmaktan nehi) konusu anlatılırken şöyle denilmektedir. Bu malı şimdi benden peşin olarak al, ben sonora sonu senden veresiye olarak fazla fiyatla satın alırım, şeklinde yapılan alış veriş de caiz değildir. Bu alış veriş sözleşmesinde, sözleşmenin sıhhatine mani olan üç türlü arıza vardır. Peşin-veresiye arasındaki fiyat farkı, kâr fazlalığı, bir alış verişte iki şart koşulmakta ve mevcut olmayan –elde bulunmayan bir malın satışı yapılmaktadır.⁶¹² Bu alış verişe beyzeyen bir de bey’ul’ine alış verişi vardır. Bu konu hakkında İbn ‘Abidîn şunları kaydededer:

Hakkında nehi varid olan bey’ul-‘ine alış verişinin açıklamasında meşâyih ihtilaf etmiştir. bazıları şöyle açıklar: ihtiyacı olan Ahmet, Mehmet’e gelerek 100 lira ödünç para ister. Mehmet vereceği b karzdan dolayı arzu ettiği bir kârı elde edemeyeceği için, ödünç para vermek istemez. Sana ödünç para veremeyeceğim, der. Ancak şu malı sana 120 liraya satarsın. Bunun çarşı fiyatı 100 liradır. Pazara gider, 100 liraya satarsın. Ahmet bu teklife razı olur. Bu malı Mehmet’den 120 liraya alır, pazara gidip 100 liraya satar. Böylece Mehmet 20 lira kazanmış, Ahmet de istediği 100 lira krediyi elde etmiş olur.⁶¹³

Bazıları da şöyle açıklar: Bu Ahmet ile Mehmet, aralarına Ali’yi de alırlar. Mehmet malı Ahmet’e 120 lıraya satar. Sonra Ahmet bunu Ali’ye 100 liraya satar. Sonra Ali malın asıl sahibi olan Mehmet’e 100 liraya satar ve aldığı bu parayı Ahmet’e verir. Böylece Ahmet 100

⁶⁰⁹ El-Kudûri, s.54; el-Kâsânî, c.5, s.232; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbnu’l-Humam, c.5, s.239; Molla Hüsrev, c.2, s.117; İbn Nüceym, c.6, s.107; İbn ‘Abidin, c.4, s.132.

⁶¹⁰ Es-Serahsî, c.14, s.36.

⁶¹¹ Ebu Davud, c.3, s.283, No:3503, 3504; et-Tirmizi, c.3, s.535, No:1234-1235; en-Nesâî, c.7, s.288.

⁶¹² İmam Mâlik, el-Muvatta’, c.4, s.270; eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, Ahmed b. ‘Abdirrahim, Huccetullahi’l-Baliğa, Beyrut-Tarihsiz, c.2, s.109.

⁶¹³ İbn ‘Abidîn, c.4, s.244; Bkz. İbnu’l-Humam, c.5, s.424-425.

lira ödünç para bulmuş, Mehmet de 20 lira kazanmış olur. Ebû Yusuf'a göre bu tür alış veriş caizdir. İmam Muhammed ise bu çeşit alış veriş bana göre dağlar gibidir, zemmedilmiştir, der. Bu yolu faiz yiyenler icat etmişlerdir. Peygamberimiz (s.a.v.) buyuruyor ki, “Siz iyne yolu ile alış veriş yaparsanız, sığırların kuyruklarına yapışır, ziraatçiliğe razı olur ve cihadı terk ederseniz; Allah üzerinize bir mezellet musallat eder de tâ dininize dönünceye kadar onu kaldırmaz.”⁶¹⁴,

b) Bir Alış Verişte İki Şart Koşmak

Bir alış veriş sözleşmesinde iki şart koşmayı muhtelif şekilde anlayanlar vardır. Şevkânî, bu konuda Beğavî'nin şu sözlerini nakleder: Bu malı sana peşin olarak, 100 liraya, veresiye olarak ise 200 liraya satıyorum diye, iki yönü bulunan bir sözleşmeye yapmaktır. Bu alış veriş, maksadları farklı olan iki şartı ihtiva eder. İki den fazla olan şartlar için de durum aynıdır.⁶¹⁵

Bu hadis, bir alış veriş sözleşmesinde iki alış veriş bulunması şeklinde de rivayet edilmiştir. Ebu Hureyre (r.e.) den rivayet ediliyor ki, peygamberimiz (s.a.v.), bir alış veriş sözleşmesinde iki alış veriş yapmayı nehyetti.⁶¹⁶ A malı ile B malını alırsan, birincisinin fiyatı 10, ikincisinin fiyatı ise 15 lira olur şeklinde yapılan alış veriş çeşidi bu hadise göre caiz kabul edilmemiştir. Çünkü bu sözleşme, iki alış verişi içerisine almaktadır. Halbuki bu iki alış verişten ancak bir tanesi gerçekleşmektedir. Bu sebeple caiz değildir. Yalnız fiyatları aynı olan iki ayrı mal arasında bir tercih yapılacak olursa, o zaman caiz olur.⁶¹⁷

Bu hadisi, peşin-veresiye arasındaki fiyat farkı şeklinde anlayanlar bulunmaktadır.⁶¹⁸ Yine bu hadise dayanarak, şöyle bir açıklama yapanlar da vardır. Ben evimi sana şu fiyatla satıyorum, sen de bana tarlanı şu fiyattan satacaksın. Dikim ve boyamasını bize yaptıracaksın, bu elbiseyi sana şu fiyattan satacağız; bakımını bize yaptırmak şart ile bu otomobili sana şu fiyattan satarız, şeklinde yapılan alış veriş sözleşmeleri de, bir satış içerisinde iki satış bulunduran bir sözleşme olup caiz değildirler.⁶¹⁹

⁶¹⁴ Ebu Davud, c.5, s.274, No:3462; İbn 'Abidin, c.4, s.279; Krş. İbnu'l-Humam, c.5, s.424-425.

⁶¹⁵ Eş-Şevkânî, c.5, s.202-203; Bkz. eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, c.2, s.109.

⁶¹⁶ Et-Tirmizi, c.3, s.535; en-Nesâî, c.7, s.296.

⁶¹⁷ İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.269-270; eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, c.2, s.109.

⁶¹⁸ Et-Tirmizi, c.3, s.533; en-Nesâî, c.7, s.295; İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.270; es-Serahsî, c.14, s.36; eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, c.2,

⁶¹⁹ Bkz. et-Tirmizi, c.3, s.533-534; eş-Şevkânî, c.5, s.202-203.

c) Ticaret Mallarının Yolsa Karşılanması

Peygamberimiz (s.a.v.), “Satılmak üzere Pazar yerine getirilmekte olan ticaret mallarını yolda karşılamayınız. Herkim, ticaret malını yolda karşılar ve ondan satın alır da arkasından, malını yolda satan mal sahibi pazara gelir, piyasa fiyatını öğrenirse, malını geriye vermek hususunda muhayyerlik hakkına sahip olur,”⁶²⁰ buyurmuştur. Bu hadis, Kutub-ü Sitte’de rivayet edilmiştir.

İslam hukukçuları, Peygamberimizin (s.s.v.) ticaret mallarını yolda karşılamayı niçin yasakladığının sebeplerini araştırmışlar, mal sahibi, çarşı ehli ve bölge halkı açısından açıklamalarda bulunmuşlardır. Mal sahibi henüz Pazar yerine gelmediği için, fiyatlar hakkında bir bilgisi olmadığından, ucuza satmış, zarar görmüş ve böylece aldanmış olabilir. Bu sebeple Pazar yerine geldiği zaman fiyatların yüksek olduğunu görüp aldandığını anlarsa, malını geriye alıp cayabilir. Karşılamaya gücü yetmeyen çarşı halkı için de malları ikinci elden alacaklarından, kendilerine pahalıya mal olur. Bu sebeple zarar görürler. Malları yolda karşılayıp alanlar, döndükleri zaman, ucuza almış oldukları bu malları diledikleri yüksek bir fiyattan satış yaparlar ve böylece bölge halkına da zarar verirler. Çünkü müstahsil, mallarını Pazar yerine kendileri getirirlerdi, mal el değiştirmiş ve dolayısıyla ucuza satılmış olacaktı.⁶²¹

d) Yerlilerin, Yabancılar Namına Mallarını Satması

Peygamberimiz (s.a.v.), “Hiçbir şehirli, hiçbir bedevi namına malını satmasın. İnsanları alış verişlerinde kendi hallerine bırakınız. Allah (c.c.), insanları birbiri sebebiyle rızıklandırır,”⁶²² buyurmuştur.

Hadisin metinde geçen bedevi, şehre dışarıdan gelen bir yabancı demektir. İster bedevi, ister köylü olsun, ister başka bir şehirden gelsin, Peygamber (s.a.v.), yabancı adına şehirlinin, onun mallarını satıvermesini nehyetmiştir.⁶²³ Bu alış verişin, pazara gelen yabancıların mallarını yerli halkın onlar adına satıvermesinin yasaklama sebebi hakkında hadiste bir

⁶²⁰ El-Buhari, c.3, s.95; Müslim, c.5, s.16, No:1519; Ebu Davud, c.3, s.269, No:3436-3437; et-Tirmizi, c.3, s.524, No:1220-1221; en-Nesâî, c.7, s.257; İbn Mâce, c.2, s.735, No:2178, 2180.

⁶²¹ İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.307; eş-Şafi’i, el-Umm, c.3, s.93; el-Kâsânî, c.5, s.232; el-Merğînâni, c.3, s.40; İ. Teymiyye, el-Hisbe, s.11; İ. el-Kayyim, et-Turuku’l-Hikemiyye, s.283; İbnu’l-Humam, c.5, s.239; M.Hüsrev, c.2, s.177; eş-Şâh Veliyullah ed-Dihlevi, c.2, s.110; İbn Nüceym, c.6, s.108; Seyyid Sâbık, c.3, s.119.

⁶²² El-Buhari, c.3, s.94; Müslim, c.5, s.17; Ebu Davud, c.3, s.269; et-Tirmizi, c.3, s.525; en-Nesâî, c.7, s.256; İbn Mâce, c.2, s.734; el-‘Aynî, c.11, s.259; Tecrid-i Sarih, c.6, s.457.

⁶²³ İbn Kudâme, c.4, s.162; İbnu’l-Humam, c.5, s.239; Molla Hüsrev, c.2, s.178; İbn Nüceym, c.6, s.108; İbn ‘Abidin, c.4, s.132.

açıklama yoktur. İbn Abbas'a (r.a.), bu hadisin manası soruldu. "Onlar için simsar olmayın" diye cevap verdi.⁶²⁴

İslam hukukçuları bu hadisin etrafında da çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.⁶²⁵ Bu hadisteki nehi, alış verişin bizzat kendisinden dolayı değil, onun dışında olan harici bir sebep yüzündendir ki, o da şehir halkına zarar vermektir.⁶²⁶

Bu hadisi, Şafi'i'nin açıklamasını göz öünde tutarak, rivayet farkları ve muhtelif varyantları ile birlikte düşündüğümüz zaman, şöyle bir neticeye varmak mümkündür. Yabancılar, piyasa hakkında bir bilgileri olmadan, mallarını pazara getirirler. Bu malları ya bizzat kendileri veya onlar adına yerli halk satışını yapar. İşte Peygamber, bu malların satışını yerlilerin-şehirlilerin yapmasını yasaklamaktadır.⁶²⁷

İmam Şafi'i'nin açıklamasından faydalanarak şöyle diyebiliriz. Yabancılar, piyasa hakkında bir bilgileri olmadan mallarını pazara getirirler. Bölge halkının da bu mallara ihtiyacı vardır. Fakat onlar yabancı olduklarından dolayı yer bulma, malları taşıma ve buna benzer bir takım sıkıntılarla karşı karşıyadırlar. Halk, ihtiyacı olduğu için bu malları satın almak iset. Bunlar da adı geçen sebepler yüzünden hemen satmak isterler. Bu suretle mallar, piyasa fiyatı da öğrenildikten sonra, tam bir arz-taleb dengesi içerisinde, en uygun bir fiyat ver kârla satılmış olur. Böylece hem satıcı, hem de alıcı kazanmış olur.

Bu malları kendilerinin değil de, şehirlilerin onlar adına sattığını düşünecek olursak, yerli simsarlar bu malları onlardan ucuz bir fiyatla alıp piyasa fiyatlarının yükselmesini bekliyerek, çok kâr ile satmak isterler. Böylece onların rızıklarına mani oldukları için, ham mal sahiplerine zarar vermiş, hem de malları saklayıp pahalı satmakla, bölge halkına zarar vermiş olurlar. Bu durumda her iki taraf da zarar edeceğinden, Peygamberimiz (s.a.v.), böyle bir alış veriş muamelesini yasaklamış olabilir.⁶²⁸

⁶²⁴ El-Buhari, c.3, s.94; Ebu Davud, c.3, s.269; et-Tirmizi, c.3, s.525; İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.308; İbn Teymiyye, el-Hısbe, s.12.

⁶²⁵ Bkz. İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.38; İmam Şafi'i, el-Umm, c.3, s.92; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbnu'l-Humam, c.5, s.240; Molla Hüsrev, c.2, s.178; İbnu'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.308; eş-Şevkânî, c.5, s.185.

⁶²⁶ El-Kâsânî, cc.5, s.232; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbnu'l-Humam, c.5, s.240; Molla Hüsrev, c.2, s.178; İbn 'Abidin, c.4, s.132.

⁶²⁷ Bkz. İmam eş-Şafi'i, el-Umm, c.3, s.92.

⁶²⁸ İmam Şafi'i, el-Umm, c.3, s.92; İbn Kudâme, c.4, s.162; İbnu'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.308.

Bu tür alış verişte bölge halkı darlık ve kıtlık içerisinde bulunduğu zaman, halka daha pahalı satmak isteğine imkân hazırladığı için zarar vardır. Ancak darlık ve kıtlık hali yoksa ve zarar da söz konusu değilse, bir beis yoktur.⁶²⁹

Hadisin zâhiri, yerlinin yabancı için satmasını haram kılar. Bazı Şafi'iler, bu hadise dayanarak, şehirlinin köylü için malını satmasını, pahalansın diye bekletip satmasını haram saymışlardır. Piyasa fiyatı ve günün rayici üzerinden satmasında bir beis yoktur, derler.⁶³⁰

Bazı fukahâ, yerli simsarın maksadı, malı yabancı adına satması, mal sahibi yabancının piyasa fiyatından habersiz, malı satmak gayesiyle getirmesi ve günün rayici ile satmak için getirmesi, insanların bu mallara ihtiyacı bulunması, bu sebeple de satım işi geri bırakıldığı zaman piyasada darlık meydana gelmesi gibi şartlar tahakkuk ettiğinde bu alış veriş haram olur, derler.⁶³¹

e) Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmak

Fiyatların teşekkülünde fiyatların yükselmesine, dolayısıyla fazla kâr almaya sebep olduğu için yasaklanan alış veriş çeşidinden birisi de pazarlık üzerine pazarlık yapmaktır. Müşteri kızıştırarak, fiyat yükseltmekten ve böylece fazla kâr almaktan nehyedildiğini daha önce anlatmıştık.⁶³²

Fiyat üzerine fiyat koymak, pazarlık üzerine pazarlık yapmak ve kesinleşmiş bir alış verişi bozmak hakkında da Peygamberimiz (s.a.v.), şöyle buyurmaktadır. “Sizden bazınız, diğer bazınızın alı verişi üzerine alış verişe girişmesin. Kardeşi bir malı satın almak üzer iken, diğer bir kimse, o malı almaya kalkışmasın. Herhangi bir kimse de, kardeşinin evlenmek üzere talip olduğu bir kadını istemeye kalkmasın. Ancak birinci isteyeninin ikincisine isteme izni vermesi müstesnadır.”⁶³³

Burada alıcı ile satıcı bir fiyat üzerinde anlaşılıp alış veriş tamamlandığı bir sırada, üçünü bir şahsın, muhayyerlik zamanında gelip aynı veya daha fazla bir fiyatlar satın almak istemesi nehyedilmektedir. Adam gelip müşteriye, bu malın aynısını ben sana daha ucuza vereceğim, aynı fiyatla daha iyi bir mal veya daha düşük bir fiyatla daha iyi bir mal vereceğim demek

⁶²⁹ İbn Nüceym, c.6, s.108.

⁶³⁰ El-'Aynî, c.11, s.259.

⁶³¹ İbn Kudâme, c.4, s.163.

⁶³² Bkz. s.78; el-Buhari, c.3, s.91; İbn Mâce, c.2, s.734; İmam eş-Şafi'i, el-Umm, c.3, s.91; Tecrid-i Sarih, c.6, s.457.

⁶³³ El-Buhari, c.3, s.90; Müslim, c.5, s.12-13, No:1514-1515; Ebu Davud, c.3, s.269, No:3436; en-Nesâi, c.7, s.258; İbn Mâce, c.2, s.733, No:2171.

suretiyle veya ona beğeneceği bir mal göstererek, birinci yaptığı alış verişi bozmasına sebep oluyor. İşte bu davranış caiz değildir. Peygamberimiz (s.a.v.), bunu yasaklamıştır.⁶³⁴ Buradaki nehyin illeti de eza verme, incitme ve Müslümanların arasını açmaktır.⁶³⁵ Halbuki zarar vermek ve zarar ile mukabele etmek yoktur.⁶³⁶

Alıcı ile satıcı anlaşıp da yerlerinden ayrılmadıkça üçüncü bir şahıs gelip talip olamaz.⁶³⁷ Muhayyerlik müddeti, müşterinin alış veriş yapılan yerden ayrılıp başka bir yere gidinceye kadar sürer. Peygamberimiz (s.a.v.), bir hadislerinde “Alıcı ile satıcı, mal satıldıktan sonra, birbirinden ayrılıncaya kadar muhayyerdirler. Eğer her ikisi de doğru söyler ve malın evsafını beyan ederlerse, alış verişleri mübarek olur. Eğer gizlerler ve yalan söylerlerse, alış verişlerinin bereketi gider.”⁶³⁸ buyurmaktadır.

Bu hadise göre, hangi sebeple olursa olsun, kesinleşmiş bir alış veriş sözleşmesini bozdurmak haramdır. Satıcıyı kışkırtıp satılmış bir malı, daha fazla bir fiyat vermek suretiyle çevirip kendisi için almak, yani satıcıya alış verişi feshet, ben sana ondan daha fazla kâr vereceğim demek ve yukarda söylediğimiz gibi, müşteriye de ayartmak haramdır.⁶³⁹

Müzayede alış verişleri yani açık artırma şeklinde yapılan alış verişler ise böyle değildir. Onlar, bu hadisle yasaklanan alış verişe benzemez. Açık artırma satışlarının caiz olduğu hadislerle sabittir.⁶⁴⁰ Müzayede alış verişlerinde sözleşme henüz gerçekleşmemiş bir durumda olduğu için, pazarlık üzerine pazarlık yapmaya benzemez, bu sebeple de caizdir.⁶⁴¹

Ticaret Mallarında İhtikar Yapmak

Haksız kazanca ve aşırı kâra sebep olan yollardan birisi de ihtikârdır. İnsanların ihtiyacı olan malları ve yiyecek maddelerini, fiyatları yükselsin diye, piyasaya arz etmeyip saklamaya ihtikâr adı verilir.⁶⁴² İhtikârla ilgili olarak Peygamberimizden (s.a.v.) birkaç hadis rivayet

⁶³⁴ İbn Kudâme, c.4, s.160; İbnü'l-Humam, c.5, s.239; İbn 'Abidin, c.4, s.132.

⁶³⁵ El-Kâsânî, c.5, s.232; İmam Mâlik, c.4, s.311; İ. Kudâme, c.4, s.160; İbn el-Humam, c.5, s.239; İbn Nüceym, c.6, s.107; İbn 'Abidin, c.4, s.132.

⁶³⁶ İbn Mâce, c.2, s.784, No:2340-2341; Mecelle, 19. Madde. İmam eş-Şafi'i, c.3, s.92.

⁶³⁷ İmam eş-Şafi'i, c.3, s.92.

⁶³⁸ El-Buhari, c.3, s.76; Ebu Davud, c.3, s.274, No:3459; et-Tirmizi, c.3, s.549, No:1246.

⁶³⁹ İbn Kudâme, c.4, s.161; el-Merğînâni, c.3, s.40; el-'Aynî, c.11, s.257; ; İbnü'l-Humam, c.5, s.239; Molla Hüsrev, c.2, s.177; İbn Nüceym, c.6, s.107; eş-Şevkânî, c.5, s.189.

⁶⁴⁰ Bkz. et-Tirmizi, c.3, s.522; en-Nesâî, c.7, s.259; İbn Mâce, c.2, s.740.

⁶⁴¹ İ. el-Humam, c.5, s.241; İ. Nüceym, c.6, s.107-108; Seyyid Sâbık, c.3, s.72.

⁶⁴² İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.253.

edilir. “Kim ki, ihtikâr ederse, elbette o, âsi ve günahkâr olmuştur.”⁶⁴³ Bu hadisin başka bir varyantı da şöyledir: “Günahkâr olandan başka hiçbir kimse ihtikâr yapmaz.”⁶⁴⁴

“Malı alıp satan tüccar rızıklanmış, ihtikâr eden ise lanetlenmiştir.”⁶⁴⁵ “Her kim, Müslümanların gıda maddeleri üzerinde ihtikâr ederse, Allah o kimseye cüzam illeti ve iflâs belası verir.”⁶⁴⁶ Abdullah b. Ömer (r.a.) den rivayet edilir. Peygamberimiz (s.a.v.) buyurdu ki, “Herkim, fiyatların yükselmesi kastıyla, halkın gıda maddelerini kırk gün ihtikâr ederse, Allah’ın ahd (ve misakın) dan uzaklaşır. Allah da ondan beri olur.”⁶⁴⁷

Abdullah b. Ömer’den (r.a.) rivayet edilirç “Resulullah zamanında ben, götürü pazarlık ile gıda maddeleri alıp satan (ve malı habzetmeden başkasına satmak isteyen) öyle (muhtekir) ler gördüm ki, bunlar, bu malları yükleyip de nakledinceye kadar dövülürler ve kabzetmeden evvel satmaktan men olunurlardı.⁶⁴⁸ İşte böylece bu hadislerle ihtikârın zemmedilip yasaklandığını görüyoruz.

İhtikârın maksadı, piyasada malların çekilmesi, malların çekilmesiyle insanların ihtiyaçlarının artması, ihtiyaçlar artınca darlık ve kıtlık meydana gelmesi, darlık ve kıtlık sebebiyle fiyatların yükselmesi, piyasada fiyatların yükselmesi ve pahalılık olması dolayısıyla aşırı kâr sağlama ortamının elde edilmesidir.⁶⁴⁹

Ebu Davud, Ahmet’e ihtikâr nedir diye sordum. İnsanlar için yiyecek maddesi olan herşye ihtikârdır, şeklinde cevap verdi, der.⁶⁵⁰ İhtikâr haramdır. Fiyatların yükselmesi için gıda maddelerini saklayıp ihtikâr yapmanın haram olduğu hakkında mezheplerin imamları ittifak etmişlerdir.⁶⁵¹

Hiçbir kimse malını faydalanıp kullanmaktan uzak tutarak saklayamaz -kenz edemez.⁶⁵² İhtikâr etmek suretiyle de fiyatları yükselmesine ve h aksız kazanca sebep olamaz. İhtikâr, insanların rızıklarının daralmasına sebep olur. Böylece zaruri ihtiyaç sahipleri çok zarar

⁶⁴³ Müslim, c.5, s.136; Ebu Davud, c.3, s.271; et-Tirmizi, c.3, s.567, No:1267.

⁶⁴⁴ Müslim, c.5, s.137, No:130; İbn Mâce, c.2, s.728, No:2154.

⁶⁴⁵ İbn Mâce, c.2, s.728, No:2153.

⁶⁴⁶ İbn Mâce, c.2, s.728, No:2153.

⁶⁴⁷ Tecrid-i Sarih, c.6, s.449.

⁶⁴⁸ El-Buhari, c.3, s.90; Tecrid-i Sarih, c.6, s.446, No:991.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.284; eş-Şevkâni, c.5, s.250; Seyyid Sâbık, c.3, s.106.

⁶⁵⁰ Ebu Davud, c.3, s.271.

⁶⁵¹ İbn Kudâme, c.4, s.166; eş-Şa'rânî, c.2, s.67.

⁶⁵² Ahmed Şelebî, s.184.

görmüş olurlar. Satışlara ambargo koyarak, falan ve filan kimselere veya gruplara satış yapmamak ve satanları cezalandırmak, insanlar arasında fitne ve fesâda sebep olur.⁶⁵³

Gıda maddeleri üzerinde ihtikâr yapmanın haram olduğunu az önce söylemiştik. Diğer mallar üzerindeki ihtikârın mekruh olduğunu kabul edenler bulunduğu gibi, bütün ihtiyaç mallarına teşmil edenler de vardır. Mal, ticaret eşyası olan bir gıda maddesi olup piyasadan çekilip saklanması sebebiyle darlık meydana geldiği zaman, ihtikâr yapmak haram olur.⁶⁵⁴

İhtikâr eden kimseye, gizlediği malları piyasaya çıkarıp satması için, icbar edilip edilmeyeceği hakkında mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Bu konuda Kâsânî, şunları yazar: İhtikâr haramdır. Çünkü Peygamber (s.a.v.), ihtikâr edeni lânetlemiştir. Lânet ise ancak haramlıktan dolayı olabilir.⁶⁵⁵

Bazı Hanefi kaynaklarda ihtikârın, kerahiye bahsinde zikredilerek, tahrimen mekruh sayıldığını görüyoruz. Ancak yapacağı tahribatı ve ekonomik alan sebep olacağı fesadı göz önüne alarak, haram denilebilir. Nitekim yine Hanefi fakihi olan Kâsânî haram kabul etmektedir.⁶⁵⁶

Zulmü kaldırmak için, malını satmak üzere muhtekire emir verilir. Ancak kendisinin ve ailesinin rızıklarının dışındaki malı satması için emir verilir. Yine satmaz, gizlemeye devam ederse İmama (valiye) şikayet edilir. İmam nasihat eder, öğüt verir ve sonunda tehdid eder. Yine yapmaz ise artık üçüncüsünde imam onu bu kötü davranışından dolayı hapseder. Fakat satmaya icbar etmez. (İmam Muhammed'e göre eder) çünkü icbar hacr demektir ki, bu, hür bir kimsenin hacr edilmesi olur.⁶⁵⁷

İmam bölge halkının helak olmasından korkarsa, yiyecek maddelerini muhtekirlerden alır, halka dağıtır. Halk, mallarının aynısını elde ettiği zaman, kendilerine verip borçlarını öder. Çünkü buna muztar kalmıştır. “Herkim, son derece açlık halinde çaresiz kalırsa, günaha meylli

⁶⁵³ İbnu'l-Kayyim, A'lamu'l-Muvakki'în, c.3, s.154; et-Turuku'l-Hikemiyye, s.283; Ö.N.Bilmen, c.6, s.126.

⁶⁵⁴ İbn Kudâme, c.4, s.167; Krş. Seyyid Sâbık, c.3, s.108.

⁶⁵⁵ El-Kâsânî, c.5, s.129.

⁶⁵⁶ Bkz. El-Merğînânî, c.4, s.68; İbnu'l-Humam, c.8, s.126; Molla Hüsrev, c.1, s.321; el-Halebî, s.140; İbn Nüceym, c.8, s.229.

⁶⁵⁷ El-Kâsânî, c.5, s.129.

kastı olmaksızın yiyebilir. Çünkü Allah bağışlayıcı ve merhametlidir.⁶⁵⁸ Bu ayete göre, kim başkasının malına ihtiyaç içerisinde muztar kalırsa, tazmin etmek şartıyla onu alıp yiyebilir.⁶⁵⁹

İnsanların ihtiyacı olan gıda maddelerini satın alıp pahalıya satıp hapseden suretiyle çalışan muhtekir, umum insanlar için zalimdir. Çünkü insanların ihtiyacı olan bir malı, pahalıya satıp arzu ederek, saklayan kimse, insanların hepsine zulmetmektedir. İşte bu zulüm ve zararı önlenmek için, ihtikâr yapan kimseye sat diye emir verilir, misli bir fiyatla, o günün rayici ile satmaya icbar edebilir.⁶⁶⁰

İslam, fiyatların teşekkülü konusunda, dolayısıyla kârla ilgili olarak, üretici ile tüketici, alıcı ile satıcı arasında denge sağlamış birisine karşı öbürünü tutmamıştır. Peygamberimiz (s.a.v.), bu hadislerinde ticaret malını, Pazar yerine gelmeden yolda karşılanmayı, yerli halkın, köylü-yabancılar adına onların mallarını satmalarını, pazarlık üzerine pazarlık yapmayı ve fiyatlar yükselsin diye ihtikâr yapıp malları saklamayı nehyetmiştir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, hiçbir sebep yok iken, fiyatların yükselmesi veya düşmesi, mal, değerinden çok yüksek veya çok düşük satılmak suretiyle, aşırı kâr veya zararlara sebep olunması, piyasa fiyatları bilinmediği için, gerek alıcı gerekse satıcı açısından malın değerini bulamaması ve tek kelime ile haksız kazanca mahal verilmemesi için bu esaslar konulmuş bulunmaktadır, diyebiliriz.

VII- KÂR HADDİ VE AŞIRI KÂR

Allah (c.c.), ticaretteki (alışverişlerdeki) kârları helal kıldı.⁶⁶¹ Doğru ve iyilikle talep eden bir kimse için ticaret, Allah'ın (c.c.) verdiği rızıklardan bir rızık ve helal kıldığı yollardan birisidir.⁶⁶² Diğer sistemlerin, kârı teşebbüse arıdığı, İslâm'ın ise onu, ticarete yatırılan sermayeye verdiğini daha önce söylemiştir. Kâr, sermayenin zarar çekme rizikosunun bir karşılığı olarak verilmiştir, diyebiliriz. Bir tarafın sermaye diğer tarafın da emek koyduğu mudârebe şirketinde zararı tamamen sermayenin çektiği de daha evvel geçmişti.⁶⁶³

⁶⁵⁸ El-Maide 5/3.

⁶⁵⁹ El-Kâsânî, c.5, s.129.

⁶⁶⁰ İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.253; İbnu'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.284-285.

⁶⁶¹ El-Bakara 2/275; et-Taberi, c.3, s.103.

⁶⁶² En-Nisa 4/29; et-Taberi, c.5, s.32.

⁶⁶³ El-Kurdûri, s.83; el-Kâsânî, c.6, s.79; el-Merğînâni, c.3, s.150; Molla Hüsrev, c.2, a.316; İbn 'Abidin, c.4, s.490.

1- Ayete Göre Kâr Haddi

Kâr haddi ve miktarı ile ilgili olarak, Kurân-ı Kerim’de açık bir tespit yoktur. Ticaret ayetinde⁶⁶⁴ sadece malların karşılıklı rıza ile devredileceği söylenmektedir. Öyleyse satıcı ile alıcının gönül hoşnutluğu ile anlaştıkları nokta, kâr haddini vermelidir.

2- Hadise Göre Kâr Haddi

Hadislerde de yüzde olarak, kâr haddini ve kârın ne kadar olunu bulmak mümkün değildir. Ancak belli bir sermaye ile, belli bir kâr sağlandığını ve Peygamberimizin (s.a.v.), bunu tasvip buyurup dua ettiğini anlatan iki hadis vardır. “Urve el-Bârikî (r.a.) den rivayet ediliyor ki, Peygamberimiz (s.a.v.), bir kurbanlık veya bir koyun satın alması için ona bir dinar verdi. Urve (r.a.), bu para ile iki koyun satın aldı. Bu koyunlarda birisini bir dinara sattı. Diğer koyunu ve kazandığı bir dinarı getirip Peygambere (s.a.v.) verdi. Hz. Peygamber de alış veriş için bereketli olması için ona dua etti.⁶⁶⁵

Peygamberimiz (s.a.v.), kendisine bir kurbanlık alivermesi için, Hâkim b. Huzzam (r.a.)’a bir dinar verdi. Hâkim, bu dinara ile bir koyun satın alıp sonra bu koyunu iki dinara sattı. Sonra dönüp bu iki dinarın birisi ile bir kurbanlık satın aldı, diğerini de aldığı koyunla birlikte getirip Peygambere (s.a.v.) verdi. Hz. Peygamber de bu bir dinar parayı tasadduk etti ve Hâkim için ticaretinde hayırlı ve bereketli olması hususunda dua etti.⁶⁶⁶bu her iki hadiste de sermayesi ve maliyeti bir dinar olan bir malın, iki dinara satıldığını, yani sermaye açısından yüzde yüz kâr yapıldığını görmekteyiz.

Peygamberimiz (s.a.v.), malın mübadelesi ancak sahibin gönül hoşnutluğu ile helal olur, buyurduğundan,⁶⁶⁷ cumhur-u fukaha, satıcının malını satarken her türlü baskıdan uzak, hüe ve serbest olmasını şart koşar.⁶⁶⁸ Bu sebeple kâr haddi rıza ile ilgilidir. Çünkü insan, bir malı az kârla satın almaya razı olur, çok kârla satın almaya ise razı olmaz.⁶⁶⁹

⁶⁶⁴ En-Nisa 4/29.

⁶⁶⁵ Ebu Davud, c.3, s.256, No:3384.

⁶⁶⁶ Bkz. Ebu Davud, c.3, s.256, No:3386.

⁶⁶⁷ Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned, c.5, s.73; Aclûnî, a.g.e. c.2, s.370, No:3101; el-Kâsânî, c.5, s.129; İbn Kudâme, c.5, s.177.

⁶⁶⁸ El-Kâsânî, c.5, s.176; İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn ‘Abidin, c.4, s.245; Ö.N.Bilmen, c.6, s.88; Seyyid Sâbık, c.3, s.74.

⁶⁶⁹ El-Kâsânî, c.5, s.220.

3- Kâr – Sermaye Münasebeti

Gelir dağılımında üretim faktörlerinin paylarını ayırma ve bu payların miktarını tayin ve tespit etme hususunda mesela ücret, kira ve kârın hangi oranda bölüşüleceğini düşünüp bulmada bize mudarebe şirketi yardımcı olabilir. Mudarebe şirketinde sermaye, gerek üretime, gerekse ticari bri sahaya yatırılıns, ele edilen kâr, ortaklar arasında müşterek olup sermayeye düşen pay, duruma göre, ortakların çeşitli özelliklerine ve anlaşmalarına göre ½, 1/3, veya 2/3 oranında olabilir.⁶⁷⁰ Ebu Yusuf'a göre müzâraa ve müsâkât şirketleri de aynı mudarebe ortaklığı gibidir. Yarı veya üçte bir üzerinden anlaşabilirler ve ele geçen kârın ne kadar olduğu meçhul olup belli değildir.⁶⁷¹

İslam, sermayeyi ve üretim alanındaki rolünü kabul etmektedir. Kattığı değer çlcüsünde milli gelirden alacağı payı da şüphesiz kabul eder. Ancak burada sermayenin payı, onun sabit bir yüzdesi olarak değil, değişken yüzdesi olarak tespit edilir. Hem herhangi bir ticari sahada yatırılmış olan sermayenin, kâr edeceği belli-kesin değildir; zarar etmesi de söz konusudur.⁶⁷²

Fukaha, ortaklıklarda kârın sermayeye tabi olduğunda, yeni sermayeler eşit olduğu zaman kârın da eşit bir biçimde bölüşülmesi gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Ancak sermayelerin miktarı eşit olmadığı zaman kârın eşit olarak paylaşılmasının caiz olup olmadığı ihtilaf vardır. Hanefilere göre, sermayelerin miktarı ayrı ayrı olsa bile, kârları eşit olarak paylaşmakta bir beis yoktur.⁶⁷³

4- Kâr Miktarı ve Mürâbaha Alış Verişi

Ticari sahadaki kâr miktarının tayini hususunda murâbaha alış verişinden faydalanabileceğimizi daha önce söylemiştik. Belli bir sermaye veya maliyet üzerine belli bir kâr ilavesi ile yapılan satışı murâbaha alış verişi denir. Bu satışın caiz olduğu husunda fukaha ittifak etse de, sağladığı kâr hakkında ihtilaf etmişlerdir. Mutlak bir alış veriş sözleşmesinin sahih olabilmesi için fiyatın bilinmesi şarttır. Kâr da fiyatın bir parçası olduğuna göre, onun da belli olması lazımdır. Bu sebeple murâbaha sermayenin, maliyetin ve kâr miktarının belli olması ve müşteriye söylenmesi şarttır. Bu malın maliyeti şudur, veya bu, banan 100 liraya mâl oldu, 10 lira kârla, 10 liradan bir lira kazanıyorum dese, buna bazıları caiz değil, bazıları mekruh demiş, bazıları da izin vermiştir. Çünkü sermaye belli olup hesap yapmak suretiyle

⁶⁷⁰ El-Kudûri, s.82-83; el-Kâsânî, c.6, s.80-81; el-Merğînânî, c.3, s.151-152; Molla Hüsrev, c.2, s.324; İbn 'Abidin, c.4, s.491-492.

⁶⁷¹ Ebu Yusuf, a.g.e. s.95, 98.

⁶⁷² Enver İkbâl Kureşî, s.92; M.A.Mannan, s.232; Mahmut Ahmet, s.40.

⁶⁷³ İbn Rüşd, c.2, s.253.

kâr miktarı da bulunabilir. Bunu kabul etmeyenler, bu hesabı yapamayacak alıcıların da çıkabileceğini düşünseler gerektir.⁶⁷⁴

Murâbahada alış veriş konu olan malın maliyet fiyatına, yapınla hangi masrafların girebileceği ve nelerin mâliyete giremeyeceği yine fıkıh kitaplarında anlatılmıştır. Bu konuda esas olan şudur: Malın bizzat kendisi veya kıymeti üzerinde bir etki yapan masraflar, mâliyete eklenir. Mesela temizleme, boyama, dikme, kira ve nakliyet gibi olan harcamalar, sayılıp maliyet fiyatında ilave edilir. Nakliye, malın bizzat kendisi üzerinde bir etki yapmamasına rağmen kıymetinde bir değişiklik yaptığı için, maliyet fiyatına eklenir. Çünkü mal, yer değiştirmekle de kıymeti değişebilir. Maliyet fiyatına eklenecek masraflar hakkında örf de uyulur. Mesela çoban ücreti, eğitim ve öğretim ücreti gibi masraflar maliyete girmez. Çünkü bunun ilhâkında örf yoktur. Ayrıca simsar ücreti, malın dürülmesi, paketlenmesi ve mühürlenmesi için verilen paralar da maliyetten sayılmaz.⁶⁷⁵ Ebu Hanife ise, mala yapılan bütün masrafları, hiç birisini dışarıda bırakmadan, maliyetten sayar.⁶⁷⁶

Maliyet fiyatı ve kâr belli olduğu zaman, murâbaha alış verişi kerahetsiz olarak, sahih olur. Mesela şu evi sana, aldığım 100.000 lira fiyatla ve onda bir kârla satıyorum dese, sözleşme sahih olur.⁶⁷⁷ Eğer kâr, sermayeyi kapsar bir dereceye yükselirse, artık bir daha murâbaha ile satış yapılmaz. Mesela malı 20 liraya satın alıp murabaha ile 40 40 liraya satsa, sonra onu tekrar 20 liraya alsın, artık tekrar murâbaha ile satamaz.⁶⁷⁸ Çünkü ödediği miktar, kendi eline geçmiştir. Artık bu malda tekrar murâbaha ile satacak bir sermayesi kalmamıştır. Bu, Ebu Hanifeye (r.a.) göre böyledir. Ebu Yusuf ile İmam Muhammed, bunu müstakil bir alış-veriş kabul ettiklerinden meşru saymışlardır.⁶⁷⁹ Birisi, bir elbise satın alıp sonra bunu murâbaha yolu ile kıymetinin yarısı veya üçte bir kârla satsa caizdir.⁶⁸⁰

Mal alıp satmak yani ticaret yapmak, insanların birbirinden kâr etmeleri için meşru kılınmıştır. Alış verişlerde karşılıklı olarak, alıcı ile satıcıdan her biri, daha çok kâr etmek ister. Elverir ki, insan bu hususta insan insaf ölçülerinden ayrılmasın. İşte Allah (c.c.) alış verişlerde

⁶⁷⁴ Bkz. el-Kudûri, s.55; es-Serahsî, c.13, s.87; el-Kâsânî, c.5, s.221; el-Merğînânî, c.3, s.42; İbn Kudâme, c.4, s.136; eş-Şa'arânî, c.2, s.68; ed-Dımeşkî, c.2, s.2.

⁶⁷⁵ İmam Mâlik, c.4, s.279; el-Kudûri, s.55; es-Serahsî, c.13, s.80; el-Merğînânî, c.3, s.42; İbnu'l-Humam, c.5, s.255; İbn Nüceym, c.6, s.119; İbn 'Abidin, c.4, s.154.

⁶⁷⁶ İbn Rüşd, c.2, s.214.

⁶⁷⁷ El-Cezîrî, c.2, s.280.

⁶⁷⁸ Es-Serahsî, c.13, s.82-83; el-Kâsânî, c.5, s.224; el-Merğînânî, c.3, s.43; İbnu'l-Humam, c.5, s.257; Molla Hüsrev, c.2, s.182; İbn Nüceym, c.6, s.121.

⁶⁷⁹ Es-Serahsî, c.13, s.82-83; el-Merğînânî, c.3, s.43; Molla Hüsrev, c.2, s.182.

⁶⁸⁰ İbnu'l-Humam, c.5, s.263.

kâr etmeyi yasaklamamış ve kâr için herhangi bir miktar tayin buyurmamıştır. Ancak Allah (c.c), hile yapmayı, aldatmayı, malı kendisinde bulunmayan bir vasıflar övmeyi, kusurunu gizlemeyi ve bu gibi şeyleri nehyetmiştir.⁶⁸¹

Ancak fakihler, tazmin ve tekeffül edilmeyen malın kârı helal olmaz, esasına dayanarak, kâr sermaye münasebetlerini ortaya koymuşlar, belli bir sermayenin ne kadar kâr edebileceği hakkında bazı düşünceler ileri sürmüşlerdir. Mesela mam Azama göre, sermayeyi tamamen karşılayan kârı elde eden kimse, o malı bir daha murâbaha ile satamaz.⁶⁸² Buna göre kâr sermaye kadar olup mislini aşmamalı diye düşünülebilir. Bundan başka kârın asıl semenin ikide biri, yani sermayenin yarı nispetinde olacağını söyleyenler de vardır.⁶⁸³

5- Aşırı Kâr Veya Ğabn-ı Fâhiş

İslam hukukunda kâr ve kâr haddi ile ilgili olarak bir de “ğabn” meselesi vardır. Ğabn, lügatte hud’a, aldanma, bir şeyin miktarını eksiltme manalarına gelir. İstılahta ise gabn-ı fâhiş ve gabn-ı yesîr olmak üzere, iki kısma ayrılır. Bilirkişilerin takdir ettikleri kıymetlerin dışında kalan fiyata gabn-ı fâhiş denir.⁶⁸⁴ Mesela bir mal, 100 liraya satılmış olsun, değe rtakdir eden bilir kişilerin bazısı 50, bazısı 60, bazısı da 70 lira takdir etse, bu 100 lira fiyat gabn-ı fâhiş sayılır. Çünkü bu fiyat, takdir edilen fiyatlardan hiç birisine uymamaktadır. Ancak bazısı 80, bazısı 90, bazısı da 100 lira takdir etse bu da gabn-ı yesîr olur.⁶⁸⁵

Gabn, ya satıcıya veya alıcıya nispetle meydana gelir. Beş liralık bir malı üç liraya satarsa satıcıya, üç liralık bir malı beş liraya alırsa alıcıya göre gabn meydana gelmiş olur demektir.⁶⁸⁶

Gabn-ı fâhişin miktarında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, malın kıymetinin üçte biri bir kârla veya üçte b iri bir zararla satılmasını gabn-ı fâhiş kabul etmiştir.⁶⁸⁷ buna göre mesela 90 lira kıymetindeki bir malın 120 liraya veya 60 liraya satılması gabn-ı fâhiş olur.

⁶⁸¹ İbn Kudâme, c.4, s.43; el-Cezîrî, c.2, s.283-284; Ö.N.Bilmen, c.6, s.119.

⁶⁸² Es-Serahsî, c.13, s.82-83; el-Kâsânî, c.5, s.224; el-Merğînâni, c.3, s.43; İbnu'l-Humam, c.5, s.257; Molla Hüsrev, c.2, s.182; İbn Nüceym, c.6, s.121.

⁶⁸³ Ö.N.Bilmen, c.6, s.120; İbn ‘Abidin de Tekmile’de (c.1, s.241), kıymetin yarısını aşan kârın gabn olacağını yazar.

⁶⁸⁴ Bkz. İbn Nüceym, c.6, s.125-126; İbn ‘Abidin, c.4, s.159; el-Cezîrî, c.3, s.119; Mecelle, 165. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.11.

⁶⁸⁵ İbn Nüceym, c.6, s.125; Krş. İbn ‘Abidin, c.4, s.159; el-Cezîrî, c.2, s.285; Mecelle, 165. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.11.

⁶⁸⁶ Seyyid Sâbık, c.3, s.116-117.

⁶⁸⁷ İmam Gazzali, İhya, c.2, s.79; el-Cezîrî, c.2, s.284; Seyyid Sâbık, c.3, s.117.

Fakat bazıları, böyle bir had ve miktar tayin etmeyip bu konuda asıl dayanılacak şeyin, malın kıymetine göre, fiyatın yüksek veya düşük, eksik veya fazla olduğunun açıkça görülmesi gerektiğini savunurlar.⁶⁸⁸

Gabn olayını tespit etme yollarından birisi de örf ve adet usûlüdür. Buna göre örf ve adetin aşırı kâr saydığı gabn olup muhayyerlik hakkı doğar. Aşırı sayılmayan bir kârdan dolayı muhayyerlik hakkı doğmaz ve sözleşme bozulmaz.⁶⁸⁹

Alış verişte rızaya itibar olunduğu malumdur. Rıza ise bilgi ile ilgili olan bir husustur. Mesela aldığı maldan aşırı kâr, gabn-ı fâhiş bulunduğunu bilmeyen bir kimse, o fiyatla ya razı olur, ya da olmaz. Ancak bu alış verişte aşırı kâr bulunduğunu bile bile razı oluşsa o zaman bunda bir beis yoktur.⁶⁹⁰

Bir alım satım muamelesinde tağrîr: aldatma bulunmaksızın gabn-ı hfâhiş meydana gelse, aldanan taraf, gerek alıcı gerek satıcı olsun, alış verişi bozamaz. Böyle bir alış veriş sahihtir. Şu kadar var ki, bir kimsenin bir malını aşırı kârla satması, meselâ 100 liralık bir malı 1000 liraya satması, İmam Muhammed'e göre mekruhtur. İmam Ebu Yusuf'a göre ise mekruh sayılmaz.⁶⁹¹

Cumhur-u ulemaya göre de yalnız gabn ile muhayyerlik hakkı doğmaz.⁶⁹² Satıcı ile alıcıdan birisi veya tellal, diğerini aldatırsa, mesela malın fiyatını söylememek gibi bir hata yapsa, alış verişte de aşırı kâr bulunduğu tahakkuk etse, aldanmış olan taraf, alış verişi feshedebilir. Buna "hıyar-ı gabn-ı tağrîr" adı verilir.⁶⁹³ Böylece gabn-ı fâhişte ancak aldanma meydana geldiği zaman mal iade edilebilir. Mesela Mısır pamuğundan diye satılan 200 liralık bir kumaşın, Şam pamuğundan olduğu meydana çıkıp 100 lira değerinde olduğu anlaşılırsa gabn-ı fâhiş olur ve mal geriye verilebilir.⁶⁹⁴

Bazı kaynaklarda gabn-ı fâhiş konusu işlenirken eşya, hayvan ve akarda aşırı kâr sayılan nispetleri verilmektedir. Yalnız bu rakamları karşılaştırdığımız zaman birbirinden farklı oldukları görülür. Mesela eşya ve emtia kabilinden olan şeylerde kıymetinin yüzde 5, yüzde

⁶⁸⁸ El-Cezîrî, c.2, s.284.

⁶⁸⁹ Seyyid Sâbık, c.3, s.117; ve bkz. Mecelle, 356. Madde.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Kayyim, et-Turuku'l-Hikemiyye, s.309.

⁶⁹¹ Mecelle, 356. Madde. Ö.N.Bilmen, c.6, s.79.

⁶⁹² Bkz. İbn Nüceym, c.6, s.126; Seyyid Sâbık, c.3, s.118.

⁶⁹³ Ö.N.Bilmen, c.6, s.79.

⁶⁹⁴ El-Cezîrî, c.2, s.285.

20 ve yüzde 50 fazlasıyla gabn-ı fâhiş olur, denilmekte, hayvanlarda yüzde 10, akarda yüzde 5 ve yüzde 20 olarak tayin edilmektedir.⁶⁹⁵

6- Netice

Alış veriş, kâr etmek gayesiyle yapıldığından, kârlı alış verişler meşru kılınmış ve kâra izin verilmiştir. Kâr ise ancak az bir artış ile mümkün olabilir. Ancak kişi sattığı mala bu artışı yüklerken en yakın deresini gözetmelidir. Zira müşterinin normal kârdan başkasını vermesi ya o mala çok rağbet ettiği için, ya da o anda o mala çok ihtiyacı olduğundandır.⁶⁹⁶ Bu sebeple alırken ve satarken, alacağı ve borcu talep ederken yumuşak davranıp kolaylık göstermelidir. Alıcı ve satıcıdan her biri zengin veya fakir olabilir, az ihtiyaç sahibi veya çok ihtiyaç sahibi olabilir. Peygamberimiz (s.a.v.), bir hadisinde şöyle buyurur: “Satarken, alırken, alacağını talep borcunu eda ederken sehâ ve sühûlet gösteren kimseye Allah merhamet eder.”⁶⁹⁷

Arz ve talebin hür irade ile bir noktada uyuşması temel olduğundan, İslam’ın kesin bir kâr haddi tayin etmediğini söyleyebiliriz. İslam kesin bir kâr haddi tayin etmedi diye, bundan, aşırı kâra veya zarara izin verip müsaade ettiğini çıkarmak mümkün değildir. Piyasada cari kârdan daha az bir kârla satan tüccar ile Hz. Ömer (r.a.) arasından geçen hadiseyi, Mâlikilerin bu husustaki görüşünü ve Şafi’ilerle aralarında geçen tartışmayı anlatmıştık.⁶⁹⁸

İslam aşırı kâr için bir takım tedbirler almıştır. Buraya kadar anlatmış olduğumuz şu yasakları bu tedbirler arasında sayabiliriz. İslâmiyet, peşin ile veresiye arasındaki fiyat farkını,⁶⁹⁹ alış veriş yaparken yemin etmeyi,⁷⁰⁰ müşteri kızıştırmayı,⁷⁰¹ pazarlık üzerine pazarlık yapmayı⁷⁰² ve ihtikâr yapmayı⁷⁰³ yasaklamıştır. İşte böylece İslam’ın diğer sistemlerden farklı bir kâr anlayışına sahip olduğu, kârı sınırlayıcı tedbirler aldığı ve bu

⁶⁹⁵ Bnz. İbn ‘Abidin, Tekmiletu’l-Haşiye, c.1, s.241; Mecelle, 165. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.11; Ö.N.Bilmen, Büyük İslam İlmihali, s.440.

⁶⁹⁶ İmam Gazzali, İhya, c.2, s.79.

⁶⁹⁷ El-Buhari, c.3, s.75; İbn Mâce, c.2, s.742; Tecrid-i Sarih, c.6, s.372, 968.

⁶⁹⁸ İmam Mâlik, el-Muvatta, c.4, s.253; İbn Kudâme, c.4, s.164.

⁶⁹⁹ İmam Mâlik, c.4, s.270; eş-Şevkâni, c.5, s.202-203.

⁷⁰⁰ İmam Mâlik, c.4, s.315; el-Buhari, c.3, s.78; Ebu Davud, c.3, s.245, No:3335; et-Tirmizi, c.3, s.516, Mo:1211; en-Nesâi, c.7, s.245; İbn Mâce, c.2, s.744, No:22077, 2209.

⁷⁰¹ El-Kâsânî, c.5, s.233; el-Merğînâni, c.3, s.40; İbn Kudâme, c.4, s.160; İbn Teymiyye, el-Hısbe, s.11; İbnu’l-Humam, c.5, s.239; Molla Hüsrev, c.2, s.177; İbn Nüceym, c.6, s.107; eş-Şevkâni, c.5, s.187; Seyyid Sâbık, c.3, s.119.

⁷⁰² El-Buhari, c.3, s.90; Müslim, c.5, s.12-13, No:1514-1515; Ebu Davud, c.3, s.269, No:3436; en-Nesâi, C.7, S.258; İbn Mâce, c.2, s.733, No:2171.

⁷⁰³ Müslim, c.5, s.136, No:129; Ebu Davud, c.3, s.271, No:3447-3448; et-Tirmizi, c.3, s.567, No:1267.

konuda diğerlerinden ayrıldığı görölmektedir.⁷⁰⁴ Böylece İslamiyet, hiçbir zaman alıcıya karşı satıcıyı, satıcıya karşı alıcıyı tutarak, birinin hakkını diğerine geçirmemiştir, diyebiliriz.

⁷⁰⁴ M.A.Mannan, İslam Ekonomisi, s.254.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

K İ R A

I- KİRÂNIN TARİFİ VE MAHİYETİ

Gelir dağılımını ilgilendiren konulardan birisi de kirâdır. Kirâ, iktisad kitaplarında r a n t tabiri ile ifade edilip daha çok toprakla alakalı bir hussuttur.⁷⁰⁵ Fıkıh kitaplarında ise kira, icâre bölümünde ücret ile beraber mütaala edilmektedir. İstihlâk edilmeyen menkûl mallarla gayr-i menkûl mallardan faydalanmanın bir karşılığı olarak ödenen bedeldir.⁷⁰⁶

1- Kirânın Kelime ve İstılah Manası

Kirâ, kry maddesinden gelir. Evini veya bineğini bana kiraya verdi, denir. Nehri kery ettim demek, nehri kazdım demektir.⁷⁰⁷ Kirâ, Kâmus sahibinin deyimiyle, hâne, dükkan ve dâvve makulesini kiraya vermek manasındadır.⁷⁰⁸ Bir hukuk tabiri olarak kira, ücrette olduğu gibi, menfaatin bedeline verilen bir isimdir.⁷⁰⁹ Daha yeni bir tarife göre, kira, amotisman karşılığında alınan bir bedeldir.⁷¹⁰

2- Kiranın Meşruiyeti

Tezimizin ücret bölümünde anlatıldığı üzere ücret; kitab, sünnet, icma' ve kıyasla sabit olan bir muameledir. Kira da fıkıh kitaplarında icâre bölümünde yer aldığından,⁷¹¹ ücretin dayandığı delillere tabi olmaktadır. Öyleyse kira, ücretin dayandığı kitab, sünnet, icma' ve kıyas delilleriyle meşru olup İslamiyetin başlangıcından beri bütün İslam hukukçuları tarafından caiz görülmüştür.⁷¹²

Ebu İmame (r.a.), Abdullah b. Ömer'e (r.a.) gelip "Ben deveni Mekke'ye gitmek üzere kiraya veriyorum."⁷¹³ Bana cevaz verir misin, haccın yerine gelmiş midir? Dedi. Abdullah (r.a.) "Telbiye getirmiyor musun, vakfeye duruyor musun, şyetan taşlamıyor musun", diye sordu. Evet yapıyorum, dedim. Abdullah, Peygambere (s.a.v.) bir adam gelip senin sorduğun

⁷⁰⁵ Bkz. Kuyucak, s.597; Koloğlu, c.2, s.209

⁷⁰⁶ Bkz. el-Kudûri, s.69; el-Kâsânî, c.4, s.174; es-Serahsî, c.16, s.32; Mecelle, 420-421. Maddeler; Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

⁷⁰⁷ Ez-Zamahşerî, Esasu'l-Belâğa, s.542; Kamus, c.4, s.1149.

⁷⁰⁸ Kamus, c.4, s.1150.

⁷⁰⁹ Mecelle, 404. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.156; Tecrid-i Sarih, c.7, s.21.

⁷¹⁰ Enver İkbâl Kureşi, s.92.

⁷¹¹ Bkz. el-Kudûri, s.69; es-Serahsî, c.15, s.74; el-Kâsânî, c.4, s.173; el-Merğınani, c.3, s.169; İbnu'l-Humam, c.7, s.145; Molla Hüsrev, c.2, s.225; el-Halebi, s.117; İbn Nuceym, c.8, s.2; İbn 'Abidin, c.5, s.2.

⁷¹² İbn Rüşd, c.2, s.220.

⁷¹³ Bu zatın ifadesinden, devesiyle beraber Mekke'ye gittiği fakat devesini kiraya verdiği anlaşılmaktadır. Bkz. es-Serahsî, c.15, s.77.

şeyi sordu.” (Hac mevsiminde ticaretle) Rabbinden rızık istemenizde bir günah yoktur,⁷¹⁴ ayeti gelinceye kadar Peygamber (s.a.v.) cevap vermedi. Bu ayet gelince, “Siz haccınızı ifa ettiniz”⁷¹⁵ buyurdu. Hacca giderken deveyi kiraya vermek caiz olunca, kira muamelesinin meşru olduğu ortaya çıkar.

3- Kira ve Rant

Ekonomide rant kelimesinin kira ile yakından alakası vardır. Ancak İslam hukundaki kira anlayışı ile iktisat kitaplarında anlatılan rant arasında fark bulunmaktadır.

Rant kelimesinin umumi lisandaki manası, alet, makine, ev v.s. gibi bir “ayn” ın aynen iade edilmek üzere, kiralayarak kullanılmasına karşılık ödenen bir paradır.⁷¹⁶

Bir hukuk ve iktisat tabiri olarak rant, topraktan ve bilhassa ziraat topraklarından edilen istifade karşılığında ödenen meblağ manasında kullanılmaktadır. Her toprağın mahsul verme kuvveti bir değildir. Fakat mahsul fiyatları, çeşit ve kaliteye göre, bütün piyasalarda yeknesak bir seviye arz etmektedir. Fiyat aynı olduğu halde, üretim masraflarının bir işletmeden diğerine değişmesi, muhtelif işletmelerin randımanları arasında nisbetsizlikler meydana getirmektedir. Bu nisbetsizlik, toprak rantını meydana getirir. İşte emek ve masraf karşılığı olmaksızın, sırf toprağın fazla veriminden sağlanacak ketmerli menfaata rant adı verilir.⁷¹⁷

Toprağın bu biteklik rantının yanı sıra alt yapı hizmetlerinden dolayı kıymetinin yükselmesiyle meydana gelen bir rantı daha vardır ki, onu da şöyle tarif etmek mümkündür. Rant, şahsın ve teşebbüsün tesiri olmaksızın sosyal ve ekonomik hayat şartlarından doğan bir gelirdir.⁷¹⁸

Kur’ân-ı Kerim’de toprağın biteklik rantını tavsif eden ayet bulmak mümkündür. Mesela “(Toprağın verimli) güzel memleketin nebatı, Rabbinin izniyle (bol) çıkar. Fena olandan ise faidesi pek az bir şeyden başkası çıkmaz...”⁷¹⁹ buyrulmaktadır. Bu ayetten anlaşılan, toprakların verimlilik bakımından farklı oluşlarıdır. Her toprak, bitkileri aynı derece

⁷¹⁴ El-Bakara 2/198.

⁷¹⁵ El-Cessas, c.1, s.309; es-Serahsî, c.15, s.76.

⁷¹⁶ Kuyucak, s.597; Krş. Necatri Mumcu, Ak İktisat Ansiklopedisi, c.2, s.705.

⁷¹⁷ Bkz. Kuyucak, s.597; Feridun Ergin, İktisat, s.67; Necati Mumcu, Ak İktisat Ansiklopedisi, cc.2, s.785.

⁷¹⁸ Koloğlu, c.2, s.209.

⁷¹⁹ A’raf 7/58.

bitirmez.⁷²⁰ Bazıları, verimli ve bitek oluken, bazıları da çorak olabilir. İşte emek ve masraf karşılığı olmaksızın, sırf toprağın bol veriminden elde edilen fazla menfaata rant adı verilir.⁷²¹

Gelir dağılımı açısından biteklik rantı ile alt yapı rantının kime ait olduğunu söylemek kolay değildir. Çünkü toprağın verimi sahibine ait olacağından biteklik rantın bir kısmı vergi kanalıyla devlete gider. Alt yapı rantı ise ihtiyacı olan herkes için paylaşılan bir gelirdir. Ancak arsa spekülasyonuna imkan veren, toprakta özel mülkiyetin koyu bir şekilde uygulandığı yerlerde devletin getirdiği hizmet sayesinde meydana gelen fazla gelir fertlerin eline geçer, diyebiliriz.

4- Mal ve Menfaat

Kira açısından ne çeşit malların ve hangi menfaatların kullanılmasının caiz olduğunu tespit etmek faydalı olur. Bu sebeple mal ve menfaat üzerinde biraz durmamız gerekir.

Kur'ân-ı Keirm'de yeryüzündeki her şeyin insanların ihtiyaçları için yaratıldığı ifade edilerek, "Yerde ne varsa hepsini sizin (faideniz) için yaratan O'dur"⁷²² buyrulmaktadır. İnsandaki bulunan maddi ve manevi eksikliğe ihtiyaç denir.⁷²³ Mal ve eşyanın, insanda bulunan bu maddi ve manevi eksikliği giderme özelliğine de fayda adı verilir.⁷²⁴

İslam hukukunda, insan tabiatının meylettği ve ihtiyaç vakti için depo edilebilen şeye mal denir.⁷²⁵ Mal, dünya hayatında insanların Rablarına gitmek üzere yolculuk yaparken, ihtiyaçlarını gidermek için kullanmak üzere, Allah'ın (c.c.) var etmiş olduğu bir faydalanama vasıtasıdır.⁷²⁶

Malın, menkul ve gayr-i menkul, mütekavvim ve gayr-i mütekavvim, misli ve kıyemi, zâhiri ve batini⁷²⁷ gibi çeşitleri vardır. Biz burada kira açısından önemi bulunan mütekavvim aml üzerinde durmak istiyoruz.

⁷²⁰ Reşid Rıza, c.3, s.469.

⁷²¹ Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s.67.

⁷²² El-Bakara 2/29.

⁷²³ İbrahim Fadıl, İktisat, (Basım yer tarihi yok, eski harflerle), s.59; Krş. Caetan Pırou, a.g.e. s.95.

⁷²⁴ İbrahim Fadıl, İktisat, s.65.

⁷²⁵ Bkz. İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn 'Abidin, c.4, s.3; Mecelle, 41. Madde ve 126. Madde.

⁷²⁶ Es-Serahsî, c.12, s.108; İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn 'Abidin, c.4, s.3; er-Razi, c.7, s.198; Yazır, c.2, s.152.

⁷²⁷ Bir yerden başka bir yere taşınabilen mallara, menkul; taşınamaz mallara ise gayr-i menkul; çarşı ve pazarlarda benzeri-misli bulunan mallara misli, bulunmayan mallara, yahud bulunan da fiyatça farklı olan mallara ise kıyemi mallar adı verilir. Bkz. es-Serahsî, c.11, s.102; İbn 'Abidin, c.4, s.3; Mecelle, 41, 126, 1119. Maddeler; Ö.N.Bilmen, c.6, s.10.

Bir müslümanın malı üzerindeki tasarruf hakkını kullanabilmesi; alıp satabilmesi ve kiraya verebilmesi için o malın mütekavvim olması şarttır. Mütekavvim olmayan malın her türlü alış verişi caiz değildir.⁷²⁸ “Mal-i mütekavvim, iki manaya ihtimal olunur. Biri intifai mübah olan şeydir. Diğer mal-i mührez demektir.”⁷²⁹ Demek ki, kendilerinden faydalanılması mübah olmayan lâşe, ölü, kan, domuz, şarap ve buna benzer şeyler mal sayılmazlar.⁷³⁰ Ayrıca faydalanılması şer’an mübah olsa bile, mesela bir tek buğday gibi, insanların meyil duymadığı şey de mal sayılmaz.⁷³¹

Bir kira akdinin üzerinde sözleşme yapılan şey menfaattır.⁷³² Kira akdinin aynı bir mala nispet edilmesi, bu malın istenilen menfaatin yeri ve kaynağı olması dolayisiyledir. Yoksa direkt olarak malın kendisiyle alakası yoktur.⁷³³

Mutekavvim olmayan bir malın alış veriş sözleşmesi geçerli değildir.⁷³⁴ Menfaat da aslında kendi başına mütekavvim bir mal değildir.⁷³⁵ Menfaat ancak kendisinden söz edilip bir kira akdi ile değerlendirilerek kıymet biçildikten sonra kıyasen mütekavvim mal haline gelmiş olur.⁷³⁶

Sözleşmeye konu olan menfaat, her türlü niza ve çekişmeyi ortadan kaldıracak bir şekilde beyan edilmelidir. Bu sebeple menfaatin yerinin bildirilmesi gerekir. Mesela iki evden hangisinin kiraya verildiği bildirilmezse, sözleşme sahih olmaz.⁷³⁷ Menfaatin yeri değiştiği zaman menfaat derecesinin de değişeceği bir gerçektir. Faydalanma yolları da değişir. Mesela evlerin menfaati iskan ile, toprağın menfaati ziraat ile, hayvanların menfaati binmekle, kapkacak gibi şeylerin menfaati kullanmakla, işçilerin hizmetle, sanatkarların amel ile olup menfaaatların yeri değiştikçe faydalanma şekilleri de değişir.⁷³⁸

⁷²⁸ Bkz. es-Serahsî, c.12, s.109; c.13, s.137; İbn Nüceym, c.5, s.279; İbn ‘Abidin, c.4, s.5, 6, 103; Mecelle, 119, 211, 212. Madde.

⁷²⁹ Mecelle, 127. Madde. Krş. İbn ‘Abidin, c.4, s.3.

⁷³⁰ Es-Serahsî, c.13, s.137; İbn Nüceym, c.5, s.76; İbn ‘Abidin, c.4, s.6.

⁷³¹ İbn Nüceym, c.5, s.277; İbn ‘Abidin, c.4, s.3.

⁷³² El-Kâsânî, c.4, s.174-175; İbn Kudâme, c.5, s.323, 330; Mecelle, 420. Madde; Krş. Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

⁷³³ El-Cezîrî, c.3, s.99.

⁷³⁴ İbn Nüceym, c.5, s.279; İbn ‘Abidin, c.4, s.5, 6, 103; Mecelle, 211-212. Maddeler.

⁷³⁵ Es-Serahsî, c.15, s.140.

⁷³⁶ Es-Serahsî, c.15, s.127; Krş. El-Kâsânî, c.4, s.178; İbn Kudâme, c.5, s.337; Mecelle, 1345. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.183.

⁷³⁷ Bkz. es-Serahsî, c.13, s.25; el-Kâsânî, c.4, s.180; Seyyid Sâbık, c.3, s.181-182.

⁷³⁸ El-Kâsânî, c.4, s.175.

Menfaatin miktarı bazen müddetin beyan edilmesiyle belli olur. Ölçülen ve tartılan mallarda ölçü ve tartı aletleri ne ise, menfaatı için de zaman odur. Mesela iskân için tutulan evler ve ziraat etmek için kiralanan arazilerde olduğu gibi.⁷³⁹

5- Kira Sözleşmeleri

Kira akdinin, âdiklerin ehliyetli olması,⁷⁴⁰ serbest olmaları,⁷⁴¹ akdin, mal sahibi, vekili veya velisi tarafından yapılmış olması,⁷⁴² kiranın belli olması,⁷⁴³ kira müddetinin belirlenmesi⁷⁴⁴ gibi şartları vardır.

Kira akdinin sahih olma şartlarından birisi de, kira ile menfaatin yani üzerinde sözleşme yapılan şeyin aynı cinsten olmamasıdır. Mesela bir evde oturmanın kirası olarak, başka bir evde oturma hakkını tanıma gibi yapılan bir sözleşme sahih değildir.⁷⁴⁵ Kiranın, alış verişi caiz olan mallara dayanması ve böylece şeriatın yasakladığı şeylerden olmaması da şarttır.⁷⁴⁶

Kira sözleşmeleri, menfaatin değişip gelişmesine bağlı olarak yenilenir ve tekrar tekrar meydana gelir.⁷⁴⁷ Sözleşmeler, menfaatların vakit vakit vücuda geleceği zamanlara izafe edilerek mün'akid olur. Bu cihetle kira, müteferrik akidler demektir; menfaat tehdüs edip meydana gelince kira akdinin in'ikâdı da yenilenir. Yani kira süresinin bitimiyle akid sona erer ve arkasından yenisi başlar.⁷⁴⁸

Kiralanan bir mal kiracı tarafından görülmelidir. Mesela bir kimse görmeden bir ev kiralasa, onu gördükten sonra, beğenip beğenip razı olmazsa geri verebilir. Çünkü kira, menfaatin alış verişi demek olduğundan, alış verişteki rıza hali, malı görmeden tamamlandığı gibi, oradaki hıyarü'r-rü'yet burada da caridir. Evlerin dar, geniş, küçük ve büyük olmasıyla menfaat da değişeceğinden, ancak evi gördükten sonra sözleşme yapmak lazım gelir.⁷⁴⁹

⁷³⁹ Bkz. el-Kudûri, s.69; es-Serahsî, c.15, s.132; İbn 'Abidin, c.5, s.4.

⁷⁴⁰ El-Kâsânî, c.4, s.176; el-Cezîrî, c.2, s.160; Mecelle, 444. Madde; Seyyid Sâbık, c.3, s.180; Ö.N. Bilmen, c.6, s.167.

⁷⁴¹ Ö.N.Bilmen, c.6, s.168; Seyyid Sâbık, c.3, s.181-182.

⁷⁴² Bkz. el-Kâsânî, c.4, s.177; Mecelle, 446. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.167.

⁷⁴³ Bkz. es-Serahsî, c.15, s.75; el-Kâsânî, c.4, s.174; el-Merğînâni, c.3, s.169.

⁷⁴⁴ El-Kâsânî, c.4, s.181; İbn Kudâme, c.5, s.323.

⁷⁴⁵ El-Kâsânî, c.4, s.194; İbn Kudâme, c.5, s.328; İbn Nüceym, c.8, s.3; el-Cezîrî, c.3, s.103; Ö.N.Bilmen, c.6, s.169.

⁷⁴⁶ İbn Ruşd, c.2, s.220.

⁷⁴⁷ Es-Serahsî, c.15, s.75.

⁷⁴⁸ Ö.N.Bilmen, c.6, s.166.

⁷⁴⁹ Bkz. Es-Serahsî, c.15, s.151; el-Kâsânî, c.4, s.195; Mecelle, 507. Madde.

Bir kimse, kira tespit edilmeden eve girip otursa, kira tayin edilmediği için bu akid fâsid olur.⁷⁵⁰

Kiracının yapacağı ve yapamayacağı işler örf ve adetlerle tespit edilir. Mesela kanal ve benzeri şeylerden temizlenmesi istihsanen kiracı üzerine değildir.⁷⁵¹ Mutlak kira akidleri de yine örf ve adetlerle yorumlanır. Mesela sarraflar sokağında kiralınmış bir dükkanda demircilik yapılamaz.⁷⁵²

II- KİRANIN TAHAKKUKU

Kiralanan maldan faydalanılmadan, sadece mutlak sözleşme ile kira tahakkuk etmez.⁷⁵³ Kiranın tahakkuk edebilmesi için maldan faydalanılmış olması, kiracının kirayı kendiliğinden peşin olarak vermesi, veya kira sözleşmesinde kiranın peşin verilmesi hakkında bir maddenin bulunması gerekir.⁷⁵⁴ Bazı kaynaklarda kiranın tahakkuk etmesine sebep olan dördüncü bir husus zikredilmektedir. Kiralanan mal, kira müddeti içerisinde teslim edilip faydalanmaya imkan verildiği zaman (temekkün ile) yine kira tahakkuk eder.⁷⁵⁵ Bu durumda maldan faydalanılmış olsa da olmasa da müddet bitince kira tahakkuk eder. Mesela kiracı, evi teslim aldıktan sonra, içerisinde oturmasa bile, kirasının vermesi gerekir.⁷⁵⁶

Yalnız faydalanmaya imkân sağlamakla kiranın tahakkuk etmediği yerler de vardır. Mesela sözleşme fâsid bir sözleşme ise, faydalanma meydana gelmeden sadece temekkün ile kira tahakkuk etmez. Bir kimse, şehrin dışında binmek üzere bir at kiralasa, şehrin dışında çıkmadan evinde atı hapsedse, yine kira gerekmez. Mesela bir kimse, günde 10 lira vermek üzere bir elbise kiralasa, bu elbiseyi giymeyip evinde birkaç sene saklarsa, eğer giyilseydi elbisenin eskiyeceği vasatî müddetten sonraki zamanlar için kira gerekmez.⁷⁵⁷

⁷⁵⁰ Es-Serahsî, c.15, s.140.

⁷⁵¹ Es-Serahsî, c.15, s.142.

⁷⁵² El-Kâsânî, c.4, s.183.

⁷⁵³ El-Kudûri, s.71; el-Kâsânî, c.4, s.201; İbnu'l-Humam, c.7, s.153; İbn Nüceym, c.8, s.5; Mecelle, 466. Madde.

⁷⁵⁴ El-Kudûri, s.71; el-Kâsânî, c.4, s.202; İbnu'l-Humam, c.7, s.153; Molla Hüsrev, c.2, s.226; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn 'Abidin, c.5, s.7; Mecelle, 467, 469. Maddeler.

⁷⁵⁵ Molla Hüsrev, c.2, s.226; el-Halebî, s.118; İbn Nüceym, c.8, s.5; İbn 'Abidin, c.5, s.7.

⁷⁵⁶ El-Merğînâni, c.3, s.170; Molla Hüsrev, c.2, s.226; el-Halebi, s.118; İbn Nüceym, c.8, s.6; İbn 'Abidin, c.5, s.7.

⁷⁵⁷ Bkz. Es-Serahsî, c.15, s.176; İ.Nüceym, c.8, s.5; İbn 'Abidin, c.5, s.7.

Kiralanmış olan bir malın, mesela bir elbisenin gasbedilmesiyle kira düşer. Ancak herhangi bir yerden, komşudan veya bir arkadaştan yardım isteyip gasb halini ortadan kaldırma imkânı varsa o zaman kiranın verilmesi gerekir.⁷⁵⁸

Eğer sözleşmede istihkak vakti beyan edilmemişse, mal sahibi, ev ve tarla sahibi, kirayı her gün isteme hakkına sahiptir. Ancak bu, tatbikatta zorluk meydana getireceği için, mahalli örf ve adetlere göre hareket uygun olur.⁷⁵⁹

Belli bir müddet için kiralanan bir değirmenin suyu kesilip de uzun bir zaman çalışmayıp boş kalsa, suyun kesilmesinden gelmesine kadar geçen zaman için kira gerekmez. Çünkü değirmenin kiralandığı andaki durumu değişmiş, sözleşmeye göre faydalanma imkânı ortadan kalkmıştır.⁷⁶⁰

Tahakkuk edecek olan kira, menfaattan faydalandığı miktarda vacib olur. Menfaatin miktarını ise bazen zaman tayin eder. Mesela oturmak için kiralanan bir ev ve ziraat yapmak için kiralanan bir tarlanın menfaati zamanın geçmesiyle belli olur.⁷⁶¹

Kiranın miktarını menfaat tayin etmekle birlikte, bu menfaatin kullanıldığı farklı yerlerin de kiranın miktarında önemli yeri vardır. Mesela bir dükkan, bir demircinin oturması dolayısıyla 1000 lira olurken, ekmek satmak için kullanıldığı zaman 500 lira olabilir. Böyle bir sözleşme Ebu Hanife'ye göre caizdir.⁷⁶²

III- MEŞRU KİRALAR

Bir malın kiralanabilmesi için menfaata sahip olması, menfaatin malın özünden ayrabilmesi ve bu menfaatin yerinde kullanılması gerekir.⁷⁶³ Buna göre kiralanması meşru olan mallar olduğu gibi, kiralanması gayr-i meşru olan mallar da var demektir. İslam'da arazilerin, evlerin, hayvanların ve elbise gibi malların kiralanması meşru sayılmıştır.

1- Toprak Kirası

Hemen hemen ekonomik sistemlerde toprak önemli bir yer işgal eder. İktisat kitaplarında gelir dağılımının kira-rant bölümünde üzerinde durulan konu sadece topraktır.

⁷⁵⁸ Bkz. Molla Hüsrev, c.2, s.226; İbn Nüceym, c.8, s.7; İbn 'Abidin c.5, s.8.

⁷⁵⁹ Bkz. El-Kâsânî, c.4, s.203-204; el-Merğînâni, c.3, s.170; el-Halebi, s.118; İbn 'Abidin, c.5, s.9.

⁷⁶⁰ Es-Serahsî, c.16, s.15; Ö.N.Bilmen, c.6, s.186.

⁷⁶¹ El-Kudûri, s.69; bkz. Es-Serahsî, c.25, s.137; el-Merğînâni, c.3, s.169; el-Halebi, s.118; İbn 'Abidin, c.5, s.4.

⁷⁶² Bkz. El-Kâsânî, c.4, s.186.

⁷⁶³ Bkz. El-Kâsânî, c.4, s.192; el-Cezîrî, c.3, s.98; İbn 'Abidin, c.5, s.21.

“İslam hukukunun kaynağı Kur’ân’da, muhtelif vesilerle insan ve insanın toprakla olan münasebetlerine yer verilmiştir.”⁷⁶⁴ Bu konuda pek çok ayet vardır.⁷⁶⁵ Ancak Kur’ân’da toprak kirası ile ilgili sarîh bir hüküm bulmak mümkün değildir.

Toprak kirası hakkında hükümler, hadislerle dayanmamaktadır. Fakat bu hususta farklı farklı hadislerin bulunmasıyla, arazilerin kiraya verilmesinin cevazı hakkındaki ihtilaf pek büyüktür.⁷⁶⁶

Ebu Hanife, Râfi’ (r.a.) hadisine ve benzerlerine dayanarak muzâraayı-toprağı kiraya vermeyi caiz görmez.⁷⁶⁷

Râfi’ b. Hadic (r.a.) den rivayet ediliyor: “Biz, Medine halkının arazi cihetiyle en çoğu (ve en zengini) idik. Tarlalarımızın, bir kısmı(nın mahsulü) arazi sahibine ait olarak kiraladık. Râfi’ devamla, kâh bu parça afettede olurdu da tarla(nın kiracıya ait olanı afetten) mâsun bulunurdu. Bazı defa da (aksine, asıl) tarla afete uğrar da mal sahibine ait olan kısım mâsun kalırdı. Bunun için nehyolunduk. O zaman altın ve gümüş (ile kira âdeti) de yoktu.”⁷⁶⁸

İbn Rafi’’den şöyle rivayet edilmiştir: Zübeyr (r.a.) “Rasûlullah, tarlalarımızı nasıl idare edersiniz diye sordu. Ben de bunları sulak tarafı bizim olmak üzere ve hurmadan, arpadan vesk (denilen ölçek) ler mukabilinde kiraya veririz” dedim. Peygamberimiz (s.a.v.), “Öyle yapmayınız; bunları ya kendiniz ekiniz, yahut başkasına kirasız verip ektiriniz, yahud da boş tutunuz,” buyurdu,⁷⁶⁹ dedi.

Bundan başka Ebu Hanife, muzâraanın aklen de meşru olmadığı kanaatindedir. Çünkü mahsulün yarı, üçte biri, veya dörtte biri ile kiralamak meçhul ve madûn bir şey üzerine kiralamadır. Bu ise icârede olduğu gibi, caiz değildir.⁷⁷⁰ Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.), değirmencinin kendi elinin emeği olan öğütülmüş buğdaydan, undan ücret almasını da nehyetmiştir.⁷⁷¹ İşte İmam Azam tarla kirasını buna benzetmektedir. Ona göre toprak kirasını caiz olabilmesi için birçok şartlar vardır. O muzârayı böyle girift ve karışık şekiller

⁷⁶⁴ Ali Şafak, İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı, İstanbul-1977, s.33.

⁷⁶⁵ Bkz. El-Bakara 2/29, 267; el-En’am 6/141; el-‘Araf 7/128; er-Rahman 55/10.

⁷⁶⁶ İbn Rüşd, c.2, s.221.

⁷⁶⁷ Es-Serahsî, c.15, s.78, c.23, s.18; el-Kâsânî, c.6, s.175; el-Merğînâni, c.4, s.40; Molla Hüsrev, c.2, s.324; İbn ‘Abidin, c.5, s.174.

⁷⁶⁸ El-Buhari, c.3, s.137; Müslim, c.5, s.56, No:1547; Ebu Davud, c.3, s.258, No:3393; et-Tirmizi, c.3, s.667, No:1384; Ebu Yusuf, s.96; Tecrid-i Sarîh, c.7, s.148, No:1051.

⁷⁶⁹ El-Buhari, c.3, s.141; Müslim, c.5, s.57, No:1548; em-Nesâi, c.7, s.33; İbn Mâce, c.2, s.821, No:2459.

⁷⁷⁰ Es-Serahsî, c.23, s.18; el-Kâsânî, c.6, s.175; el-Merğînâni, c.4, s.40.

⁷⁷¹ Es-Serahsî, c.15, s.83, 89; el-Merğînâni, c.3, s.177; c.4, s.40; Molla Hüsrev, c.2, s.333; eş-Şevkani, c.5, s.330; İbn ‘Abidin, c.5, s.36, 174.

arzetmesinden dolayı caiz görmemiştir. Kendi görüşünü insanların tutmayacağını bildiği için konuyu usûlüne göre teferruatlı bir şekilde beyan etmiştir.⁷⁷²

Ebu Hanife'nin bu görüş, kaynaklarda muhtelif hukuki tabirlerle ifade edilmektedir. Ona göre muzâraa caiz değildir, mekruhtur, sahih değildir, fasiddir, batıldır gibi farklı terimler kullanmaktadır.⁷⁷³

Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve cumhûr-u fukahâyâ göre ise toprak kirası caiz olup hadisle sabittir. Fetva da bunların görüşü üzerinedir.⁷⁷⁴ Peygamberimiz (s.a.v.) Hayber ahalişi ile, mahsulün yarısı üzerinde kira akdi yapmıştır.⁷⁷⁵

İbn Abbas (r.a.) dan rivayet olunduğuna göre Peygamberimiz (s.a.v.), tarlayı kiraya vermekten nehyetmiştir. Fakat bir din kardeşine meccanen vermesin, kira almaktan daha hayırlı olduğunu söylemiştir.⁷⁷⁶ İbn Ömer (r.a.) den de buna benzer rivayet vardır. Bu İbn Abbas ve İbn Ömer hadislerinden anlaşıldığına göre, bu nehiy, mutlak surette toprağı kiraya vermekten nehiy olmayıp fasid şartları ihtiva eden kiralara munhasırdır.⁷⁷⁷

Ancak toprağı altın, gümüş, dirhem ve dinar yani para ile kiralamanın caizliği hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Munzir para ile kiralamanın caiz olduğu hususunda sahabenin icma' ettiğini söyler.⁷⁷⁸ Peygamberin (s.a.v.), arazileri altın, gümüş ve para ile kiralamayı emrettiğine dair hadisler de vardır.⁷⁷⁹

Toprağı kira ile işletmeyi caiz görenlere göre, toprağın ciraata elverişli olması, âkidlerin ehil bulunmaları, müddetin belirlenmesi, tohumu kimin vereceğinin açıklanması, toprağın

⁷⁷² Bkz. El-Halebi, s.134; İbn 'Abidin, sc.5, s.174; Tecrid-i Sarih, c.7, s.175.

⁷⁷³ Bkz. Ebu Yusuf, s.96; el-Kudûri, s.105; es-Serahsî, c.23, s.17; el-Kâsânî, c.6, s.175; el-Merğînâni, c.4, s.40; İbnu'l-Humam, c.8, s.34; Molla Hüsrev, c.2, s.324; İbn 'Abidin, c.5, s.174.

⁷⁷⁴ Bkz. El-Buhari, c.3, s.137; el-Kudûri, s.105; es-Serahsî, c.23, s.2; el-Merğînâni, c.4, s.40; İbnu'l-Humam, c.8, s.34; Molla Hüsrev, c.2, s.324; Ö.N.Bilmen, c.7, s.123.

⁷⁷⁵ Es-Serahsî, c.23, s.2; el-Kâsânî, c.6, s.175; el-Merğînâni, c.4, s.40; İbnu'l-Humam, c.8, s.33; Molla Hüsrev, c.2, s.324; T.Sarih, c.7, s.177, 183.

⁷⁷⁶ El-Buhari, c.3, s.138; Ebu Davud, c.3, s.257, No:3389; et-Tirmizi, c.3, s.666-668, No:1383-1385; İbn Mâce, c.2, s.823, No:2462; Tecrid-i Sarih, c.7, s.157.

⁷⁷⁷ Bkz. El-Buhari, c.3, s.138; el-'Ayni, c.12, s.182-183; T. Sarih, c.7, s.175.

⁷⁷⁸ Bkz. Es-Serahsî, c.23, s.19; İbn Rüşd, c.2, s.221; İbn Kudâme, c.5, s.318; Molla Hüsrev, c.2, s.325; el-Cezîrî, c.3, s.3; Tecrid-i Sarih, c.7, s.177.

⁷⁷⁹ Bkz. Müslim, c.5, s.59, No: 1547; Davud, c.3, s.258, No:3391; İbn Mâce, c.2, s.819, No:2449.

çiftçiye tamamen teslim edilmesi, elde edilen ürünün, aralarında ortak olması, tarafların ne kadar alacaklarının belirlenmesi gibi şartlar ileri sürülmektedir.⁷⁸⁰

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre muzâraanın caiz olan ve olmayan şekilleri vardır:

- a) Çalışma bir taraftan; toprak tohum ve diğer bütün ziraat aletleri diğer taraftan olursa caizdir.
- b) Toprak birisinden; geri kalan bütün her şey diğer taraftan olursa caizdir.
- c) Toprak ve tohum bir taraftan; çalışma ve ziraat aletleri de diğer taraftan olursa caizdir.
- d) Toprak ve ziraat aletleri bir taraftan; çalışma ve tohum da diğer taraftan olursa caiz değildir.
- e) Tohum ve aletler birisinden; toprak ve çalışma da diğerinden olursa caiz değildir.
- f) Tohum birisinden; diğer geri kalan her şey diğerinden olursa caiz değildir.⁷⁸¹

Bütün bu açıklamalardan sonra toprak kirasının, bazı şartlar altında meşru bir gelir olduğunu söyleyebiliriz.

2- Ev Kirası

Meşru olan kiralardan birisi de ev kirasıdır. İskan ve diğer ihtiyaçlar için ev, dükkan, nihan, hamam gibi yerlerin kiralanması caizdir.⁷⁸² İskan yani evde oturma bakımından insanlar arasında bir fark bulunmadığından, kiracı istediği kimseyi oturtabildiği gibi, içerisinde ne yapacağını beyan etmeden, mutlak bir sözleşme ile yapılan akid de caizdir. Örfü uygun olmak şartıyla evi dilediği gibi kullanabilir. Ancak demircilik, boyacılık ve temizlikçilik gibi özel durum bulunan meslekler icra edileceği zaman ev sahibinin rızası gerekir.⁷⁸³

Bir müslümanın evi, kilise veya havra yapmak için kiralanamaz.⁷⁸⁴

3- Hayvan Kirası

Hayvan kiralardan elde edilen gelirler de meşrudur. Binmek veya yük taşımak için hayvan kiralamak caizdir.⁷⁸⁵ Ancak hayvan binme bakımından insanlar arasında fark

⁷⁸⁰ El-Kâsânî, c.6, s.178; el-Merğînâni, c.4, s.40; İbnu'l-Humam, c.8, s.34; Molla Hüsrev, c.2, s.324; el-Halebi, s.134; İbn 'Abidin, c.5, s.175; Ö.N.Bilmen, c.7, s.123-124; Tecrid-i Sarih, c.7, s.118.

⁷⁸¹ Bkz. el-Kudûri, s.105; es-Serahsî, c.23, s.19-20; el-Kâsânî, c.6, s.179; İbnu'l-Humam, c.8, s.35-36.

⁷⁸² Es-Serahsî, c.15, s.129-130, 156; el-Kâsânî, c.4, s.176; el-Merğînâni, c.3, s.172; İbnu'l-Humam, c.7, s.164; İbn Nüceym, c.8, s.11; İbn 'Abidin, c.5, s.17.

⁷⁸³ El-Kudûri, s.70; es-Serahsî, c.15, s.130; el-Kâsânî, c.4, s.182; el-Merğînâni, c.3, s.170; İbnu'l-Humam, c.7, s.164; el-Halebî, s.118; İbn 'Abidin, c.5, s.17.

⁷⁸⁴ Es-Serahsî, c.16, s.38; el-Kâsânî, c.4, s.176; İbn Kudâme, c.5, s.408.

bulunduğu için, hayvana kimin bineceği belirlendikten sonra artık başkası binemez.⁷⁸⁶ Eğer başkasını bindirirse veya sözleşmeye aykırı olan herhangi bir davranışta bulunup da bu yüzden hayvana bir şey olursa tazmin gerekir.⁷⁸⁷ Ücret ile tazmin bir arada bulunamayacağından,⁷⁸⁸ tazminatı ödedikten sonra, artık bir de kira verilmesi gerekmez.⁷⁸⁹

4- Emtia Kiraları

Elbise, silah, çadır ve süs eşyası gibi urûz ve emtia kabilinden olan şeylerden kiraları da meşru gelirler arasında yer alır.⁷⁹⁰ Ancak hayvanlara binmede olduğu gibi, elbise giyme bakımından da insanlar arasında fark bulunduğu için, elbise başkasına giydirilemez.⁷⁹¹

IV- GAYR-İ MEŞRU KİRALAR

Kira, menfaatin karşılığı olup ayn'ın karşılığı olmaması dolayısıyla; ayn'ın kirası, dini bir emir ve nehid (itaat ve masiyetten) elde edilen kira, meçhul menfaatin kirası, kendisinden kastedilmeyen (yerinde kullanılmayan) malın menfatının kirası, gayr-i meşru kiralar arasında yer alırlar. Şimdi bunları misalleri ile açıklamaya çalışalım.

1- Menfaatı Kendisinden Ayrılmayan Malın Kirası

Kiraya mevzu olan şeye menfaat denir.⁷⁹² Mesela bir ata binerek bir yere gitme ihtiyacımızı karşılamak gibi. Ancak acıktığımız zaman yediğimiz şeyler, menfaat olmayıp aynî maldır. İşte kiradan maksad, hayvana binmede olduğu gibi, ayn'ı baki kalmakla birlikte, menfaatin kullanılmasıdır. Kira menfaata karşılık olduğundan, kendisinden faydalandığı zaman ayn'ı baki kalmayan mallar kiraya verilemez. Çünkü kira sözleşmesi ile ayn'ın istihlakini istemek caiz değildir.⁷⁹³

⁷⁸⁵ El-Kudûri, s.70; es-Serahsî, c.15, s.170; el-Merğînâni, c.3, s.172; İbnu'l-Humam, c.7, s.167; İbn 'Abidin, c.5, s.21. Mecelle, 538. Madde; Seyyid Sâbık, c.3, s.193; Ö.N.Bilmen, c.6, s.201.

⁷⁸⁶ Es-Serahsî, c.15, s.170; el-Kâsânî, c.4, s.207; Bkz. İbn 'Abidin, c.5, s.22; Mecelle, 551. Madde.

⁷⁸⁷ El-Kudûri, s.70; es-Seahsi, c.15, s.170; Mecelle, 551. Madde.

⁷⁸⁸ Es-Serahsî, c.15, s.168; Mecelle, 86 ve 550. Maddeler.

⁷⁸⁹ Es-Serahsî, c.15, s.170; Ö.N.Bilmen, c.6, s.204.

⁷⁹⁰ El-Kudûri, s.70; es-Serahsî, c.15, s.165; el-Merğînâni, c.3, s.172; İbnu'l-Humam, c.7, s.167; İbn 'Abidin, c.5, s.17; Mecelle, 534-537. Maddeler.

⁷⁹¹ El-Kudûri, s.70; es-Serahsî, c.15, s.165; el-Kâsânî, c.4, s.207; Mecelle, 536. Madde; Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

⁷⁹² Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

⁷⁹³ Es-Serahsî, c.16, s.31-32; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbn Kudâme, c.5, s.406; Seyyid Sâbık, c.3, s.177; Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

Üzümü, yemişi ve meyvesi için ağaçlar kiralanamaz, caiz değildir. Çünkü meyveler, tüketilebilen mallardır. Onlardan faydalanma kendilerinin istihlaki ile meydana gelir.⁷⁹⁴

Sütü, yağı, yünü, kılı ve yavrusu için keçi, koyun, sığır, deve... kiralanamaz. Bunlar menfaat değil, aynî maldır. Yine bir koyun, kuzu emzirtmek ve sütü ile çocuk beslemek için de kiralanamaz.⁷⁹⁵ Bir süt anne tutmak ise, çocuğun çamaşırını yıkamak, nona yemek yapmak gibi hizmete (menfaata) dayanıp aynî mal olan sütü de bu hizmetlerine dahildir. Bu sebeple süt annenin ücreti ve ücretle tutulması caizdir.⁷⁹⁶ Daha öncekiler ise eğer alış verişle te'vil mümkünse alış verişe benzetilir ve meşrudur. Aksi halde meçhulün kiralanması söz konusu olup fasiddir.

Dirhem, dinar ve paraların kiralanması da gayr-i meşrudur. Paranın kendi ayn'ından ayrılabilen bir menfaati yoktur. paradan faydalanmak ancak ayn'larının istihlaki ile mümkündür. Fakat paraların, çok eski zaamnlarda olduğu gibi, ölçü ve tartıda kullanmak üzere, ağırlık ölçü biri olarak, kiralanmaları caizdir.⁷⁹⁷

Ölçülen, tartılan ve sayılabilen misli malları kiralamak da caiz değildir. Bunlar ancak ariyet olarak verilebilirler. Ariyet ise karz (ödünç) demektir.⁷⁹⁸ Menfaat sağlayan her ödünç verme de haramdır.⁷⁹⁹

Bu da aynî bir mal olup kendisinden ayrılabilen bir menfaati olmadığı için, ırmak, kuyu, kanal, göl ve gözelerin kiralanması da caiz değildir.⁸⁰⁰

Ot, çayır ve çörçöp gibi şeyler de aynî mal olduklarından, bunların karşılığında mer'aların kiralanması caiz değildir.⁸⁰¹

2- Meçhul Menfaatin Kirası

Bir erkek hayvanı dişi hayvana aşması için kiralamak caiz değildir.⁸⁰²

⁷⁹⁴ Es-Serahsî, c.16, s.32-33; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbn Kudâme, c.5, s.406; Seyyid Sâbık, c.3, s.177; Ö.N.Bilmen, c.6, s.160.

⁷⁹⁵ Es-Serahsî, c.16, s. 33; el-Kâsânî, c.4, s.175; Seyyid Sâbık, c.3, s.177; Ö.N.Bilmen, c.6, s.170.

⁷⁹⁶ Es-Serahsî, c.15, s. 118; el-Kâsânî, c.4, s.175.

⁷⁹⁷ Es-Serahsî, c.16, s.31-32; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbn Rüşd, c.2, s.224; Seyyid Sâbık, c.3, s.177; Ö.N.Bilmen, c.6, s.170.

⁷⁹⁸ Es-Serahsî, c.16, s.31; Bkz. el-Kâsânî, c.4, s.175.

⁷⁹⁹ İbn 'Abidin, c.4, s.174.

⁸⁰⁰ Es-Serahsî, c.16, s.33; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbn 'Abidin, c.5, s.39.

⁸⁰¹ Es-Serahsî, c.16, s.33; el-Kâsânî, c.4, s.175.

İbn Ömer (r.a.), Peygamberimiz (s.a.v.) erkek hayvanı dişiye çektirme (pahasın)dan nehiy buyurduğunu haber verir.⁸⁰³ Bu, ayn olmakla birlikte meçhul bir iştir. Yani matlub menfaat olan hayvanın gebe kalması, meçhul bir durumdur. Çünkü hayvanın gebe kalması, kira alan kişinin kudreti haricinde olaln bir husustur.⁸⁰⁴

Avalnmak için eğitilmiş köpek, zağar, doğan ve şahin gibi hayvnlarnın kiralnmaları da caiz değildir.⁸⁰⁵

Malum olmayıp meçhul olduğu için su geçirmek üzere arık, kanal ve benzeri vasıtaları da gayr-i meşrudur.⁸⁰⁶ Mesela mutfak (abdestsizlik) ayaklarının akması için bir sarnıç veya lağım çukurunun kirası da; ne kadar su akacağı belli olmadığı için caiz değildir.⁸⁰⁷

3- Dinen İtaat ve Masiyet Sayılan Şeylerin Kirası

Dinen itaat ve masiyet sayılan şeylerin kirası da sahih değildir. Mesela bir müslümanın, evinde farz olan bir namazı veya teravihi eda ettiği için bir Müslümandan kira alması caiz değildir. Çünkü namaz kılmak, ibadet ve itaat olan bir husustur. Yine bir Müslümanın, kilise yapılmak üzere evini kiraya vermesi caiz olmadığı gibi, şarap satması için evini veya dükkanını bir zimmiye verip bundan kira alması da caiz değildir.⁸⁰⁸

4- Yerinde Kullanılmayan Menfaatin Kirası

Elbise giymek, at, ise binmek içindir. Bunları, kendilerinden istenilen kullanma maksadının dışında herhangi bir kullanmadan dolayı kiralamak caiz değildir. Mesela atı var desinler diye, gösteriş için, at kiralayıp evin önüne takmak, ev ve dükkan süslemek için elbise kiralamak ve bir kumaşı yalnız süs için bir odanın köşesinde asmak gibi bir maksadla kiralamak da muteber değildir.⁸⁰⁹

⁸⁰² El-Kudûri, s.72; es-Serahsî, c.16, s.41; el-Kâsânî, c.4, s.175; İbn Rüşd, c.2, s.224; el-Merğînâni, c.3, s.175; İbn Kudâme, c.5, s.406; İbnü'l-Humam, c.7, s.179; Molla Hüsrev, c.2, s.233; İbn Nuceym, c.8, s.21; İbn 'Abidin, c.5, s.34.

⁸⁰³ El-Buhari, c.3, s.123; Ebu Davud, c.3, s.267, No:3429; et-Tirmizi, c.3, s.572-573, No:1273-1274; en-Nesâi, c.7, s.310; İbn Mâce, c.2, s.730, No:2160; Tecrid-i Sarih, c.7, s.53, No:1032.

⁸⁰⁴ Es-Serahsî, c.16, s.41; el-Kâsânî, c.4, s.189; Ö.N.Bilmen, c.6, s.173.

⁸⁰⁵ El-Kâsânî, c.4, s.175; Krş. İbn Kudâme, c.5, s.406; el-Cezîrî, c.3, s.116.

⁸⁰⁶ Es-Serahsî, c.16, s.33; el-Kâsânî, c.4, s.180.

⁸⁰⁷ Es-Serahsî, c.16, s.34, 43; el-Kâsânî, c.4, s.181.

⁸⁰⁸ Es-Serahsî, c.16, s.38-39; el-Kâsânî, c.4, s.176; Ö.N.Bilmen, c.6, s.173-174.

⁸⁰⁹ İbn 'Abidin, c.5, s.21; Krş. El-Cezîrî, c.3, s.116; Ö.N.Bilmen, c.6, s.167.

Yine üzerinde elbise kurutmak ve gölgesinden faydalanmak üzere ağaç kiralamak da caiz değildir. Çünkü bu işler, ağaçtan kastedilmeyen bir menfaattır.⁸¹⁰

Aynı zamanda süs eşyası olan altın, gümüş ve huliyyat gibi şeyleri kiralamak ise caizdir. Süsleme işi bunlardan kastedilen menfaatlar arasındadır.⁸¹¹

⁸¹⁰ El-Kâsânî, c.4, s.192.

⁸¹¹ Ö.N.Bilmen, c.6, s.201.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GAYR-İ MEŞRU GELİRLER VE BUNLARIN

EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

I- GAYR-İ MEŞRU GELİRLER

Peygamberimiz (s.a.v.), bir gün hutbeye çıkarak, meşru ve gayr-i meşru gelirleri, helal ve haksız kazançları, baharda çıkan faydalı ve zehirli otlara benzeterek şöyle buyurur:⁸¹² “Baharın bitirdiği otlardan (zehirli) bir kısmı vardır ki, o (yiyeni) öldürür yahut ölüme yaklaştırır. Lakin yeşil ot böyle değildir. Onu otlayan hayvan, ölüm tehlikesinden masundur. Bu hayvan, o yeşil otu yer, iki böğrünü şişirince bahar güneşini karşılar. Kolayca tersler, işer, genişler. (Yine) bol bol yer, işte bu dünya malı da yeşil ot gibi caziptir, tatlıdır. Bu nimetten miskine, yetime, vatanından uzak kalan yolculara tasadduk eden zengin Müslüman ne hayırlı kişidir. Haksız haram mal toplayan haris de daim yiyen, bir türlü doymayan obur gibidir. Kıyamet gününde bu mal, kendi sahibinin aleyhine şahitlik yapacaktır.”⁸¹³

Kur’ân-ı Kerim’de “(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı şer kendi zararınadır,”⁸¹⁴ buyrularak, hayırdan kazanılan meşru gelirleim kişinin faydasına, hırsızlık, faiz ve gasb gibi şer yollarından kazanılan gayr-i meşru gelirlerin ise zararına olduğuna işaret edilmiştir.⁸¹⁵ Yine Kur’ân-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Birbirinizin mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyiniz,”⁸¹⁶ buyrulmuştur. Burada geçen b â t ı l kelimesi, kaynaklarda şeriatta yasaklanmış, haram kılınmış, şeriatın esaslarına aykırı düşen yollar yani sirket, gasb, kumar, faiz, rüşvet ve bu gibi şeyler olarak açıklanmaktadır.⁸¹⁷ Delillere dayanarak bu haksız kazanç yollarını açıklamaya çalışalım.

1- Hırsızlık (es-Sirket)

Gayr-i meşru gelirlerden birisi hırsızlıktır. Akıllı ve baliğ olan mükellef bir kimsenin, madrûb on dirhem gümüş değerindeki bi malı kendine mahsus muhafaza yerinden gizlice almasına hırsızlık denir.⁸¹⁸ Hırsızlık yoluyla kazanç sağlamak gayr-i meşru sayılıp haram kılınmıştır. Bu sebeple ayette “Erkek hırsızla kadın hırsızın -o irtikab ettiklerine bir karşılık ve

⁸¹² El-‘Aynî, c.9, s.41; Tecrid-i Sarih, c.5, s.248-249, No:726.

⁸¹³ El-Buhari, c.2, s.149; el-‘Aynî, c.9, s.38, No:67; Tecrid-i Sarih, c.5, s.245, No:726; Krş. Et-Tirmizi, c.4, s.587, No:2374.

⁸¹⁴ El-Bakara 2/286.

⁸¹⁵ Bkz. es-Sarahsi, c.30, s.246; İbn Kesir, c.2, s.432; el-Alûsî, c.3, s.69; Krş. Er-Razi, c.7, s.142; Yazır, c.1, s.998, 1002.

⁸¹⁶ En-Nisa 4/29; el-Bakara 2/188.

⁸¹⁷ El-Cassas, c.1, s.251, c.2, s.173; İbn Kesir, c.1, s.479; er-Razi, c.5, s.118; İbn Arabi, c.1, s.97; Mehmed Vehbi, c.1, s.323; Yazır, c.2, s.1341.

⁸¹⁸ El-Kudûri, s.157; el-Merğînâni, c.2, s.88; Molla Hüsrev, c.2, s.77; İbn Nüceym, c.5, s.54; İbn ‘Abidin, c.3, s.192; Abdulkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, (Ter. Ali Şafak) 1. Baskı, İstanbul-1976, s.595.

ceza ve Allah'tan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak zere- ellerini kesin,"⁸¹⁹ buyrulurak, bu suçu işleyenlere el kesme cezası verilmesi emredilmektedir.

El kesme cezası, kitab, sünnet ve icma' ile sabit olduğundan,⁸²⁰ hırsızlık yolu ile gelir sağlamanın kitab, sünnet ve icma' ile haram kılınmış ve yasaklanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda Hz. Aişe (r.a.) Peygamberimizin (s.a.v.) dinarın dörtte biri ve daha fazla bir kıymette bir mal çaldığı zaman hırsızın elini kestiğini haber vermektedir.⁸²¹

Mülkiyet sahibinin elinde bulunan malını tasarruf etmeye ancak kendisinin hak ve selahiyeti vardır. Onun malını hırsızlık ve gasb yoluyla elinden almak caiz değildir.⁸²² Peygamberimiz (s.a.v.), her müslümanın kanı, malı ve ırzını (şeref ve namusunun) diğer müslüman üzerine haram olduğunu bildirmiştir.⁸²³

Ferdin mülkiyetindeki malı çalmak haram olduğu gibi, âmmeye ait olan bir malı almak da haramdır. Serahsi, "Bir Peygamber için emanete (yahut ganimet malına) hainlik etmek? Bu olur şey değildir. Kim böyle hainlik eder (ganimet ve âmmeye ait hasılatın bir şey aşırır, gizler) se, kıyamet günü o hainlik ettiği şey (in günahını) yüklenerek gelir,"⁸²⁴ ayetine dayanarak, ganimet mallarıdan hırsızlık yapmanın garam olduğunu söylemektedir.⁸²⁵

Hırsızlık, Allah'ın ve kulun hakkı olmak üzere, iki hakka karşı işlenmiş bir suçtur. Mal alınıp telef edilmekle de sahibinin hakkına tecavüz edilmiştir. Mâlikinin gıyabında Allah'ın hıfz ve himayesinde olan bir malın alınması, Allah'a karşı işlemiş bir suçtur.⁸²⁶

İslam'da mülkiyet hakkının korunmasına o kadar önem verilmiştir ki, İbn 'Abidin, tazir suçlarında mali ceza konamayacağını açıklarken şöyle der: "Müslümanlardan hiçbir kimsenin, meşru bir sebep olmaksızın başkasının malını alması caiz değildir."⁸²⁷

⁸¹⁹ El-Maide, 5/38.

⁸²⁰ El-Kâsânî, c.7, s.84; İbn Teymiyye, es-Siyasetu's-Şer'iyye, s.96.

⁸²¹ El-B uhari, c.8, s.199; Muslim, c.5, s.276, No:1684; Ebu Davud, c.4, s.136, No:4383, 4387; et-Tirmizi, c.4, s.50, No:1445; İbn Mâce, c.2, s.862, No:2585; eş-Şevkânî, c.7, s.140.

⁸²² İmam Gazâlî, İhya, c.2, s.108.

⁸²³ Muslim, c.5, s.265, No:1679; c.8, s.31, No:2564; el-Buhari, c.9, s.63; Krş. Et-Tirmizi, c.4, s.461, No:2159; İbn Mâce, c.2, s.1297, No:3931-3933.

⁸²⁴ Âli İmran 3/161.

⁸²⁵ Es-Serahsî, c.10, s.5.

⁸²⁶ El-Kâsânî, c.7, s.84.

⁸²⁷ İbn 'Abidin, c.3, s.178.

2- Yol Kesme (Kat'ut'-Tarîk)

Gayr-i meşru gelir kaynaklarından birisi de yol kesip soygunculuk yapmaktır. Fıkıh kitaplarında büyük hırsızlık adı verilen bu yol kesmenin haramlığına esas olarak şu ayet-i kerime zikredilmektedir.⁸²⁸ “Allah ve Rasulüne (müminlere) harp açanların, yeryüzünde (yol kesmek suretiyle) fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çarpazvari kesilmesi, yahud da (buldukları yerden) sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rücaylığıdır. Ahrette ise onlara (başkaca) pek büyük azab da vardır.”⁸²⁹

Başkasına zarar vermemek şartı ile herkesin umumi yollardan faydalanma ve seyahat hakkı vardır.⁸³⁰ Yağmacılar, Allah'ın (c.c.) hıfz ve himayesinde olan yolcuların can ve mal emniyetlerine dokunmasalar bile, en azından yoldan geçme haklarını ellerinden almakta ve etrafa korku salarak yok güvenliğini ihlal etmektedirler.⁸³¹ Bu sebeple can ve mala dokunmayıp sadece yol kesenler, hapis cezasına çarptırılırlar.⁸³² Yolcuların mallarını ellerinden zorla alırlarsa, bu mal nisaba ulaştığı takdirde, sağ el ve sol ayakları çarpazvari kesilir.⁸³³

Hırsızlıkta mal, sahibinin gıyabında gizli olarak alınmakta, yol kesmede ise Müslümanların ülkesini ve yollarının emniyetini temin etmekle görevli olan imamın (devlet başkanının) gözünden gizli olarak alınmaktadır.⁸³⁴

Yol kesme, zararı bütün topluma raci, haram bir fiildir.⁸³⁵ Böyle haram ve yasak fiilleri işleyenlere ceza verme hakkı Allah'ındır. Allah (c.c.) tarafından konulan bu hadler (cezalar), İslam diyarını fesaddan uzak tutar, zina cezası nesebi, sirkat cezası malı, içki cezası aklı, iftiara cezası ise ırz ve namusları korur.⁸³⁶

⁸²⁸ Bkz. el-Cessâs, c.2, s.406; es-Serahsî, .9, s.133; el-Kâsânî, c.7, s.93; el-Merğînâni, c.2, s.98; İbnu'l-Humam, c.4, s.268; Molla Hüsrev, c.2, s.85; İbn Nüceym, c.5, s.3; Ö.N.Bilmen, c.3, s.290.

⁸²⁹ El-Mâide 5/33.

⁸³⁰ Mecelle, 926. Madde.

⁸³¹ Es-Serahsî, c.9, s.134; Krş. El-Cessas, c.2, s.406; İbnu'l-Humam, c.4, s.268; Molla Hüsrev, c.2, s.85.

⁸³² El-Kudûri, s.159; es-Serahsî, c.9, s.199; el-Kâsânî, c.7, s.95; el-Merğînâni, c.2, s.98; Molla Hüsrev, c.2, s.85; el-Halebi, s.69; İbn Nüceym, c.5, s.73; İbn 'Abidin, c.3, s.212.

⁸³³ El-Kudûri, s.160; el-Merğînâni, c.2, s.98; Molla Hüsrev, c.2, s.85; el-Halebi, s.69; İbn 'Abidin, c.3, s.213.

⁸³⁴ İbn 'Abidin, c.3, s.192; Krş. es-Serahsî, c.11, s.52.

⁸³⁵ İbn 'Abidin, c.3, s.192; Krş. Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s.596.

⁸³⁶ Bkz. es-Serahsî, c.9, s.133; el-Kâsânî, c.7, s.56; Ebu İshak İbrahim b. Musa eş-Şatibi, el-Muvafakat Fi Usuli'l-Ahkâm, Kahire-(Tarihsiz), c.2, s.56; İbn Nüceym, c.5, s.3; İbn 'Abidin, c.3, s.192.

3- Gasb (el-Ġasbu)

Gasb: bir kimsenin mütekavvim ve muhterem olan malını izni olmaksızın elinden almaktır.⁸³⁷

Gasb yoluyla kazanç sağlamak gayr-i meşrûdur. Çünkü gasb, kitab, sünnet ve icma' ile haram kılınmıştır.⁸³⁸

Kur'ân-ı Kerim'de bir hükümdarın, yoksulların malı olan gemiyi gasbettiğinden bahsedilmektedir: “Gemiye gelince, (o), denizde iş yapan yoksullarındı. Onun için ben onu kusurlu yapmak istedim ki; arkalarında her sağlam gemiyi gasbederek alan bir hükümdar vardı.”⁸³⁹ Başka bir ayette de “Mallarınızı aranızda batıl sebeplerle yemeyin,”⁸⁴⁰ buyrulmaktadır.

Peygamberimiz (s.a.v.) gasb ile ilgili hadisleri vardır. “Kim ki, haksız olarak başkasına ait yerden (az çok) bir şey gasbederse, kıyamet gününde gasbettiği arazi ile yedi kat yere batırılır.”⁸⁴¹ “Her kim halkın malını ödemek niyeti ile alırsa, Allah (c.c.), o kimseye edasını müyesser kılar. Her kim de halkın malını telef etmek kasdiyle alırsa, Allah telef ettirir.”⁸⁴² “kim malını koruma uğrunda öldürülürse o şehiddir.”⁸⁴³ Yine Peygamberimiz (s.a.v.), veda haccı hutbelerinde Müslümanın canı, malı ve namusunun haram olduğunu bildirmiştir.⁸⁴⁴

Gasb, düşmanlık ve zulümdür; malı zorla almaktır.⁸⁴⁵ Bu sebeple hırsızlıkta olduğu gibi gayr-i meşru, haksız bir iktisab kabul edilir. Ancak ondan farkı, hırsızlığın gizli, gasb fiilinin ise açık ve aşikâr yapılmasıdır.⁸⁴⁶ Müslüman kişinin malı ancak kendi gönül rızası ile helal olacağından,⁸⁴⁷ gasb yolu ile gelir elde etmek haramdır.

⁸³⁷ El-Merġinâni, c.4, s.9; İbnu'l-Humam, c.7, s.360; Molla Hüsrev, c.2, s.262; Mecelle, 881. Madde, Krş. Es-Serahsî, c.11, s.49; el-Kâsânî, c.7, s.143; el-Halebi, s.128; İbn Nüceym, c.8, s.123; İbn 'Abidin, c.5, s.113.

⁸³⁸ Es-Serahsî, c.11, s.49; İbn Kudâme, c.5, s.177; bkz. et-Taberi, İhtilafu'l-Fukaha, s.146.

⁸³⁹ El-Kehf, 18/79.

⁸⁴⁰ El-Bakara, 2/188; en-Nisa, 4/29.

⁸⁴¹ El-Buhari, c.3, s.170, c.4, s.130; Tecrid-i Sarih, c.7, s.381, No:1092; Bkz. el-Kâsânî, c.7, s.148.

⁸⁴² El-Buhari, c.3, s.152, c.4, s.130; Tecrid-i Sarih, c.7, s.272, No:1074; Bkz. İbn Teymiyye, es-Siyasetu's-Şer'iyye, s.28-29.

⁸⁴³ El-Buhari, c.3, s.197; Müslim, c.11, s.191, No:226; İbn Mâce, c.2, s.861, Tecrid-i Sarih, c.7, s.414, No:1100.

⁸⁴⁴ El-Buhari, c.9, s.63; Müslim, c.4, s.82; et-Tirmizi, c.4, s.461, No:2159; İbn Mâce, c.2, s.1297, No:3931-3933; Tecrid-i Sarih, c.10, s.401.

⁸⁴⁵ Es-Serahsî, c.11, s.49; el-Kâsânî, c.7, s.143.

⁸⁴⁶ İbnu'l-Humam, c.7, s.361; Molla Hüsrev, c.2, s.262; İbn 'Abidin, c.5, s.114.

⁸⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c.5, s.73; es-Serahsî, c.11, s.49; el-Kâsânî, c.5, s.29.

Gasb yoluyla gelir elde eden kimse, günahkar olur ve bu sebeple de muahaze edilir. Meşru bir yol olmaması nedeniyle de bu kanaldan ele geçirilen malların sahiplerine iade edilmesi veya bedelinin tazmin edilmesi gerekir.⁸⁴⁸

4- Faiz (el-Ribâ)

Malın mal ile mübadelesinde bir tarafın karşılıksız olarak ödediği fazla miktara, faiz denir.⁸⁴⁹ Serahsi, faizin daha genel bir tarifini yaparak “Faiz, alış verişte şart koşulmuş, ıvazdan hâli olan fazlalıktır,” diye tanımlamaktadır.⁸⁵⁰

Faiz alıp vermek suretiyle gelir sağlamak gayr-i meşrudur. Çünkü faiz, kitab, sünnet, icma’ ve kıyas ile haram kılınmıştır.⁸⁵¹

Kur’ân-ı Kerim’de: “...Allah, alış verişi helal, ribâyı (faizi) haram kılmıştır.”⁸⁵² “Ey iman edenler, (gerçek) müminler iseniz Allah’tan korkun, faizden (henüz alınmamış olup da) kalanı bırakın (almayın).”⁸⁵³ “... Ey iman edenler ribâyı (faizi) öyle kat kat artırılmış olarak yemeyin.”⁸⁵⁴ buyrulmaktadır.

Peygamber (s.a.v.), faizi yiyeni ve faiz yedireni, faize şahitlik ve kâtiplik yapmanı lanetlemiştir.⁸⁵⁵ “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz, misli misline ve dengi dengine mübadele edilecektir. Şayet bu sınıflar başka şeyler mübadele ediliyorsa, peşin olmak suretiyle, dilediğiniz gibi satın.”⁸⁵⁶

Ömer İbnu’l-Hattab (r.a.), Peygamberimizin (s.a.v.) “Altını altın ile mübadele ribâdır. Meğerki (tarafardan biri diğerine) ha al! (O da diğerine) ha ver! Diye (rek yeden biyed peşin verip almış olalar). Buğdayı buğdayla mübadele de ribâdır. Meğerki (iki taraftan biri diğerine) ha al: ha ver: diyerek (tekâbuzla) peşin ola). Hurmayı hurma ile bey’ de ribâdır. Meğerki ha

⁸⁴⁸ El-Kudûri, s.96; es-Serahsî, c.11, s.49; el-Kâsânî, c.7, s.148; el-Merğînâni, c.4, s.10; Molla Hüsrev, c.2, s.262; el-Halebi, s.128; İbn ‘Abidin, c.5, s.114; Ö.N.Bilmen, c.7, s.333.

⁸⁴⁹ El-Halebi, s.87; İbn Nüceym, c.6, s.135; İbn ‘Abidin, c.4, s.176; Ö.N.Bilmen, c.6, s.104.

⁸⁵⁰ Es-Serahsî, c.12, s.109; Krş. Molla Hüsrev, c.2, s.186; Yazır, c.1, s.952.

⁸⁵¹ Bkz. es-Serahsî, c.12, s.109; İbn Nüceym, c.6, s.136; Ö.N.Bilmen, c.6, s.109.

⁸⁵² El-Bakara, 2/275.

⁸⁵³ El-Bakara, 2/278; Bkz. el-Bakara, 2/276, 277, 279.

⁸⁵⁴ Ali İmran, 3/130; er-Rûm, 30/39.

⁸⁵⁵ Müslim, c.5, s.121, No:1597; Ebu Davud, c.3, s.244, No:3333; İbn Mâe, c.2, s.764, No:2277.

⁸⁵⁶ Müslim, c.5, s.109, No:81; Ebu Davud, c.3, s.248, No:3349; et-Tirmizi, c.3, s.541, No:1240.

al: ha ver: denile. Arpayı arpa ile tebdil de ribâdır. Meğer ki, ha al: ha ver: denile” buyurduğunu haber verir.⁸⁵⁷

Yine Peygamberimiz (s.a.v.) veda hutbesinde “Cahiliyye devrindeki her türlü ribâ kaldırılmıştır. Ancak sermayeleriniz sizindir. Zulmetmiyecek ve zulme uğramayacaksınız,”⁸⁵⁸ buyurmuştur.

Faizin illeti, yani taraflardan birinin vereceği fazla miktarın haram olmasının sebebi, mezhepler arasında ihtilafı bir konudur. Hanefilere göre illet, malın cinsi ile birlikte ölçülür ve tartılır olmasıdır, meşhur tabiri ile cins ile miktardır.⁸⁵⁹

İmam Mâlik’e göre cins ile ihtiyaç vakti için iddihar edilebilen yiyecek olmaktır. İmam Şafi’ye göre ise cins ile birlikte yiyecek maddelerinde yenilmek, altın ve gümüş gibi maddelerde de paralıktır.⁸⁶⁰

Yukarıda zikredilen hadislerde “buğday ile buğday, hurma ile hurma ...” buyrulduğu için cins birliğine; “misline ve dengi dengine...”, denildiği için de alış verişlerde malların miktarında mümasaletin gerekli olduğuna işaret edilmiştir,⁸⁶¹ cins ile ölçü ve cins ile tartı faizin haram olma sebebi olarak belirlenmiştir.⁸⁶²

Faiz, fadl faizi ve nesîe faizi olmak üzere iki kısma ayrılır. Ölçülen ve tartılan aynı cins mallarda peşin alış verişlerde fazla almaya fadl faizi adı verilir. Nesîe faizi ise aynı cinsten bir malı diğeri ile veresiye olarak mübadele etmektir. Başka cinlerden olan mallar ölçü veya tartı bakımından bir iseler yine veresiye olarak mübadele edilmeleri faiz olur. Mesela bir pamuk elbiseyi, diğeri bir pamuk elbise ise veresiye olarak mübadele etmek cins birliğinden dolayı faiz olur. Kireç ile buğdayı veresiye olarak mübadele etmek ölçüler olmalarıyla faiz olur. Yine demir ile tuncu veresiye olarak mübadele etmek de tartılır olmaları dolayısıyla faiz olur.⁸⁶³

⁸⁵⁷ El-Buhari, c.3, s.89; Müslim, c.5, s.106, No:79; Ebu Davud, c.3, s.248, No:3348; et-Tirmizi, c.3, s.545, No:1243; İbn Mâce, c.2, s.759, No:2259; Tecrid-i Sarih, c.6, s.452, No:993.

⁸⁵⁸ Ebu Davud, c.3, s.244, No:3334; et-Tirmizi, c.5, s.273, No:3087.

⁸⁵⁹ El-Kudûri, s.56; es-Serahsî, c.12, s.113; el-Kâsânî, c.5, s.183; el-Merğînâni, c.3, s.45; İbnu'l-Humam, c.5, s.274; Molla Hüsrev, c.2, s.186; İbn ‘Abidin, c.4, s.178; el-Cessâs, c.1, s.465.

⁸⁶⁰ El-Cessâs, c.1, s.465; es-Serahsî, c.12, s.113; el-Kâsânî, c.5, s.183; el-Merğînâni, c.3, s.46; Tecrid-i Sarih, c.6, s.388, 454.

⁸⁶¹ Es-Serahsî, c.12, s.110; el-Kâsânî, c.5, s.183; Molla Hüsrev, c.2, s.186.

⁸⁶² Es-Serahsî, c.12, s.120.

⁸⁶³ El-Cessâs, c.1, s.465; el-Kâsânî, c.5, s.183; el-Halebî, s.87; Ö.N.Bilmen, c.6, s.105.

5- Kumar Oyunu (el-Meysir)

Haram kazanç yollarından birisi de kumar ve benzeri oyunlarla gelir sağlamaktır. Kağıt oyunu gibi, iki tarafın bahse tutuşarak oyun oynamalarına, kumar adı verilir.⁸⁶⁴ Ehl-i ilim arasında kumarın haramlığı ve muhâtaralı (bahse girişmenin, yani kimin kazanıp vey kaybedeceği belli olmayan) şeylerin kumar olduğu hususunda her hangi bir ihtilaf yoktur.⁸⁶⁵

Kur'ân-ı Kerim'de kumar, içki ile beraber zikredilerek, şöyle buyrulmaktadır: “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki, onlarda hem büyük günah, hem insanlar için faydeler vardır. Günahları ise faydelerinden daha büyüktür.”⁸⁶⁶ “Ey iman edenler, içki, kumar (tapmaya mahsus) diki taşlar, fal okları, ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bun(lar)dan kaçını ki, muradınıza eresiniz. Şeytan içkide ve kumarda ancak aranızda düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık siz (hepiniz) vazgeçtiniz değil mi?”⁸⁶⁷ buyrularak, içki ve kumarın insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olduğu beyan edilmektedir.

Ayette geçen m e y s i r kelimesi kumar diye açıklanmaktadır.⁸⁶⁸ Böylece kumar oyunu nas ile haram kılınmıştır.⁸⁶⁹ Fal okları ile kısmet aramak da bir nevi kumardır.⁸⁷⁰

Kaynaklarda satranç, nerd (tavla), şîr (gülbahar), on dört oyunları ve her türlü oyunun mekruh olduğu söylenmektedir.⁸⁷¹ Hatta İbn ‘Abidin, tavlanın tahrimen mekruh olduğunu kaydeder. Çünkü bu oyunlar, Yahudi oyunu olup abes ve lehviyattan ibarettir.⁸⁷²

Bu konuda Peygamberimizin (s.a.v.) hadisleri de vardır. “Her kim nerd-ü sîr (yani tavla ve gülbahar) oyunu ile oynarsa, sanki o elini domuz etine ve kanına bulamış gibi olur.”⁸⁷³ “Kim tavla (nerd) oynarsa, Allah ve Rasulüne âsî olur”⁸⁷⁴ buyrulmuştur.

⁸⁶⁴ Kâmus, c.2, s.641.

⁸⁶⁵ El-Cessâs, c.1, s.329.

⁸⁶⁶ El-Bakara, 2/219.

⁸⁶⁷ El-Mâide, 5/90-91.

⁸⁶⁸ Et-Taberi, c.2, s.359-360; el-Cessâs, c.1, s.323; ez-Zamahşeri, c.1, s.261; el-Kurtubi, c.3, s.52; İbn Kesir, c.1, s.255, c.2, s.91; el-Alûsi, c.7, s.16.

⁸⁶⁹ El-Merğînâni, c.4, s.71; İbnu'l-Humam, c.8, s.132.

⁸⁷⁰ Es-Serahsî, c.15, s.7.

⁸⁷¹ El-Merğînâni, c.4, s.71; İbnu'l-Humam, c.8, s.132; Molla Hüsrev, c.1, s.321; İbn Nüceym, c.8, s.235; İbn ‘Abidin, c.5, s.252.

⁸⁷² El-Merğînâni, c.4, s.71; İbnu'l-Humam, c.8, s.132; İbn Nüceym, c.8, s.236.

⁸⁷³ Müslim, c.7, s.128, No:2260; Ebu Davud, c.4, s.285, No:4939; Tecrid-i Sarih, c.11, s.96.

⁸⁷⁴ Ebu Davud, c.4, s.285, No:4938; Bkz. Tecrid-i Sarih, c.11, s.96.

Kolaylıkla mal kazanma yolu olduğu için kumar oynamaya meysir adı veilmektedir.⁸⁷⁵ Kumar ve benzeri oyunlarda asıl olan kimin kazanıp kaybedeceği belli olmamasıdır. İbn Abbas muhatarayı (bahse girişmeyi) kumar saymıştır.⁸⁷⁶ İki tarafın, senin atın geçerse ben sana şu kadar vereceğim, benim atım geçerse sen bana şu kadar vereceksin şeklinde şart koşarak, yaptıkları anlaşma kumar olup haramdır.⁸⁷⁷ Hibe, sadaka, alış veriş akidleri bir bahse (muhâtaraya) bağlandığı zaman sözleşme batıl olur. İşte kumarın esası da malı muhâtaraya (bahis) üzere temlik etmek olduğundan, kumar gibi olan bütün oyunlar batıldır.⁸⁷⁸ Buna göre, piyango, at yarışları, spor toto ve her türlü şans ve talih oyunlarının kumar olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁷⁹ Kumar ve şans oyunları had ve kefareti gerektirmeyen suç (günah) lardandır.⁸⁸⁰

6- Rüşvet (el-Rüşvetü)

Bir kimsenin kendi maksuduna ulaşması için hakime ya da başka bir görevliye verdiği mal veya paraya rüşvet adı verilir.⁸⁸¹ Rüşvet yolu ile gelir elde etmek ayet ve hadislerle haram kılınmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de: “Aranızda (birbirinizin) mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin ve kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını günah(ı mucip) sebeplerle yemeniz için onları (o malları) hâkimlere aktarma etmeyin”⁸⁸² buyrulurken, hâkimlere rüşvet vermekten nehyedilmiştir. Râzî, malları hâkimlere rüşvet olarak vermeyin manasının zahire daha yakın olduğunu söylemektedir.⁸⁸³

Başka bir ayette de “Alabildiğine yalanı dinleyenler, haram yiyenlerdir onlar,”⁸⁸⁴ buyrulmaktadır. Bu ayetin metninde geçen s u h t kelimesi, kökünü kazımak ve kabuğunu soymak manasına olan saht kelimesinden alınmış olup haram mal manasınadır. Haram,

⁸⁷⁵ Kâmûs, c.2, s.769; Krş. Yazır, c.1, s.764.

⁸⁷⁶ El-Cessâs, c.1, s.329, c.2, s.465.

⁸⁷⁷ El-Halebî, s.140; İbn ‘Abidin, c.5, s.258.

⁸⁷⁸ El-Cessâs, c.2, s.465.

⁸⁷⁹ İbn Teymiyye, el-Kavâ’idü’n-Nûraniyye, s.116; Yazır, c.1, s.765, c.2, s.1804, 1566; Mustafa Reşid Belgesay, Kur’an Hükümleri ve Modern Hukuk, İstanbul-1963, s.86; Abdulkadir Udeh, İslam Ceza Hukuku, s.226; Yusuf el-Kardavi, Helal ve Haram, s.322-327; İslam Ansiklopedisi, c.6, s.981-982; Samuelson, s.468.

⁸⁸⁰ Bkz. Mustafa Reşid Belgesay, Kur’an Hükümleri ve Modern Hukuk, s.86; Abdulkadir Udeh, İslam Ceza Hukuku, s.226.

⁸⁸¹ Kâmûs, c.4, s.980.

⁸⁸² El-Bakara, 2/188.

⁸⁸³ Er-Râzî, c.5, s.118; Krş. El-Alûsî, c.2, s.70; Yazır, c.1, s.679; Mehmed Vehbi, c.1, s.323.

⁸⁸⁴ El-Mâide, 5/42.

bereketi olmadığı ve haneleri yıktığı için bu adı almıştır.⁸⁸⁵ Bu kelimeye daha çok rüşvet manası verildiği meşhurdur.⁸⁸⁶

Alması memnû olan bir şeyin vermesi de memnûdur.⁸⁸⁷ Buna göre rüşvetin alınması da, verilmesi de haramdır.⁸⁸⁸ Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.), “Allah’ın lâneti rüşveti veren ve alan üzerine olsun,”⁸⁸⁹ “Allah, hükümde rüşvet veren ve alana lânet etsin,”⁸⁹⁰ buyurmuştur.

“Onlara Allah’ın size verdiği malından verin,”⁸⁹¹ ayetinden anlaşıldığına göre, malların hakiki maliki Allah’tır. Bu sebeple insanların malları gayr-i meşru yerlerde kullanmaları caiz değildir. Meselâ rüşvet, israf ve ihtikâr gibi yerlerde harcamaları Allah’a isyandır.⁸⁹²

İbn ‘Abidin, başkasının lehine ferağat etmek ve başka bir şahsın gelmesi için herhangi bir görevden çekilmekten dolayı alınan malın rüşvet ve haram olduğunu kaydetmektedir.⁸⁹³

Rüşveti, hükümde rüşvet, iş yaptırmak için verilen rüşvet ve idarecilerin zulmünde kurtulmak için verilen rüşvet olmak üzere üç kısım ayırmak mümkündür. Hâkimin hüküm verirken rüşvet alıp ona göre hareket etmesi küfür etmesi küfür derecesinde büyük günahdır. Hz. Ömer (r.a.), hükümdeki rüşvetten sorulduğu zaman, bu küfürdür diye cevap verdi. Abdullah İbn Mes’ud’a (r.a.) sorulduğunda “Kim Allah’ın indirdiği (hükmler)le hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir”⁸⁹⁴ ayetini okuyup küfürdür, diye cevap verdi.⁸⁹⁵

Hüküm vermenin dışındaki rüşvet ise İbn Mes’ud (r.a.) ve Mesrûk’a (r.a.) göre bir iş yaptırmak için idarecilere şefaatchi olmaktan dolayı alınan bir hediyedir ki, nehyedilmiş olup haramdır.⁸⁹⁶

⁸⁸⁵ Kâmus, c.1, s.576; el-Cessâs, c.2, s.432; Yazır, c.2, s.1687.

⁸⁸⁶ El-Cessâs, c.2, s.432; er-Râzî, c.11, s.234; İbn Kesir, c.2, s.60; el-Alûsî, c.6, s.140.

⁸⁸⁷ İbn Nüceym, el-Eşbah, s.63; Mecelle, 34. Madde; Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s.155; Abdulkadir Udedh, el-Malu ve’l-Hüküm Fi’l-İslam, s.87.

⁸⁸⁸ Abdulkadir Udeh, el-Malu ve’l-Hüküm Fi’l-İslam, s.87.

⁸⁸⁹ Ebu Davud, c.3, s.300; et-Tirmizi, c.3, s.623; İbn Mâce, c.2, s.775.

⁸⁹⁰ Et-Tirmizi, c.3, s.622, No:1336.

⁸⁹¹ En-Nur, 24/33.

⁸⁹² Ahmed Şelebî, s.184.

⁸⁹³ İbn ‘Abidin, c.4, s.15.

⁸⁹⁴ El-Mâide, 5/44.

⁸⁹⁵ El-Cessâs, c.2, s.432; Bkz. el-Alûsî, c.6, s.140; İbn Teymiyye, es-Siyasetü’ş-Şer’iyye, s.45-46; İbn Nüceym, el-Eşbah, s.63.

⁸⁹⁶ El-Cessâs, c.2, s.433.

Cana, mala ve ırza yapılan tecavüz ve zulümden kurtulmak için rüşvet vermekte bir mahzur olmadığı söylenmektedir. Câbir b. Zeyd (r.a.) ve Şa'bi bunda bir beis yoktur, demişlerdir. Mücahid ise, dinini malın için kalkan yapma, malını dinin için kalkan yap, demiştir.⁸⁹⁷ Böyle bir rüşvetin alıcı açısından kati bir haram olduğunda şüphe yoktur.

Rüşvet için takdir edilmiş herhangi bir had ve şer'i bir ceza yoktur. suçun ağırlığı derecesinde duruma göre, valinin (idarecinin) tayin edeceği bir ta'zir, tenkîl veya te'dib cezası verilebilir.⁸⁹⁸

7- Diğer Gayr-i Meşru Gelirler

İslam'da dinin, canın, malın, neslin ve aklın korunup muhafaza edilmesi esastır.⁸⁹⁹ Bu sebeple bu müesseleri tahrip eden her türlü hareket ve davranışlar haram kılınmış ve bu yollardan kazanç sağlamak da gayr-i meşru sayılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de bekârlar içi, "Zina eden kadınlar, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun..."⁹⁰⁰ buyurularak, nikahsız cinsi ilişki kurmak kati surette yasaklanmıştır.⁹⁰¹ Şu halde zinaya dayanan beyaz kadın ticareti yapmak, genelev açıp çalıştırmak, randevü ve buluşturma evleri açmak suretiyle gelir sağlamak haramdır. Ayrıca kendi karısını başkalarına para ile satıp deyyus ve pezevenklik yaparak kazanç elde etmek ve kadının kendisini para ile satıp kahpelik yaparak geçim sağlaması ve gayr-i meşrudur. Çünkü bu fiillerin suç olması dolayısıyla bunları başkalarına iftira ile isnâd edenler bile tazir cezasına çarptırılırlar.⁹⁰²

Ebu Mes'ud ('Ukbe b. 'Amr) i Ensârî (r.a.) den rivayet edilir ki, Peygamberimizin (s.a.v.), köpek parasından, zina kazancından, kehanet ücretinden nehyettiği sabittir.⁹⁰³

Kısacası hür kişinin kendisini madden veya manen satarak gelir temin etmesi veya başkası tarafından satılarak ücret alınması haramdır.

Kadının eli, yüzü ve ayaklarının dışında kalan yerleri mahremdir. Mahrem yerlere bakmak, dokunmak ve ellemek haramdır.⁹⁰⁴ Bu sebeple mahrem yerleri açıp seyircilere

⁸⁹⁷ El-Cessâs, c.2, s.434; İbn Nüceym, el-Eşbah, s.63.

⁸⁹⁸ Bkz. İbn Teymiyye, es-Siyasetu's-Şer'iyye, s.112; Abdulkadir, Udeh, İslam Ceza Hukuku, s.218, 226.

⁸⁹⁹ Eş-Şatîbî, el-Muvafakat, s.2, s.5.

⁹⁰⁰ En-Nûr, 24/2.

⁹⁰¹ El-Kudûri, s.153-154; es-Serahsî, c.9, s.44; el-Kâsânî, c.7, s.33; el-Merğînâni, c.2, s.74; İbnu'l-Humam, c.4, s.138; İbn Nüceym, c.5, s.12; İbn 'Abidin, c.3, s.141.

⁹⁰² Bkz. İbnu'l-Humam, c.4, s.213; İbn Nüceym, c.5, s.48; İbn 'Abidin, c.3, s.184.

⁹⁰³ El-Buhari, c.3, s.110; Müslim, c.5, s.86, No:1567; Ebu Davud, c.3, s.267, No:3428; İbn Mâce, c.2, s.730, No:2159; Tecrid-i Sarih, c.6, s.541.

gösteriler sunmak, her tülü dana ve cinsel oyunlar yapmak, erkek ile kadın birbirini eş tutarak beraberce dans etmek gibi yollardan gelir sağlamak haramdır. Ahlaka aykırı film, seks filimleri vb. çevirmek suretiyle kazanç elde etmek de gayr-i meşrudur.

Kira bahsinde geçtiği üzere, domuz ticareti yapmak, şarap ölü hayvan, kanı, insan tersi, ölü hayvan derisini tabaklamadan evvel satmak⁹⁰⁵ gibi şer'an mal sayılmayan şeyleri satmak ve bu yodan gelir sağlamak haramdır.⁹⁰⁶ Yine aynı şekilde erkek hayvanın sulbünü satmak, yani erkek hayvanın dişi hayvana aşım ücreti almak, dişi hayvanların karınlarındaki doğmamış cenin yavruları satmak, insan sütünü bi kap içerisinde satmak,⁹⁰⁷ domuz kılı ve insan saçını satmak gibi yollardan kazanç elde etmek de gayr-i meşrudur.⁹⁰⁸

II- GAYR-İ MEŞRU GELİRLERİN EKONOMİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayet ve hadislerde malı batıl yolla yemek, fâiz alıp vermek ve kumar oynamak gibi fiillerin yasaklanmasından maksad, adaleti gerçekleştirmek ve zulmü önlemektir.⁹⁰⁹ Kur'ân-ı Kerim'de “Şeytan, içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister,”⁹¹⁰ buyrulurken, kumarın haram kılınması illeti olarak, kin ve düşmanlığa sebep olması, Allah'ı zikirden ve namaz kılmaktan alıkoyması gibi neticeler beyan edilmektedir.⁹¹¹

Yol kesme, hırsızlık, gasb, faiz, kumar ve rüşvet gibi şeyler haram kılındığına göre, bunların zararlı oldukları anlaşılır. İşte bu gayr-i meşru gelirleri ekonomik yönden değerlendirip toplum hayatında icra ettikleri fonksiyonları araştırmaya çalışacağız.

1- Üretim Yönünden

Kur'ân-ı Kerim'de “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz zekât ise, işte bunu yapanlar kat kat

⁹⁰⁴ Bkz. el-Merğînâni, c.4, s.62; İbnü'l-Humam, c.8, s.98; İbn Nuceym, c.8, s.218; İbn 'Abidin, c.1, s.270, c.5, s.233, 237.

⁹⁰⁵ Ölmüş olan hayvanın derisini tabaklattırdıktan sonra satmak ise caizdir.

⁹⁰⁶ -Serahsî, c.13, s.137; el-Kâsânî, c.5, s.299, 305; el-Merğînâni, c.3, s.31; İbnü'l-Humam, c.5, s.186; İbn Nuceym, c.5, s.46; İbn 'Abidin, c.4, s.103.

⁹⁰⁷ Ücretle süt anne (dadı) tutmak ise meşrudur. Bunda esas olan kadının hizmetleri olup sütü bu hizmetleri cümlesinden sayılmaktadır.

⁹⁰⁸ Bkz. el-Kâsânî, c.5, s.305; el-Merğînâni, c.3, s.34; İbnü'l-Humam, c.5, s.192; 201; İbn 'Abidin, c.4, s.102.

⁹⁰⁹ İbn Teymiyye, es-Siyasetü'ş-Şer'iyye, s.159.

⁹¹⁰ El-Mâide, 5/91.

⁹¹¹ El-Kurtubî, c.3, s.57; İbn Teymiyye, el-Kavaidü'n-Nurâniyye, s.116, 131; el-Alûsî, c.7, s.16; Reşid Rıza, c.7, s.72; M.A.Mannan, s.493, 494.

artıranlardır,”⁹¹² “Allah faizin bereketini giderir, sadakaları (verilen malları) ise artırır,”⁹¹³ buyrulur, faiz ile zekatın zıd-ayrı şeyler olduğuna, faizin üretime ters yönde etki yaptığına işaret edilmiştir. Çünkü faiz, malın bereketini giderir, üretim yapacak kaynakları bitirir, sonunda sermayelerin batmasına sebep olur.⁹¹⁴

Bu ayetlerde Allah (c.c.), faizi sadakanın (zekatın) zıddı olarak tavsif etmiştir. faizci de ekonomik hayatta zekat verenin zıddına bir fonksiyon icra eder. Bu sebeptendir ki, Allah (c.c.), insanlar için zulüm olan faizi haram kıldı; onlara iyilik ve ihsan olan zekât vermeyi emretti.⁹¹⁵ Bu sebeple zekatın yani şer’i vergilerin ekonomik hayatın önemli bir yeri vardır. Mesela zirai vergiler, hasad zamanında alınacağı için, mevsimlerle ilgilidir. Ticaret ve diğer vergiler ise, ay takvimine göre alınacağından ve dağılacağından, aylık ve mevsimlik krizler belki ortadan kalkacaktır. Artık bu günün hükümetleri, mali yıl sonuna doğru, çektikleri sıkıntılar ve vergiler toplanıncaya kadar, bütçedeki açıkları kapatabilmek için, kısa vadeli krediler almak üzere, geçici tedbirlere başvurmayacak,⁹¹⁶ ve yüksek faizli devlet tahvillerine lüzüm kalmayacaktır.

Küçük müteşebbisin ve fakir açısından faiz, sermayenin azalıp eksilmesi, zekât ise artıp çoğalmasındır. Çünkü faiz fakirin sermayesinden alınır, zekat ise fakire verilir. Her halde sermayeyi artırmak azaltmaktan daha hayırlı bir iştir. Mesela 10.000 lira ile işe başlayan bir müteşebbise 10.0000 lira verilse sermayesi artar, ona göre iş yapar. Eğer 10.000 lira alınırsa sermayesi azalır, bu defa ona göre iş yapar. İşte bu yüzüden faiz, ekonomik sistemi durdurucu ve üretimi kısıtlayıcı, zekat ise çalıştırıcı ve üretimi kamçılایıcıdır, diyebiliriz.

Peygamberimiz (s.a.v.), faizin daha ziyade servetin azalmasına sebep olan bir şey olduğunu ifade etmek üzere,⁹¹⁷ şöyle buyurur; “Malının ekserisi ribâyâ dayanan hiçbir kimse yoktur ki, onun işinin neticesi azlık ve fakirliğe müncer olmasın,”⁹¹⁸ “Faizcinin kazancı üzerinden kırk sene geçmez, muhakkak mahvolur.”⁹¹⁹

⁹¹² Er-Rûm, 30/39.

⁹¹³ El-Bakara, 2/276.

⁹¹⁴ Bkz. İbn Kesir, c.1, s.328; el-Beyzâvî, c.1, s.268; Yazır, c.1, s.969.

⁹¹⁵ İbnü'l-Kayyim, A'lâmu'l-Muvakkîfîn, c.2, s.154-155.

⁹¹⁶ Muahmed Hamidullah, Türk Yurdu Dergisi 15. Sayı 276, Ağustos-1959.

⁹¹⁷ Erver İkbâl Kureşî, s.57.

⁹¹⁸ İbn Mâce, c.2, s.765, No2279.

⁹¹⁹ Tecird-i Sarih, c.6, s.386.

Ekonomik krizlerin doğup gelişmesiyle faizin yakından alakası bulunduğuundan, merkantilizm döneminde iş hayatını canlı tutabilmek için, kanun yolu ile faiz hadlerinin düşürülmesi ileri sürülmüştür.⁹²⁰

Diğer üretim vasıtalarının payları kesin olmayıp duruma göre azaldığı veya çoğaldığı halde, sermayenin hakkı olduğu iddia edilen faiz, kesindir. Faizin karşılanabilmesi için önce diğer paylardan azaltma yapılır. Eğer yetişmezse ana sermayeden karşılanır. Bu sebeple müteşebbis, sermayeyi, çok kâr getiren sahalarda kullanmak zorunda kalır. Bu da bazı malların üretilirken, diğer bazı malların üretilmemesi neticesini doğurabilir.

Faiz, üretim için bizzat çalışmaya iştirak etmeyen bir insan topluluğunun meydana gelmesine sebep olur.⁹²¹ Faiz. İnsanları gerçekten çalışıp kazanmaktan ve üretimle meşgul olmaktan alıkor. Faizden geliri olan kimseler, sıkıntılara katlanarak çalışıp istihsal yapmazlar. Böylece üstün kabiliyetli, üretim sahasında büyük iş sahibi olabilecek becerikli şahsiyetler faaliyetten uzak kalmış olurlar.⁹²² Bu sebeple faiz, üretimde maliyetlerin yükselmesine de sebep olur.

Halbuki faiz yerine kar-zarar ortaklığı (İslam hukukundaki mudarebe şirketi) uygulansa, zararı tamamen sermaye çekeceğinden,⁹²³ üretime sermaye sahibi, en azından fikren de katılıp müteşebbise yardım edecek ve böylece üretimde aktif bir rol oynayacaktır.

Ekonomik açıdan mülkiyet hakkının önemli bir yeri vardır. Kazanıp elde etme duygusu insanları üretime sevkeder. Mülkiyet hakkının bir gereği diyebileceğimiz mirasın bile üretime tesiri vardır. Bu tabii hakkın tanınmaması halinde fer, sadece kendi ihtiyaçlarını temin etmekle tetinir. Biriktirmeye önem vermez. Böylece sermaye teşekkül etmez. Bundan da milli ekonomi ve dolayısıyla cemiyet zarar görür.⁹²⁴

İşte yol kesme, hırsızlık ve gasb gibi gayr-i meşru davranışlar da doğrudan doğruya mülkiyet hakkına tecavüzdür. Ürettikleri mallarını bu yollarla ellerinden kaptıranlar, bir daha üretime başlamak ve iş sahaları açıp çalıştırmak istemezler.

⁹²⁰ Sabahattin Zaim, İktisadi Doktrinler (Ders Notları), s.21.

⁹²¹ Muhammed Ebu Zehra, İslam'da Sosyal Dayanışma, s.85.

⁹²² Yazır, c.1, s.966-967; Tecrid-i Sahrih, c.6, s.390.

⁹²³ Bkz. el-Kudûri, s.83; el-Kâsânî, c.6, s.79; elMerğînâni, c.3, s.150; Molla Hüsrev, c2, s.316; İbn 'Abidin, c.4, s.490; Mecelle, 1428. Madde.

⁹²⁴ Koloğlu, c.1, s.126, 19, 130; Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, s.179.

Bundan başka kumar ve benzeri oyunlar, kolay kazanma yolları olduğundan, fertlere bedavadan kazanma fikrini empoze ederek, toplumu ifsad eder. Onları üretimden alıkor ve tembelleşmelerine sebep olur. Bugün arsa spekülasyonu yaparak çabuk zengin olanlar, üretim yapmadan bedeva kazanmaya bir misal teşkil edebilir. Artık herkes, hem de kolayca zengin olabirir der ve böylece cemiyetteki çalışma düzeni bozulur.

İnsanlar çalışıp iş yapma bakımından birbirinden farklıdır.⁹²⁵ Bu sebeple iş bölümü ve ihtisaslaşma esastır. Çünkü verimliliği artıran amillerden birisi de ihtisaslaşmadır.⁹²⁶ Kabiliyetlere göre tabii iş bölümü yapılmayıp rüşvet ve faizin rol oynadığı bir üretimde verimlilik düşer ve maliyetler yükselir. Rüşvetler tabii iş bölümünü aksatır; dolayısıyla üretimi kısıtlamış olur. Marjinal faydayı düşürür; dolayısıyla üretimdeki maliyetlerin yükselmesine sebep teşkil eder.

İktisatçılar, gelirin ve istihdamın değişmesine sebep olan en önemli faktörün yatırım olduğunda hemfikirdirler. Bir toplumda enflasyoncu fiyat artışlarına veya işsizliğe maruz kalınmasına sebebiyet veren, yatırım seviyesidir.⁹²⁷ Sermaye piyasasının dengesi, tasarruf-yatırım eşitsizliği ile gerçekleşir.⁹²⁸ Aşırı tasarruf yani eksik istihlak ve eksik yatırım krizlere sebep olabilir.⁹²⁹

Tasarruf, gelecekte daha büyük bir istihlak gücü temin edebilmek gayesiyle bugünkü istihlakinden vazgeçmek olduğuna göre,⁹³⁰ yatırımcılar istikbalden emin olmalıdırlar. İş adamları yatırım ve istihlak kararlarını verirken gelecek üzerinde bazı tahminler yürütme durumundadırlar.⁹³¹ Gasb, hırsızlık, yağma v esoygunculuk gibi olaylar istikbalden endişe edilmesine sebep olabilir.

Ekonomik kalkınma, yatırımla olur. Yatırım da mutlaka tasarrufla olur. Kumar ise tasarrufun tam zıddı, hatta onun zehridir. Kumar, tasarrufu kemirip onun yok olmasına sebep olan zehirli bir kurttur.⁹³²

⁹²⁵ El-Kâsânî, c.4, s.208; Mecelle, 1345. Madde.

⁹²⁶ Samuelson, İktisat, s.55.

⁹²⁷ Samuelson, s.251.

⁹²⁸ Feridun Ergin, Ak İktisat Ans. c.1, s.205

⁹²⁹ Samuelson, s.10.

⁹³⁰ Samuelson, s.34.

⁹³¹ Samuelson, s.295.

⁹³² Namık Zeki Aral, İslam Mecmuası, c.8, sayı 6, Mart-1965.

Keynes, faizin yatırımlar üzerinde tesirli olup yatırımları kısıtığını, bundan kurtulmak için de faiz hadlerinin düşürülmesi gerektiğini savunmuştur. Eksik istihdam, fiili istihdam hacminin tam istihdam seviyesine erişememiş olmasıdır. Keynes, klasikleri tenkit ederek, ekonominin eksik istihdamda da denge kurabileceğini söylemiştir. İstihsal ve iş hacmini uyaran kuvvet, yatırımdır. Yatırım teşvik için, faiz haddini düşük tutmakta fayda vardır. Faiz yüzdeleri düşürülüp sermayenin verimliliği artınca istihsal mallarına tahsis artar, milli gelir yükselir ve fertler çalışma imkanı elde ederler. Yüksek faiz haddi daima fazla tasarruf yapmak imkânını hazırlamaz. Fakat yatırımların muhtemel ve mümkün kâr nispetlerini düşürerek, teşebbüs erbabını yeni işlere girişmekten alıkoyabilir.⁹³³

Şu halde faiz, yatırımları kısar, yatırımların kısılması gizli işsizliği doğurur, gizli işsizlik de ekonomik krizlere sebep olabilir. İşte bu yüzden faiz hadleri sıfıra indirildiği zaman, tasarruf ve yatırım arasında en iyi dengenin kurulabileceği söyleyebiliriz. Bu denge kurulunca da yatırımlar, yeni iş sahalarının açılmasını sağlayacağından işsizlik de haliyle ortadan kalkmış olur.

Önceden tayin edilmiş sabit faizler, iktisadi sarsıntı gösteren devrelerde çok korkunç tesir icra eder ve krizlerin devam etmesine sebep olurlar. Faiz hadleri, yatırım ve teşebbüslere yatacak sermayelerden elde edilcek kârdan daha yüksek olduğu zaman, yatırımlara gitmeyip faize kayar ve böylece işsizlik baş gösterir. Zekat, faizin zıddı olduğundan ondaki %2.5 vergi, sermaye sahiplerini teşebbüs ve yatırımlara sevkeder ve böylece işsizlik ortadan kalkar ve ekonomik refah meydana gelir.⁹³⁴

2- Tüketim Yönünden

Üretim ile tüketim, tasarrıf ile yatırım, arz ile talep arasında bir eşitlik bulunduğu zaman ekonominin istikrarlı olduğundan bahsedilir.⁹³⁵ Ancak gayr-i meşru yollar, ekonominin bu dengesini bozarak gelir, gelir dağılımı ve milli gelir üzerinde tesirli olurlar. Mesela kumar, gelir eşitsizliğinin ve istikrarsızlığının artmasına yol açar. Kumar, gelir eşitsizliğinin ve istikrarsızlığının artmasına yol açar. Kumar masasına eşit meblağlar ile oturanlar, çok farklı

⁹³³ Koloğlu, c.1, s.93; Feridun Ergin, İktisat, s.143; Erdoğan Alkin, Ak İktisat Ans. c.1, s.262-263; Krş, Feridun Ergin, İktisat, s.713.

⁹³⁴ Enver İkbâl Kureşî, s.154, 161.

⁹³⁵ Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s.137; Ak İktisat Ans.c.1, s.205; Yüksel Ülken, Fiyat Teorisi, c.1, s.27.

meblağlarla masadan kalkarlar. Kumarbaz ve ailesi, bugün milyonerler arasına yükselebilir; fakat şansı ters döndüğü zaman açlıktan da sürünebilirler.⁹³⁶

Kumar, ferdin servetini eriterek, kendini ve ailesini umumi yardıma muhtaç hale getirebilir. Kumar, hırsı azami dereceye çıkarır, ferde verebileceği kısa süreli zevk, sebep olacağı zararla karşılaştırılmaz. Kumarda ve piyangoda kazanılan para, karşılıksız olduğu için de her haksız kazanç gibi, kıskançlıkları davet eder, çalışma zevkini kaçıır.⁹³⁷

Kumar oynayan, önce malını kaybeder, yine oyuna devam eder; çoluğunu, çocuğunu ve hatta karısını bile kaybedinceye kadar devam eder. En sonunda her şeyi elinden çıkıp ortada yalnız başına sırtıp kalınca arkadaşına en azılı düşman kesilir.⁹³⁸

Kumar, zaman ve kaynak israfına yol açar. Kumarbazın esas gayesi zaman öldürmek olur. İktisatçılar he ne kadar kumarın ancak eğlence sınırını aştıktan sonra, milli gelirden bir azalma meydana getireceğini iddia etseler de,⁹³⁹ meydana getireceği kin, düşmanlık ve ahlâk dışı alışkanlıklar, neticede yine milli gelire menfi yönde tesir eder.

Milli gelirin azalması konusunda faiz de aynı şeyi yapar. Çünkü milli gelirdeki artış, imara, nüfus artışlarına, refah ve yedek mal stoklarına kaydırılacağı yerde faiz aktarılır. Böylece adı geçen yerlerdeki harcamalardan zorunlu olarak kısıtlama yapılır. Bu ise ekonomide aksaklık ve milli gelirden azalma meydana getirir. Peygamberimizin (s.a.v.), faizin, serveti azaltan bir amil olduğu hakkındaki hadisi yukarıda geçmişti.⁹⁴⁰

Ekonomik potansiyelin düştüğü devirlerde toplumların talih oyunlarına daha çok rağbet ettikleri, sosyolojik araştırmalardan öğrenildiği ve kumarın toplum için bir hastalık olduğu ileri sürülmektedir.⁹⁴¹ Buna göre gayr-i meşru gelir yollarının birbirini doğurduğunu ve meydana gelen arızalardan kendilerinin de zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Mesela faiz, hâsılatıyla ve diğer sabit karakterli gelirlerle geçinenlerden, enflasyonların dilsiz kurbanları diye bahsedilmektedir.⁹⁴²

⁹³⁶ Samuelson, s.468.

⁹³⁷ Mustafa Reşid Belgesay, Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk, s.86.

⁹³⁸ El-Alûsi, c.7, s.16.

⁹³⁹ Samuelson, s.468.

⁹⁴⁰ Bkz. İbn Mâce, c.2, s.765, No:2279.

⁹⁴¹ İstanbul Defterdarı, Milliyet Gazetesi, 12.11.1964.

⁹⁴² Feridun Ergin, Ak İktisat Ans. c.1, s.280.

Azalan marjinal fayda (son birim yararı) kanununa göre, sabit bir gelir, keyfî bir şekilde talihi kimselerle talihsiz kimseler arasında dağılacığına, insanlr arasında eşit bir şekilde bölündüğü takdirde iktisadi bakımdan dana avantajlı olur.⁹⁴³

Bütün ekonomik faaliyet; üretim, tüketim ve mübadeleler, ihtiyaç-fayda bağıntısını en adil bir şekilde gerçekleştirmek için yapılır. İnsandaki maddi ve manevi eksikliğe ihtiyaç denir.⁹⁴⁴ Mal ve eşyanın insandaki bulunan bu eksikliği giderme özelliğine de fayda adı verilir.⁹⁴⁵ Yeme, içme, giyme ve mesken ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan istihlâk harcamaları ile üretim için yapılan yatırım harcamaları tüketim meydana getirir. Harcamalar, gelirlerin miktarına göre yapılır.⁹⁴⁶ Gelirler arttığı vakit umumiyetle masraflar da bir artış kaydeder.⁹⁴⁷

Hırsızlık, gasb ve yağmacılık gibi gayr-i meşru kazanç yolları, lüzumsuz harcamalara sebebiyet verip emniyet ve asayişî sağlamak için polisiye tedbirler alınması hususunda birtakım tüketim harcamalarına yol açabilir. Mesela kumar da haddi zatında kötü bir şey olmakla birlikte devletin kumar oyunlarını takip etmesinde sosyal bakımdan üstün zararlar bulunabilir. Gizli kumarın tahkikinin, araştırılmasının sebep olacağı zarar, oynayanlara çektirilecek cezanın sağlayabileceği menfaattan çok fazladır.⁹⁴⁸

Faizli muameleye ancak ihtiyaç içerisinde olanlar başvurur. Yoksa darlık ve sıkıntı içinde olmayıp bolluk ve zenginlik içerisinde bulunan bir kimse, şimdiki 1000 lirayı gelecekteki 1500 lira karşılığında niçin alsın. Bir malı, belli bir müddet için, misli ve ziyadesi ile, ancak o mala ihtiyacı olan kimse alır. İşte bu mislinin üzerine yapılan ziyade, ihtiyaç sahibi için bir zulüm teşkil eder. Bu açıdan kumarın durumu ise başkadır. Çünkü kumarda zulme uğrayan önceden belirlenmiş değildir. Kumarcının kumar sözleşmesini yapmaya, faiz alanın faiz almaya olan ihtiyacı gibi bir sıkıntı içerisinde değildir. Bu sebeple kumar, bazı durumlarda zulümden uzak kalabilir. Hâlbuki faiz, ihtiyaç içerisinde olan bir kimse için muhakkak bir zulüm teşkil eder.⁹⁴⁹ Faiz, insanın malını karşılıksız almaktır. İnsanın malı ise ihtiyacı ile ilgili olduğundan büyük hürmeti haiz bulunmaktadır.⁹⁵⁰

⁹⁴³ Samuelson, s.471-472.

⁹⁴⁴ İbrahim Fadıl, İktisat, s.59.

⁹⁴⁵ İbrahim Fadıl, İktisat, s.65; Cactan Firou, s.95.

⁹⁴⁶ Bkz. Samuelson, s.239.

⁹⁴⁷ Feridun Ergin, Ak İktisat Ans. c.1, s.137.

⁹⁴⁸ Mustafa Reşid Belgesay, s.86.

⁹⁴⁹ İbn Teymiyye, el-Kavâ'idu'n-Nurâniyye, s.117.

⁹⁵⁰ Yazır, c.1, s.965.

Bir malın son ilave biriminin kattığı ek faydaya marjinal fayda adı verilir.⁹⁵¹ Malların kullanıldıkları zaman en çok faydalı olabilmeleri için en çok ihtiyaç duyulan yerde harcanmaları gerekir. İhtiyacın şiddeti arttıkça fayda da artar. Bir malın istihlâk edilen miktarı arttığı zaman ise, malın son biriminin getirdiği ek fayda azalma eğilimini gösterir.⁹⁵² İşte bu azalan marjinal fayda kanunu, kumarın iktisadî bakımdan niçin zararlı olduğunu gösterir. İktisat kitaplarında bu hususta açıklamalar vardır. ...şit ihtimallerle tutulan bir bahis, iktisadi bir kayba yol açar. Muhtemel kazancımız, muhtemel kaybımıza eşittir; fakat memnuniyet bakımından muhtemel kazancımız muhtemel kaybımızdan daha azdır.⁹⁵³

Fiyatlarda kullandığımız ölçü biriminin manası muhtelif kimseler için başka başkadır. Gerçekten herkesin, 1000 liraya verdiği önem aynı değildir. Çünkü elde sarfedilmek üzere mevcut bulunan para miktarı yani ferdi gelir arttıkça para biriminin marjinal faydası azalır. Bu basit keyfiyet, birçok önemli ekonomik meselelerin açıklanmasına ve çözülmesine yardım eder. İşte kumarın, goplum için zararlı bir şey olduğunu, buna dayanarak açıklamaktayız. Gerçekten bir kimsenin kaybettiği 100 lira, dolayısıyla mahrum kaldığı f a y d a, kazandığı 100 lira ile sağlayacağı faydadan daha fazladır.⁹⁵⁴

Faizin de milli gelir yönünden yaptığı ters tesirini, bu marjinal fayda ilkesine dayanarak açıklamak mümkündür. Serbest rekabet neticesinde milli gelir dağılışı, ücret, kira ve kâr, marjinal faydayı azami yapacak şekilde dağılır. Bu dağılım hem fertler, hem de üretim faktörleri bakımından en iyi bir şekilde gerçekleşir. Mesela tesisini en ucuza kiraya veren kimse, aldığı bedeli gayr-i menkule çevirir. Dolayısıyla toplumda en düşük kira piyasası doğmuş olur. Mübadelede en az kârla satış yapan tüccar, sürümden kazanarak, en çok kârı sağlar. Dolayısıyla en çok ticari sermayeyi kendi elinde toplamı olur. En çok iş yapan kimse, en fazla ücret alır. Dolayısıyla işçilik, en düşük ücrete razı olan kimselerin elinde toplanmış olur. Faiz ise bir kabiliyete göre değil de, sadece daha evvelki sermaye birikimine göre verildiğinden, tesadüfen birisinde biriken sermaye, şahsın kendi kabiliyeti ve yarışması olmaksızın artarken, diğerinin sermayesi azalır. Böylece faiz, yalnız kendi sahsında değil, diğer bütün ekonomik hayattaki azami marjinal fayda dengesini ortadan kaldırır.

⁹⁵¹ Samuelson, s.479; Kuyucak, s.180.

⁹⁵² Samuelson, s.479.

⁹⁵³ Samuelson, s.468.

⁹⁵⁴ Kuyucak, s.190.

3- Mübadele Yönünden

Ekonomikte mübadele, taraflardan birinin daha az ihtiyaç duyduğu şeyleri verip daha fazla arzu ettiği şeyleri almasıdır, diye tarif edilir.⁹⁵⁵ İslam hukukçuları ise mübadeleyi (el-bey', alış-verişi) iki tarafın, kendi rızaları ile, talep edilen bir malı yine talep edilen bir mal ile değiştirmeleridir, şeklinde tarif ederler.⁹⁵⁶

Mübadelede taraflar, kendi ihtiyaçları olan malı elde ettikleri için, her iki taraf kazanmış olur.⁹⁵⁷ Alıcı için istifade, satıcıdan almış olduğu mal üzerinden doğar; satıcının istifadesi ise, o mala harcadığı emek ve onu elde edip satıcıya arz etmek için sarfettiği zekâ ve zamandan doğmaktadır. Faizde ise veren ve alan açısından böyle bir karşılıklı faydalanma yoktur.⁹⁵⁸

Alış-veriş yani mübadele, karşılıklı bedel ile yapılan, ıvazlı bir muameledir. Hırsızlık, yağma, gasb, kumar, rüşvet gibi gayr-i meşru yollardan elde edilen malların bedelleri ödenmemektedir. Bunları, karşılıksız bir muameledir. Malı tahküm yoluyla sahibinin elinden zorla almak fesada sebep olur.⁹⁵⁹ “Hâlbuki Allah, fesadı sevmez.”⁹⁶⁰

Mübadele; iş bölümü ve istihsalde, ihtisas ile elele yürür. Mübadele olmadan iş bölümü olmayacağı gibi, iş bölümü mevcut bulunmayan bir cemiyette de mübadeleye lüzum kalmaz.⁹⁶¹ İnsan ihtiyaçlarının tatmini bakımından kıtalar, istihsal sahaları ve meslekler bakımından iş bölümünün lüzum ve ehemmiyeti ve açık faydası kabul edildikten sonra, mübadelenin de taraflar için faydalı ve lüzumlu bir şey olduğunu da kabul etmek zarûridir.⁹⁶²

Serbest mübadele, iç piyasada rekabeti artırmakta ve fiyatların pahalılaşmasını önlemektedir.⁹⁶³ Dış piyasa açısından ise yine taraflar için fayda sağlar, bütün memleketlerin potansiyel reel milli hâsılasını geniş çapta yükseltir ve bütün dünyada daha yüksek hayat standartlarına yol açar. Her memleket istihsal edemediği malları temin eder.⁹⁶⁴ Bizzat istihsal edebileceği maddeleri de dah ucuza ithal eder. Artık bugün ekonomik olayların tabii hududunun beynelmilel bir mahiyet aldığını söyleyebiliriz.⁹⁶⁵ İşte yol kesme, soygun, gasb ve

⁹⁵⁵ Kuyucak, s.335.

⁹⁵⁶ El-Kâsânî, c.5, s.133; Enver İkbâl Kureşi, s.95.

⁹⁵⁷ Kuyucak, s.335; Enver İkbâl Kureşi, s.95.

⁹⁵⁸ Enver İkbâl Kureşi, s.95.

⁹⁵⁹ Es-Serahsî, c.12, s.108.

⁹⁶⁰ El-Bakara, 2/205.

⁹⁶¹ Kuyucak, s.329.

⁹⁶² Kuyucak, s.512.

⁹⁶³ Feridun Ergin, Ak İktisat Ans. c.2, s.670.

⁹⁶⁴ Samuelson, s.760; Kuyucak, s.490.

⁹⁶⁵ Gaetan Prou, s.257; Samuelson, s.705; Feridun Ergin, İktisat Ans. s.736.

hırsızlık gibi durumlar, birçok faydaları olan bu iç ve dış ticareti engelleyebilir ve döviz krizlerine sebep olabilir ve dış pazarlardaki ticari itibarı düşürebilir.

Bölgeler ve ülkeler arası ithalat ve ihracatın herhangi bir sebepten dolayı zararlı olduğu düşünülürse, yasaklanabilir. Mesela İslam fakihleri, tüccarların dar-ı harbe, savaşa yardımcı olacak her türlü silah ve malzeme satışını, fitneye sebebiyet verip Müslümanlara karşı düşmanı güçlendireceği için, tahrimen mekruh saymışlardır.⁹⁶⁶

Ekonomik hayatta nakliyeciliğin de çok önemli bir yeri vardır.⁹⁶⁷ Yolların emniyetli, ulaşım kolaylığını sağlar. Gasb, yol kesme ve hırsızlık gibi olaylar, malların nakliyesini engeller ve dolayısıyla ekonomik hayat bundan etkilenebilir.

Mübadele sahasında her türlü alış verişlerde ve ticari akidlerde faiz alıp vermek gayr-i meşrudur. Faizin meşru sayıldığı bir toplumda parası olmayanlar, faizcilerin kendilerini sömürdüğünü gördükçe, sadece onlara düşman olmakla kalmazlar; doğrudan doğruya toplum düzenine düşman olurlar yıkmaya çalışırlar. Faizin meşru sayıldığı bir yerde kimse kimseye faizsiz borç vermez. Faizli ve teminatlı borç verme zorluğu dolayısıyla, toplumda sermaye akımı, tedavül hızı yavaşlar, bu yüzden de işsizlik ve krizler baş gösterebilir.

Faizi ticaretteki kâr gibi meşru kabul edenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkacaklarını bildiren ayette “Faiz yiyen kimseler, kendilerini şeytan çarpmış (birec mecnun) dan başka bir halde (kabirlerinden) kalkmazlar. Böyle olması onların: “Alış veriş de ancak faiz gibidir,” demelerindendir. Hâlbuki Allah, alış verişi helal, faizi haram kılmıştır,”⁹⁶⁸ buyrularak faiz ile kârın farkı beyan edilmektedir.

Faiz, kâr ve kiraya benzemez. Ticaretteki kâr, riziko ve zararı karşılamak için, kiralardaki ücret de mal açısından malın amortismanını karşılamak için verilir. Faizde ise ne riziko ve ne de yıpranma vardır.⁹⁶⁹ Riziko taşımadan elde edilen kârlar, eğer bir emek karşılığı da değilse, faiz olur. Hele sadece zaman faktörü yüzünden kazanılan kârlar, tamamen faizdir.⁹⁷⁰ Faizde kazanıp kâr etmek muhakkaktır. Ticarete kazanıp kâr etmek ise mevhum ve zayıf

⁹⁶⁶ Bkz. El-Kâsânî, c.7, s.102; el-Kudûri, s.188; el-Merğînâni, c.2, s.103; İbnu'l-Humam, c.4, s.297, c.8, s.127; İbn Nuceym, c.5, s.86.

⁹⁶⁷ Koloğlu, c.2, s.89, 94.

⁹⁶⁸ El-Bakara, 2/275.

⁹⁶⁹ El-Mevdûdi, er-Ribâ, s.14, 82; Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslâm, s.26.

⁹⁷⁰ El-Mevdûdi, er-Ribâ, s.14.

ihimallidir. Faiz sabit, kâr ise mütevehhimidir; faizci ne kadar faiz alacağını bilir ve bundan emindir. Tüccar ise ne kadar kâr edeceğini bilemez ve bundan emin değildir.⁹⁷¹

Alış veriş (el-bey'), mülkün veya menfaatin tam temlikidir. Bu muamelede kâr ve zarar etme ihtimali vardır.

Karz (misli olan bir malı ödünç verme), muvakkat bir zaman için mülkün temlik edilmesidir. Bunda da kâr ve zarar etme ihtimali vardır. Eğer kâr ve zarar, mülkü temlik edene ait olursa, bu bir şirket, mudarabe şirketi olur. Eğer temellük edene ait olursa, bu da karz-ı hasen adına alır. Her ikisi de meşrudur. Eğer kısmen de olsa, kâr yalnızca bir tarafın, zarar da diğer tarafın olursa bu mutlak faiz olup gayr-i meşrudur.

Ticari muameleler, üretici, tüketici ve tüccar arasında cereyan eden bir hadisedir.⁹⁷² Faiz ise, yalnız iki kişi arasında geçen bir olaydır. Birincisinde tüccar; üretici ve tüketiciyi buluşturma gibi bir hizmet yapar. İkincisinde ise böyle bir hizmet söz konusu değildir.

Kira akdinde zaman faktörü, menfaati ölçme vasıtasıdır. Faizde ise zaman, artışın bizzat kendisidir.

Ticarette malın değeri artar, faizde ise zimmet (ödenmesi gereken borç paranın miktarı) artar.

Faiz ile kâr arasındaki farkı iyi görebilmek için gelir dağılımı üzerinde durmak icab eder. Avrupalı iktisatçılara göre elde edilen gelir fazlası, dört üretim vasıtası arasında bölüştürülür. Emek-ücret, toprak-kira, sermaye-faiz, müteşebbis de kâr alır. Bu tasnifin yanı sıra ikinci bir tasnif yaparak, tüccara kâr, tesislere kira, ememk sahibine ücret, para sahibine de faiz verildiğini düşünelim.

Herkesin kendi mesleğinde kalmaya mecbur olduğunu kabul edelim, yeni tüccar, tesis sahibi, işçi ve sermaye sahibinden her biri kendi işinde kalsın ve kendisine düşen payı yine kendi işi için harcasın; başka bir sahaya aktarmasın. Mesela işçi faizciliğe, sermaye sahibi de tesis kurmaya başlamasın. Şimdi neticenin ne olacağı hakkında fikir yürütelim.

⁹⁷¹ Bkz. Yazır, c.1, s.959, 968; Mahmud Ahmed, s.40.

⁹⁷² Mahmud Ebu's-Suûd, Hutûnun Reîsiyyetün Fî'l-İktisadî'l-İslâmî, s.25.

Ücretle çalışan işçiler, aldıkları fazla ücreti refahları için harcasınlar. Refahları artınca nüfusları da artar. Nüfusları artınca, fazla iş gücü bulunur. Fazla iş gücü bulununca, emek ucuzlar. Böylece ücret, denge durumuna gelir ve emeğin gerçek payı olur.

Tüccar, sağladığı kâr sayesinde sermayesini artıracak ve artırdığı sermaye kadar mal depo edecektir. (Tüccar, para depo edemiyor kabul ediyoruz) fazla mal bulunması, fiyatların düşmesine sebep olacak, fiyatların düşmesi ise tüccarın kârını azaltacaktır. Buna göre tüccarın sermayesi, bir noktada denge durumuna gelecek ve alınacak kâr haddi, ancak masrafları karşılayacak kadar olacaktır. Böylece tüccarın payı olan kâr, kendiliğinden tespit edilmiş olacaktır.

Tesis sahipleri, aldıkları kira ile, amortismanlarını karşıladıktan sonra tasarrufta bulunurlar. Başka sahalara kayamayacaklarından dolayı yeni yatırımlara girişilecek ve böylece tesisler çoğalacaktır. Tesislerin çoğalması, kira hadlerini düşürecek, kira hadleri düşünce, sahiplerinin gelirleri de azalacaktır. Bir noktada denge sağlanacak ve bu nokta tesis sahiplerinin payını tespit edecektir.

Biz burada üç faktör arasında birinden diğerine geçiş yapılmadığını kabul ettik. Esasen bu faktörler arasında, birinden diğerine geçiş yapıldığı zaman, durumda hiçbir değişiklik meydana gelmez. Çünkü her üçü de denge haline geldiğinde geçiş kendiliğinden durmuş olur.

Bu üç faktörün faaliyetlerini böylece gördükten sonra, para sahibine verilen faizi ele alalım. Verilen faiz, para sahibinin kapasitesini artırır. Tedavülde bulunan para mahdud olduğu için sermaye sahibinin parasının artması demek, başkalarının parasının azalması demektir. Böylece eskiden faiz haddi yüzde beş iken, yükselip mesela yüzde sekize çıkar. Çünkü parayı kullananlar, daha çok parayı ihtiyaçları olduğu halde, az bir paraya sahiptirler. Faiz haddi ne olursa olsun, kredi almaya mecburdurlar. Sermaye sahibi için ise böyle bir durum yoktur. zira paranın depo edilmesi, istif edilmesi bir külfet olmadığı gibi, daha fazla faize vermek için bekletmek imkanı da vardır.

İşte faiz ile diğerleri arasındaki fark buradadır. Kâr, kira ve ücretler yükseldiği zaman, piyasa bunları düşürmeye çalıştığı halde, faiz için böyle bir ayarlama yoktur. faiz, dengenin bozulmasına sebep olur. Faizli muamele devam ettikçe ekonomik denge de artan bir hızla bozulmaya devam eder. Sonunda bütün ekonomik düzen bozulur. Sosyal huzursuzluklar baş gösterir. İşte bundan dolayı faiz, ticaretin ve mübadelenin benzeri değildir, diyebiliriz.

Faizli düzende iktisadi dengenin kurulması çok zordur. Ücret, fiyat ve kiralar durmadan artar. Borçlar da artmaya devam eder. Böylece kararsız bir denge ortaya çıkar. İşte bu suretle bey'in (mübadele-ticaretin) hiçbir zaman faize benzemediği görülür.⁹⁷³

⁹⁷³ El-Mevdûdi, es-Ribâ, s.82.

NETİCE

İslam ekonomisindeki gelir dağılımı ile ilgili delillere ve bazı uygulamalara dayanarak, şu neticelere varmak mümkündür.

- a) İnsanların toplum halinde, birbirlerine ekonomik faaliyetlerle bağlı olarak yaşadıkları bir gerçektir. Ferin toplumla olan bu alakası, her geçen gün giderek artmaktadır. O kadar ki, sabahleyin içtiğimiz bir bardak çayda, yediğimi ekmek ve giydiğimiz bir gömlekte milyonlarca kişinin emeği vardır. İşte b sebepten dolayı bütün ekonomik sistemler, fetlerin ve fertlerden müteşekkil grup veya şirketlerin üretime kattıkları paylarına karşı, elde ettikleri gelir ve bu gelirin miktarı üzerinde durmuşlardır.
- b) İslam'ın diğer ekonomik sistemlerden farklı olarak, kendisine mahsus bir gelir dağılımı uygulaması vardır. İslam ekonomisinde milli gelirin dağılımında sadece üretime katılanlar değil, herhangi bir sebepten dolayı üretime katılmamış kimseler de pay sahibi olurlar. Zekât, miras, ganimet ve fey gelirlerinin dağılımı; nafaka, kefare, hibe ve vasiyet gibi muameleler, bunu açıkça göstermektedir. Miras, zengin-fakir gözetilmeksizin bütün akrabalar arasında belli ölçüler dâhilinde taksim edildiği halde; zekat gelirleri, ganimet ve fey mallarının bir kısmı fakir, miskin, köle, borçlu, yolcu v eyetimler arasında dağıtılmaktadır. Üretime katılmayan bu unsurların milli gelirden hisse almaları ve miras mallarından kimlerin ne kadar pay alacağı hususu, tamamen ilahi emir ve iradenin bir eseri olarak ortaya çıkmaktadır.
- c) Buna göre İslam'da gelir dağılımının genel olarak, iki yolla gerçekleştirilmeğe çalışıldığı söylenebilir:
 - 1- Devlet eliyle yapılan gelir dağılımı ki, zekât, ganimet, fey vb. gelirlerin mükelleflerden tahsil edilerek, hak sahiplerine paylaştırılması suretiyle gerçekleştirilir. Miras, nafaka, kefare, hibe ve vasiyet gibi, üretime katılmadan elde edilen ve ferlerle ilgili olan gelirler de bu kısım içerisinde zikredilebilir.
 - 2- Ekonominin işleyen normal kanunları çerçevesinde kendiliğinden yapılan gelir dağılımı ki, bu da ücret, kâr ve kira gibi ferdin iradesine bağlı olarak, elde edilen gelirlerdir.
- d) İslam ekonomisinde ücret, ücret almak, ücretle adam tutup çalıştırmak, ayet, hadis, icma' ve kıyas ile meşru kılınmıştır. Âkil, bâliğ, mükellef yani ehil olan bir kimse,

belli bir ücret karşılığında, serbestçe iş akdi yapabilir. Bu meşru akdin icablarını yerine getirebilir.

Bugün ücretler, işçi ve işveren kuruluşlarının kendi aralarında yaptıkları toplu sözleşmelerle tespit edilmekte; böylece çalışan ve çalışmayan, hak eden ve etmeyen herkese pirim sağlanmakta ve ücreti artırılmaktadır. İslam'da ise, çalışacak kişinin kabiliyeti, vasıfları, yapılacak işin mahiyeti, sağlayacağı faydanın derecesi, işverenin mali gücü, bölgenin örf ve adetleri, ücretlerin miktarlarında ve artırılmasında önemli rol oynarlar. Bu suretle akdin esaslarına göre işi yapmış olan kimse, ücret almaya hak kazanmış olur.

İslam ekonomisinin karakteristik özelliği, para esasına dayanmadığından dolayı, tediyede ayrı bir yol tutulup ücretlerle nakdî, aynî veya menfaat olarak ödenmesi caiz görülmüştür. Bundan başka sözleşmeler istikbale matuf şartlar ve her türlü ödemeler, güneş takvimine göre değil, ay takvimi esasına göre yapıldığından, ücretler gökteki aylara göre ödeneceği için 36 güneş yılında 37 yıllık ücret alınmış olur.

Sözleşmelerde uyulması lazım gelen şartları olan bir ücret meşru olup hak sahibine ödenmesi gerekir. Şartlarından birini veya tümünü taşımayan herhangi bir sözleşme batıl olup böyle biz sözleşme sonucu tahakkuk ettirilen ücret, gayr-i meşrudur. Çünkü batıl bir muamele neticesinde doğan ücretin tediyesi lazım gelmez.

- e) İslam'da gelir kaynaklarından birisi de kârdir. Kâr, ayet, hadis, icma' ve kıyas ile sabit olan meşru bir gelirdir. İktisatçılara göre kâr, ücretin faktörlerinden biri durumundaki müteşebbisin hissesine düşen paydır. Halbuki İslam ekonomisinde kâr, ticari hayatta hizmet eden tüccara tanınmış bir haktır.

Kâr, faizden farklı nitelikler taşıyan bir kazançtır. Faiz, haram kılınmış olduğu halde; kâr helaldir. Kâr, riziko ve zararı karşılamak üzere helal kılınmış meşru bir gelirdir. Zarar ve riziko taşımayan bir maldan kâr ve kazanç sağlamak helal olmaz.

Alıcı ile satıcının, hiçbir tesir altında bırakılmadan, gönül hoşnudluğu ile kâra rıza göstermiş olmaları gerekir. Bu sebeple, alıcıya kararında etkili olmak için yemin etmek, müşteri kızıştırmak (necş), malı değerinden aşağı düşürmek (bahs), satılmış bir malı geri çevirip pazarlık üzerine pazarlık yapmak gibi hususlar caiz değildir.

İslam ekonomisinde sun'î fiyat artışlarına imkân verilmediği gibi, aşırı kâra da cevaz yoktur. Bunun için ticaret mallarında ihtikâr yapmak; bir alış verişte iki şart koşmak, ticaret mallarını pazar yerine gelmeden yolda karşılayıp piyasa fiyatlarından daha aşağı veya yukarı satın almak suretiyle, mal sahibi, çarşı ehli ve bölge halkı açısından zararlı olmak; şehirlilerin, köylülerin mallarını onlar adına satması, yani onlar için

simsarlık yapmak suretiyle, ucua alıp pahalıya satarak, hem mal sahipleri için, hem de tüketicilerin zararına faaliyette bulunmak, hadislerle nehyedilmiştir.

İslam'da devletin fiyatlara müdahale edememesi, kâr ve fiyatların tayin ve tahdid edilmemesi temel bir esastır. Fiyatları tahdid etmek, ekonomik açıdan birçok zararlara sebep olabilir. Ancak satıcılar ihtikâr yapar, veya malları aşırı bir fiyatla satmaya kalkarak, zulüm yaparlarsa, devletin bilirkişilere danışmak suretiyle bir fiyat tayin etmesinde beis yoktur.

İslam ekonomisinde belirli bir kâr haddi yoktur. Kâr anlayışında zarar ve riziko temel olduğuna göre, kâr miktarı, en çok, sermaye kadar olmalıdır. Nitekim Ebu Hanife (r.a.), mürâbaha alış verişinde sermayeyi karşılayan kârdan fazlasını yan mislini aşan kârı meşru saymaz.

Gabn-ı fahiş yani aşırı kâr ile yapılan bir alış veriş muamelesinde aldatma söz konusu ise akid feshedilebilir. Ancak aşır kârı her iki taraf bilerek akid yapmışlar ve buna rıza göstermişlerse, beis yoktur.

- f) Meşru gelir kaynaklarından birisi de kiradır. Kira, istihlak edilmeyen bir malı kullanmakatan dolayı yani onda faydalanma karşılığı ödenen bir bedeldir. Kira, amortisman masraflarını karşılamak üzere alınır. Kira, ücrette olduğu gibi, ayet, hadis, icma' ve kıyasla meşru kılınmış bir gelirdir.

İktisatçılara göre kira, rant kelimesi ile ifade edilip daha çok toprağın mahsul verme kuvvetiyle ilgili kabul edilen bir husustur. İslam ekonomisinde ise kira, toprak, ev, hayvan ve emtia gibi kullanılmakla istihlâk edilmeyen mallardan faydalanmanın karşılığı olarak anlaşılır.

İktisatçılarla İslam fakihlerinin ihtiyaç - fayda, mal ve menfaat anlayışları birbirinden farklıdır. İslam ekonomisinde ancak meşru olan ihtiyaç ve mal üzerinde akid yapılabilir. Mesela şarap ve domuz gibi şeyler, mal kabul edilmediklerinden, bunlar üzerinde herhangi bir sözleşme yapılamaz.

Mal alınıp satılır, menfaat ise kiralanır. Bu sebeple elma, armut, üzüm, su, süt... gibi şeyler maldır. Tüketildikleri zaman bunların kendilerinden ayrılabilen menfaatları yoktur; bu sebeple kendileri de istihlâk edilmiş olurlar. Bundan dolayı meyvesi için ağaç, sütü için davar, suyu için bir kuyu veya nehir kiralanamaz.

Gerekli şartları taşıyan kira sözleşmeleri sonucunda, menfaattan faydalanma söz konusu olduğunda kira tahakkuk etmiş olur. Dinen emredilmiş veya nehyedilmiş bir konuda kira almak caiz değildir. Mesela bir Müslüman, evinde namaz kılındığı için kira alamadığı gibi, dükkânını şarap satılmak üzere kiraya veremez. Menfaatin

gerçekleşip gerçekleşmeyeceği meçhul olduğu için, erkek hayvanı dişi hayvana aşırtma kirası alınamaz. Atı var desinler diye, evinin önünde takılı tutmak izere bir at kiralanamaz. Burada menfaat yerinde kullanılmadığı için kira almak caiz değildir.

- g) İslam ekonomisinde meşru görülen bu gelir kaynaklarının yanı sıra gayr-i meşru sayılan yollar da vardır. Hırsızlık, yol kesmek, gasb, faiz, kumar, rüşvet ve diğer haram kılınmış olan yollardan kazanç sağlamak meşru değildir. Bu haram kılınmış olan gayr-i meşru yollar, ekonomik açıdan birçok zararlara da sebep olurlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Mahmud, İslam İktisadı (Çev: Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul-1975.
- Akşit Mustafa Cevat, İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları, İstanbul-1976.
- El-Âlûsî Şihabu'd-Din Mahmud, Ruhü'l-Me'âni Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, baskısı, Beyrut-Tarihsiz.
- Asım Mütercim Asım Efendi, Kâmûs Tercümesi, İstanbul-1304-1305
- Al-'Aynî Bedru'd-Dîn Ebu Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, (v.855/1451), Umdetu'l-Kârî Fî Şerhi's-Sahîhi'l-Buhari, 25 cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Ansârî Muhammed Fazlurrahman, Komünizme Karşı İslam, (çev: Kemal Kuşçu) 2. Baskı, İstanbul-Tarihsiz.
- Baban Şükrü, İktisat Dersleri Nazari Kısım, İstanbul-1942.
- Belgesay Mustafa Reşid, Kur'ân Hükümleri ve Modern Hukuk, İstanbul-1963.
- Berki Ali Himmet, İslam Hukukunda Feraiz ve İntikal, İstanbul-1954.
- Berki Ali Himmet, Hukuk Tarihinden İslam Hukuku, Ankara-1955.
- El-Berrî Zekeriyya Ahmet, Ahkâmu'l-Evlad Fi'l-İslam, Kahire-1964
- El-Beyzâvî el-Kâzî Abdullah b. Ömer, (v.685/1286) Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl, 2 cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Bilmen Ömer Nasuhi, Hukuku İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, 8 cild, İstanbul-1967.
- Bourgin Rinbert Ceurges ve Pierre, Sosyalizm (çev: Yaşar Gürbüz), İstanbul-1964.
- El-Buhari Ebu Abdillan Muhammed b. İsmail b. İbrahim, (v.256/869) el-Camiu's-Sahih, 9 cild, Beyrut-Tarihsiz.

- El-Cessâs Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, (v.370/980) Ahkamu'l-Kur'ân, Daru'l-Kitabi'l-Arabî neşri, 3 cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Cemal Ahmed Muhammed, İslam İktisadının Üstünlüğü, (çev:Ali Rıza Temel) İstanbul-1971.
- El-Cezîrî Abdurrahman, Kitabu'-Fıkıh, Âla'l-Mezahibu'l-Erba'a, 5. Baskı, 4 cild, Mısır-Tarihsiz.
- Çantay Hasan Basrî, (v.1385/1966), Kur'ân-ı Hekîm ve Meâl-i Kerîm, 6. Baskı, 3 cild, İstanbul-1969.
- Ed-Dımeşkî Muhammed b. Abdurrahman, Rahmetu'l-Ummeh Fî İhtilâfi'l-Eimme, 2. Baskı, Mısır-13177 H.
- Ed-Devâlibî Mâruf, Marksizm ve Kapitalizm Karşısında İslâm, (çev. Sadık Özek), İstanbul-1970.
- Ebu Davud Süleyman b. el-Eş'aş b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, (202/815-275/888), Kitabu's-Sünen, Daru'l-İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye neşri, 4 cild, Basım yer ve tarihi yok.
- Ebu Hanife Numan b. Sâbit (v.150/767), Kitabu' Müsnedi'l-İmami'l-A'zam, Kahire-1327, Matba'atu Şirketi'l-Matbu'âti'l-İlmiyye.
- Ebu's-Suûd Mahmud, Hutûtun Reîsiyyetün Fi'l-İktisâdi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut-1965/1385.
- Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, (v.224/838), Kitabu'l-Emvâl, Tahkik: Muhammed Halil Hurras, 1. Baskı, Kahire-1388/1968, Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyye neşri.
- Ebu Yusuf Ya'kub b. İbrahim b. Habîb el-Kûfî (v.113/182-731/798), Kitabu'l-Harac, 5. Baskı, el-Mataatu's-Selefiyye neşri, Kahire-1396.
- Ebu Zehra Muhammed, İslamda Sosyal Dayanışma (çev: Osman Eskicioğlu, E.Ruhi Fığlalı), İstanbul-1969.
- Ebu Zehra Muhammed, Ebu Hanife, (çev: Osman Eskicioğlu), Ankara-1962.

- Ergin Feridun, İktisat, İstanbul-1964.
- Fazıl İbrahim, İktisad, (Eski Türkçe), İstanbul-1928.
- El-Ferrâ Ebu Ya'lâ Muhammed b. Huseyn el-Kâzî, el-Hanbelî, (v.458/1066), el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Tahkik: Muhammed Hamidu'l-Fakî, 1. Baskı, Mısır-1357/1938, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- El-Ğazâlî Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (v.505/1111), İhyâu-Ulumid'Dîn, 5 cild, Kahire-Tarihsiz.
- El-Halebî İbrahim b. Muhammed b. İbrahim, Mülteka'l-Ebhur, İstanbul-1319.
- Hamidullah Muhammed, Modern İktisat ve İslam (Çev: Salih Tuğ), İstanbul-1963.
- Hamidullah Muhammed, İslam Peygamberi Hayatı ve Eseri (Çev: M.Sait Mutlu, Salih Tuğ) 2 Cild, İstanbul-1969.
- Hamidullah Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi (Çev: Kemal Kuşçu), İstanbul-1963.
- Han İhsanullah, İslamiyet ve Komünizm Biribirine Zıddır, (Çev: A. H. Hatipoğlu), İstanbul-1976.
- Hançerlioğlu Orhan, Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayını (2. Baskı), İstanbul-1976.
- Hasen Hasen İbrahim, Ali İbrahim, en-Nuzumu'l-İslamiyye, Mektebetu'n-Nehzetu'l-Mısriyye, Kahire-1970.
- Heyet Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, İstanbul-1308.
- Heyet İslam Ansiklopedisi, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Kurulan Bir Heyet Tarafından Neşredilmiştir) 1. Cilden (1965) 12. Cilde kadar (1975) yayınlanmıştır.
- Heyet Ak İktisat Ansiklopedisi, 2 Cild (Akbank Yayını), İstanbul-1972-1973.
- Heyet İslam Mecmuası, c.8, sayı 6, Mart-1965.
- Heyet Türk Yurdu Dergisi, s.15, sayı 276, Ağustos-1959.

- Heyet Milliyet Gazetesi, 12.11.1964.
- İbn ‘Abidîn Muhammed b. Emîn b. Ömer b. el-‘Aziz, Tekmiletü Haşiyeti İbn ‘Abidîn, 2 Cild, Dar-u İhyâi’t-Turaşî’l-Arabî Neşri, Beyrut-Tarihsiz.
- İbnu’l-‘Arabi Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah (468-543 H.) Ahkamu’l-Kur’ân, 4 Cild, Mısır-1972.
- İbnu’l-Hümmam Kamalü’ d-Dîn Muhammed b. ‘Abdu’l-Vâhid (v.861/1457), Fethu’l-Kadîr, 8 Cild, Bulak-Mısır-1315, Beyrut.
- İbnu’l-Kayyim Muhammed b. Ebu Bekr (v.751/1350), et-Turuku’l-Hikemiyye Fi’s-Siyaseti’ş-Şer’iyye, Kahire-1961.
- İbnu’l-Kayyim Muhammed b. Ebu Bekr A’lamu’l-Muvakkı’în ‘An Rabbi’l-‘Alemîn, 4 Cild, Mektebetu’l-Külliyati’l-Ezheriyye Neşri, Yeni Baskı, Kahire-1388-1968.
- İbn Kesir Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dımeşkî (v.774 H.) Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm, Mısır-Tarihsiz.
- İbn Kudâme Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (v.620/1223), el-Muğnî, 10 cild, Kahire-1390/1970.
- İbn Mâce Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, (207/820-275/888), 2 cild, Daru’l-İhyâi’l-Arabiyyi Neşri, 1952-1372.
- İbn Nuceym Zeynü’l-Abidîn b. İbrahim b. Nuceym (v.970/1562), el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’-Dekâik, 2. Baskı, Beyrut-Tarihsiz, 8 Cild.
- İbn Rüşd Ebu’l-Velîd Muhammed b. Ahmed (v.520/1126), Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid, 2. Baskı, 2 Cild, Mısır-1960
- İbn Teymiyye Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye (v.728/1327), el-Hısbetü Fi’l-İslam, Kahire-1378.
- İbn Teymiyye Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye, es-Siyasetü’ş-Şer’iyye Fî İslâhi’r-Râi ve’r-Raiyye, Tâlik: Muhammed Abdullah, Bağdat-Tarihsiz.

- İbn Teymiyye Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye, el-Kavaidu'n-Nuraniyye el-Fıkhıyye, Kahire-1370-1951
- El-İbrâşî M.Atiyye, İslam'da Eğitim ve Öğretim (Çev: İbrahim Değirmenci), Özgür Matbaası, Tarihsiz.
- İsmail Muhammed, İslam ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler (Çev: Cemal Karaağaçlı) İstanbul-1973.
- Kahyaoğlu Halil Şakir, Umumi İktisat, İzmir-1960.
- El-Kardavî Yusuf, İslam'da Helal ve Haram (Çev: Mustafa Varlı) İstanbul-1970.
- Karakoç Sezâi, İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, İstanbul-1967.
- El-Kâsânî 'Alâu'd-Dîn Ebu Bekr b. Mes'ud (v.587/1191), Bedâi'u's-Sanâi Fî Tertîbi's-Şerâ'ı, 2. Baskı, 7 Cild, Beyrut-1974.
- Keskioğlu Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Ankara-1969.
- El-Kettan Mennâ, İslam'da Mülkiyet Nizamı (Çev: Mustafa Varlı), İstanbul-1967.
- El-Kettânî Abdulhayy el-Fâsî (v.1345/1926), et-Teratibu'l-İdariyye, 2 Cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Koloğlu Mahmud, Ekonomi Dersleri, Ankara-1954.
- El-Kudûri Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Hasan (362/972-428/1037), Basım Yer ve Tarihi Yok.
- El-Kureşî Yahya b. Adam (v.203 h.) Kitabu'l-Harac, Mısır-1384-1965.
- Kureşî Enver İkbâl, Faiz Nazariyesi ve İslam (Çev: Salih Tuğ), İstanbul-1966.
- El-Kurtubî Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Farh, (v.671/1272) el-Câmi'u Li-Ahkâmi'l-Kur'ân, 3. Baskı, Mısır-1387-1967.
- Kuyucak Hazım Atıf, İktisat Dersleri, İstanbul-1960.

- Kavakçı Yusuf Ziya, Hısbe Teşkilatı, Ankara-1975.
- Mannan M. A. Mannan, İslam Ekonomisi (Çev: Bahri Zengin), İstanbul-1973.
- El-Mâverdü Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdü eş-Şâfi'î (v.450/1058) el-Ahkamü's-Sultaniyye ve'l-Velâyâtu'd-Dîniyye, 2. Baskı, Mısır-1966/1386, Neşr: Mustafa el-Bâbi el-Halebî.
- El-Merğînâni Bürhanü'd-Dîn 'Ali b. Ebu Bekr (v.593/1197), el-Hidâye Şerh-u Bidâyeti'l-Mübtedi, 4 Cild, Mısır-1937.
- El-Mevdûdü Ebu'l-'Alâ, İslam'da İktisat Nizamı (Çev: Tüzün Demirer) Nakra-1966.
- El-Mevdûdü Ebu'l-'Alâ, İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri (Çev: İhsan Toksarı) İstanbul-1968.
- El-Mevdûdü Ebu'l-'Alâ, İslam'da Toprak Mülkiyeti (Çev: Yaşar Şahin), İstanbul-1972.
- El-Mevdûdü Ebu'l-'Alâ, el-Ribâ, Daru'l-Fikr Neşri, Dımeşk-Tarihsiz.
- Molla Hüsrev Mehmet b. Firamurz b. Ali (885/1480), Mirâtü'l-Usûl Fî Şerh-i Mirkâki'l-Vusûl, 2 cild, İstanbul-1282/1864.
- Molla Hüsrev Mehmet b. Firamurz b. Ali, Dürerü'l-Hükkam Fî Şerh-i Ğurari'l-Ahkam, 2 Cild, İstanbul-1973.
- Müslim Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (v.261/875) el-Câmi'u's-Sahîh (Çev: Mehmet Sofuoğlu) 8 Cild, İstanbul-1974.
- En-Nesâi Ebu Abidrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan (v.303/915), es-Sünen, Mısır-1930/1348 h., 1. Baskı.
- Porou Gaetan, Umumi İktisada Giriş (Çev:Turhan Feyzioğlu), İstanbul-1945.
- El-Rağîb el-İsfehâni Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502 h.), el-Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'ân, Mısır-1961.
- Sâbık Seyyid, Fikhü's-Sünen, 3 Cild, Beyrut-1971.

- Samuelson Paul, A. İktisat (Çev: Demir Demirgil), 3. Türkçe Baskısı, İstanbul-1970.
- Es-Serahsî Şemsu'l-Eimmeh Ebu Bekr Muhammed b. Ebu Sehl Ahmed (v.438/1090), el-Mebsût, 2. Baskısı, 30 Cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Sıddikî Selim Ali, İslam Devletinde Mali Yapı (Çev: Rasim Özdenören), İstanbul-1972.
- Şafak Ali, İslam Arazi Hukuku ve Tatbikatı, İstanbul-1977.
- Eş-Şâfi'î Muhammed b. İdrîs (v.204/819), el-Umm, 8 Cild, Beyrut-Tarihsiz.
- Şah Veliyyullah Ahmet b. Abdîrrahim (v.1176/1762), Hüccetüllahi'l-Baliğa, Dâru'l-Ma'rifet Tabı ve Neşri, Lübnan-Beyrut.
- Şakfe Muhammed Fehr, İslam'da İş Ahkamı ve İşçi Hakları, (Çev: İhsan Toksarı), İstanbul-1968.
- Eş-Şa'rânî Abdulvehhâb b. Ahmed (v.973/1556) Kitabu'l-Nizam, 2. Baskı, Mısır-1317 h.
- Şelebî Ahmed, es-Siyasetü ve'l-İktisâdü Fi't-Tefkîri'l-İslâmî, Kahire-1964.
- Eş-Şevkânî Muhammed b. Ali b. Muhammed (v.1250/1832), Neylü'l-Evtâr Fî Şerhi Münteka'l-Ahbar, 8 Cild, Mısır-Tarihsiz.
- Şiblî Mevlana (v.1329/1914), İslam Tarihi Asr-ı Saadet (Çev: Ömer Rıza Doğrul), 10 Cild, İstanbul-1928.
- Eş-Şatıbî Ebu İshak İbrahim b. Musa (v.790 h.), el-Muvafakât Fî Usulu'l-Ahkam, 4 Cild, Kahire-1969.
- Et-Tabbarâ Afif Abdulfettah, Rûhu'd-Dîni'l-İslâmî, 10. Baskı, Beyrut-1973.
- Et-Taberî Ebu Cafer Muhmmmed b. Cerîr (v.310/922), Camiu'l-Beyan 'An Te'vîli'l-Kur'ân, 8. Baskı, Mısır-1373/1954.
- Et-Taberî Ebu Cafer Muhmmmed b. Cerîr, İhtilâfu'l-Fukaha, 2. Baskı, Beyrut-Tarihsiz.

- Et-Tirmizî Muhammed b. İsa (v.279/892), el-Câmiu's-Sahih, 5 Cİld, Tahkik Muhammed Fuad Abdalbâki, Mısır-1357/1938.
- Tuğ Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara-1963.
- Udeh Abdulkadir, el-Malu ve'l-Hükmü Fi'l-İslam, 4. Baskı, Beyrut-1971.
- Ülken Yüksel, Fiyat Teorisi, İstanbul-1967.
- Vehbi Konyalı Mehmet (v.1943), Hulasatü'l-Beyan Fî Tefsîri'l-Kur'an, İstanbul-1969.
- Vezâretü'l-İslam es-Suûdiyyeh, Marksizm ve İslamiyet (Çev: Yusuf Uralgiray), Ankara-1977.
- Yavuz Yunus, İslam'da Zekat Müessesesi, İstanbul-1972.
- Yazır Elmalılı Muhammed Hamdi (v.1942), Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul-1935.
- Zaim Sebahaddin, Modern İktisat ve İslam, İstanbul-1969.
- Zaim Sebahaddin, Çalışma Ekonomisi, İstanbul-1975.
- Zaim Sebahaddin, İktisadi Doktrinler, (Ders Notları Teksir).
- Ez-Zebidî Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif (v.893/1487) Tecrid-i Sarih Tercemesi (Çev: Ahmet Naim, Kamil Miras), 12 Cild, Ankara-1961/1972.
- Ez-Zamahşarî Mahmud b. Ömer (v.538), el-Keşşâf, Beyrut-1947-1366.
- Ez-Zamahşarî Mahmud b. Ömer, Esâsu'l-Belâğah
- Zeydân Abdulkerim, İslam Hukukuna Giriş (Çev: Ali Şafak), İstanbul-1976.